

ISBN 978-83-67033-30-5
e-ISBN 978-83-67033-31-2

Krzysztof Rejman i Bogusław Ślusarczyk

Ubóstwo w Polsce i na świecie

„Autorzy monografii podjęli trudny i aktualny temat przejawiania się nierówności społecznych. (...) Ubóstwo jest ściśle związane z nierównościami społecznymi i stanowi ich skutek. Między nimi występuje wzajemna interakcja powodując proces „zakłętego kręgu” oraz zjawiska negatywne w wielu obszarach rozwoju społeczno-gospodarczego. (...) Zaslugą autorów monografii jest to, że dostrzegli rolę i znaczenie problemu ubóstwa w Polsce i na świecie, przeanalizowali literaturę naukową na ten temat i precyzyjnie sformułowali zakres swych rozważań (...). Monografia jest cennym przyczynkiem do badań ważkiego społecznie i ekonomicznie problemu ubóstwa w Polsce i na świecie”.

prof. dr hab. Zbigniew Olesiński

„Celem niniejszej monografii jest zdefiniowanie zjawiska ubóstwa (...) określenie jego rozmiarów, przejawów i struktury w poszczególnych krajach i regionach świata. Przedmiotem rozważań są także problemy polityki społecznej oraz działalność instytucji i organizacji pozarządowych mających na celu ograniczenie lub likwidację ubóstwa i głodu we współczesnym świecie. Monografia ta może stanowić cenne źródło wiedzy dla wszystkich tych, którzy zajmują się problematyką ubóstwa oraz innymi kwestiami z zakresu nauk społecznych a w szczególności pracy socjalnej”.

Prof. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD., MBA

ISBN 978-83-67033-30-5

Ubóstwo w Polsce i na świecie

Ubóstwo w Polsce i na świecie

Krzysztof Rejman
Bogusław Ślusarczyk

Radom 2021

Autorzy: prof. ucz. dr hab. Krzysztof Rejman - Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu

prof. UR, dr hab. Bogusław Ślusarczyk - Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Ekonomii i Finansów w Rzeszowie

Recenzenci: prof. dr hab. Zbigniew Olesiński – Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie

prof. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD., MBA - Prešovská univerzita v Prešov

Projekt okładki: Marcin Kozłowski

Korekta: Małgorzata Wańkowicz

Opracowanie bazy danych: Anna Bem

DTP: Joanna Pastuszka

© Copyright by Author

© Copyright by Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”, Radom 2021

ISBN 978-83-67033-30-5

e-ISBN 978-83-67033-31-2

Wydano nakładem:

Instytutu Naukowo-Wydawniczego „Spatium”

26-600 Radom, ul. 25 Czerwca 68/62

tel. 48 369 80 74

e-mail: wydawnictwo@inw-spatium.pl

<http://www.inw-spatium.pl>

Druk i oprawa:

Drukarnia Bookpress.eu

ul. Lubelska 37c

10-408 Olsztyn

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Determinanty nierówności dochodowych	9
1.1. Istota nierówności społecznych	9
1.1.1. Pojęcie nierówności społecznych	9
1.1.2. Termin równości i nierówności	12
1.1.3. Zróżnicowanie oraz źródła nierówności społecznych i dochodowych	14
1.1.4. Wskaźniki nierówności społecznych	16
1.1.5. Działania na rzecz ograniczenia ubóstwa i nierówności społecznych	19
1.2. Przyczyny nierówności społecznych	21
1.2.1. Znaczenie nierówności społecznych	21
1.2.2. Dyskryminacja i kryzys społeczno-moralny	23
1.2.3. Rozwarstwienie i ekskluzja społeczna	25
1.2.4. Dziedziczenie nierówności społecznych	27
1.2.5. Pochodne nierówności społecznych	29
1.2.5.1. Nierówności w edukacji	30
1.2.5.2. Nierówności zdrowotne	31
1.2.5.3. Ubóstwo energetyczne	31
1.2.5.4. Bezrobocie	33
1.3. Nierówności dochodowe i ich przyczyny oraz skutki	34
1.3.1. Istota nierówności dochodowych	34
1.3.2. Przyczyny nierówności dochodowych w ujęciu teoretycznym	36
1.3.3. Wpływ nierówności dochodowych na gospodarkę	39
1.3.4. Wykluczenie społeczne jako skutek nierówności dochodowych	41
Rozdział 2. Przejawy i metody pomiaru ubóstwa	47
2.1. Zjawisko ubóstwa – aspekty teoretyczne	48
2.1.1. Złożoność pojęcia ubóstwa	48

2.1.2. Rodzaje ubóstwa	51
2.1.3. Ubóstwo jako zjawisko społeczne	54
2.1.4. Bieda i jej przyczyny	56
2.2. Rodzaje i mierniki ubóstwa	60
2.2.1. Sposób pojmowania ubóstwa	60
2.2.2. Sposób pomiaru ubóstwa	62
2.2.3. Kryteria ubóstwa	64
2.2.4. Pomiar nierówności dochodowych	64
2.2.4.1. Współczynnik Giniego	65
2.2.4.2. Zasięg ubóstwa	66
2.2.4.3. Głębokość ubóstwa	67
2.2.4.4. Dotkliwość ubóstwa	67
2.2.4.5. Intensywność ubóstwa	68
2.2.4.6. Ocena trwałości ubóstwa	69
2.3. Metody identyfikacji ubóstwa i wyznaczania granicy ubóstwa	71
2.3.1. Identyfikacja ubóstwa	71
2.3.2. Linia (granica) ubóstwa	73
2.3.3. Wymiary ubóstwa	77
2.3.4. Metody wyznaczania granicy ubóstwa w ujęciu jednowymiarowym (klasycznym)	78
2.3.5. Metody wyznaczania granicy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym	80
2.3.6. Skale ekwiwalentności	83
2.3.6.1. Obiektywne i normatywne skale ekwiwalentności	86
2.3.6.2. Subiektywne skale ekwiwalentności	87
Rozdział 3. Przyczyny i skala ubóstwa na świecie	89
3.1. Zróźnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów świata	89
3.2. Kształtowanie poziomu rozwoju poszczególnych kontynentów i wybranych krajów w latach 2010–2018	96
3.3. Rozmiary i zróźnicowanie ubóstwa na świecie	109
3.4. Problemy wyżywienia ludności świata	117
3.4.1. Rozmiary głodu i niedożywienia	117
3.4.1.1. Straty i marnotrawienie żywności	122
3.4.1.2. Wielkość strat i marnotrawstwa na świecie	123
3.4.1.3. Marnotrawstwo żywności w krajach Unii Europejskiej	125
Rozdział 4. Rozmiary i struktura ubóstwa w Polsce	129
4.1. Poziom życia i nierówności dochodowe w Polsce	129
4.2. Rozmiary i struktura ubóstwa w Polsce	144
4.3. Przyczyny ubóstwa w Polsce	154

Rozdział 5. Działalność instytucji i międzynarodowych organizacji oraz organów rządowych i pozarządowych w walce z ubóstwem.	159
5.1. Instytucje i organizacje międzynarodowe oraz ich instrumenty	159
5.2. Organizacje non-profit walczące z głodem na świecie	163
5.2.1. FareShare	163
5.2.2. The Global FoodBanking Network	164
5.2.3. Die Tafeln	166
5.3. Banki Żywności jako organizacje pozarządowe	167
5.3.1. Europejska Federacja Banków Żywności	168
5.3.2. Federacja Polskich Banków Żywności.	170
5.4. Inicjatywy społeczne na rzecz niemarnowania żywności na świecie i w Polsce	171
5.5. Rola państwa i organizacji pozarządowych w zwalczaniu ubóstwa w Polsce	173
5.5.1. Istota i rodzaje programów świadczeń społecznych.	173
5.5.2. Bezrobocie i metody jego ograniczania	177
5.5.3. Działalność organizacji pozarządowych w walce z ubóstwem	181
Zakończenie	185
Bibliografia.	189

Wstęp

Najistotniejszymi problemami społeczno-ekonomicznymi współczesnego świata są: dysproporcje rozwojowe poszczególnych regionów i krajów, problem ubóstwa i głodu oraz niedożywienie, a także straty i marnotrawstwo żywności. Ubóstwo, które jest ściśle związane z nierównościami społecznymi, w tym zwłaszcza z niesprawiedliwym podziałem dochodów, występuje w różnych przejawach i rozmiarach na całym świecie. Najbardziej dotkliwym oraz niebezpiecznym rodzajem ubóstwa jest ubóstwo skrajne. Ze skrajnym ubóstwem związanych jest wiele negatywnych zjawisk, takich jak: głód i niedożywienie, choroby i epidemie, wysoka śmiertelność oraz nieprawidłowy rozwój, brak dostępu do opieki medycznej oraz edukacji. Ubóstwo jest bardzo istotnym problemem społeczno-ekonomicznym o charakterze indywidualnym, a także społecznym. Występuje ono w różnych rozmiarach – zarówno w krajach o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i w krajach bogatych i wysoko rozwiniętych.

Celem monografii jest zdefiniowanie zjawiska ubóstwa, analiza jego współzależności, kategorii nierówności społecznych i określenie rozmiarów, przejawów, intensywności oraz struktury ubóstwa występującego w poszczególnych krajach i regionach świata. Przedmiotem rozważań są także problemy polityki społecznej, rządu, jej projekty i prognozy oraz działalność instytucji i organizacji pozarządowych, międzynarodowych mająca na celu ograniczenie lub likwidację ubóstwa i głodu we współczesnym świecie.

Monografia stanowi pewnego rodzaju zarys problemu i w związku z tym wykorzystano następujące metody badawcze:

1. Metoda analizy literatury przedmiotu i aktów prawnych dotyczących polityki społecznej, pozwalająca na usystematyzowanie wiedzy w zakresie omawianych zagadnień.

2. Metoda statystyki opisowej, pozwalająca na opis danych statystycznych uzyskanych podczas badania, podsumowanie zbioru danych i wyciągnięcie wniosków wynikających z analizy tego zbioru.

Książka składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii. W **rozdziale pierwszym** omówiono istotę nierówności społecznych, ich przyczyny oraz nierówności dochodowe – przyczyny i skutki. W **rozdziale drugim** przedstawiono aspekty teoretyczne zjawiska ubóstwa, jego rodzaje i mierniki, a także pomiar nierówności dochodowych oraz intensywność ubóstwa. Ponadto skoncentrowano się na metodach identyfikacji ubóstwa oraz na wyznaczaniu jego granicy w ujęciu jednowymiarowym (klasycznym) i w ujęciu wielowymiarowym. Rozdział I i II stanowią część teoretyczną. Natomiast rozdział III i V zostały opracowane w oparciu o dane statystyczne dotyczące omawianych problemów. I tak w **rozdziale trzecim** przedmiotem rozważań i analiz są: zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów poszczególnych regionów świata, rozmiary i zróżnicowanie ubóstwa na świecie, problemy wyżywienia ludności świata, rozmiary niedożywienia i głodu oraz marnotrawstwo i niegospodarność w sektorze gospodarki żywnościowej. Natomiast w **rozdziale czwartym** skupiono się na: badaniu poziomu życia i dobrobytu w Polsce, przyczynach i zróżnicowaniu przestrzennym dochodów i ubóstwa oraz jego skutkach. W **piątym rozdziale** zaprezentowano: działalność instytucji międzynarodowych i ich strukturę, organy rządowe i ich programy oraz organizacje pozarządowe i ich skuteczność w walce z ubóstwem.

Ostatnią częścią opracowania jest zakończenie, w którym w sposób syntetyczny przedstawiono wnioski uogólniające, dotyczące kształtowania się negatywnych zjawisk, w tym zwłaszcza ubóstwa w rozwoju społeczno-gospodarczym świata oraz kierunków podejmowanych działań instytucji i organizacji mających na celu ich ograniczenie względnie eliminowanie.

W monografii wykorzystano literaturę przedmiotu, dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego, Europejskiego Urzędu Statystycznego – EUROSTAT oraz dane ze stron internetowych organizacji zajmujących się badaniem ubóstwa i nierówności społecznych na świecie.

Rozdział 1

Determinanty nierówności dochodowych

Obserwowane procesy nierówności społeczno-ekonomicznych i ich pogłębianie w większości krajów, będące jednym z najważniejszych źródeł napięć na drodze do zrównoważonego rozwoju, stają się wyzwaniem zarówno dla jednostki poszczególnych społeczeństw, jak i całej Unii Europejskiej. Nierówności społeczne są często wynikiem wielu czynników, wśród których nierówności dochodowe mają podstawowe znaczenie: niskie dochody przekładają się również na mniejszy dostęp do edukacji na wyższym poziomie, gorszy stan zdrowia i krótsze życie obywateli.

Celem niniejszego rozdziału jest ukazanie istoty, przyczyn oraz skutków nierówności społecznych. Rozdział jest opracowaniem przeglądowym o charakterze teoretycznym i nie wyczerpuje całości zagadnienia, jakim są nierówności społeczne. Autor skupił się w nim na najistotniejszych obszarach analizowanego zjawiska, jego przyczynach i skutkach, a także na związkach z rozwojem gospodarczym i polityką społeczną. Wskazano również na działania na rzecz ograniczenia ubóstwa i nierówności społecznych, których podejmowanie prowadzi do pozytywnych zmian.

1.1. Istota nierówności społecznych

1.1.1. Pojęcie nierówności społecznych

Nierówności społeczne to pojęcie, które należy do bardzo trudnych do jednoznacznego zdefiniowania. „Jest powiązane najczęściej z: władzą, prestiżem i szacunkiem, stylem życia, sferą kulturową, wykształceniem, sytuacją materialną, czyli tak zwanymi dobrami wartościowymi, które charakteryzują się trudnością równomiernego roz-

dzielenia pomiędzy obywateli”¹. W większości społeczeństw występują nierówności na przynajmniej kilku płaszczyznach, a co za tym idzie – sprawiedliwy podział wymierzonych dóbr rzadko bywa spotykany. W analizie nierówności, za najistotniejsze kryterium przyjmuje się status społeczny mieszkańców rozumiany jako umiejscowienie w strukturze społecznej i zawodowej. Bardzo często wpływa ono bowiem na warunki zatrudnienia, poziom życia oraz udział w kulturze².

Problematyka nierówności społecznych była obecna w twórczości polskich socjologów już w latach 70. i 80. XX wieku. Przyczynami zainteresowania socjologów tą tematyką była próba uchwycenia przemian struktury społecznej, jak i względy ideologiczne. W głównej mierze podejmowano zagadnienie zróżnicowania klasowego w dostępie do dóbr uznanych za prestiżowe. Nowe pole dla analiz nierówności społecznych pojawiło się wraz z przemianami społeczeństwa polskiego związanymi z wprowadzeniem gospodarki wolnorynkowej oraz narastającym zróżnicowaniem wielu sfer życia społecznego. Obok problemów ekonomicznych, które stały się klasycznymi dla wyznaczania ram problematyki badawczej, pojawiły się również całkiem nowe wyzwania w analizie nierówności społecznych, jak np.: nierówności związane z przynależnością do określonej płci, traktowanie mody jako narzędzia pozycjonowania jednostek w strukturze społecznej, czy wykluczenie cyfrowe³.

Do celów analitycznych wyróżnia się trzy podstawowe kategorie nierówności społecznych, które przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Rodzaje nierówności społecznych

Rodzaj nierówności społecznych	Definicja
ekonomiczne	Dotyczą kwestii związanych z: dochodami, zatrudnieniem, warunkami bytowymi jednostek, sytuacją materialną, własnością.
polityczne	Obejmują kwestie związane z: dostępem do władzy, systemem politycznym, stopniem zaangażowania w życie społeczne i obywatelskie.
społeczne	Dotyczą poziomu wykształcenia, stylu i jakości życia, uczestnictwa w kulturze, kapitału społecznego, prestiżu.

Źródło: Na podstawie: K. Bilińska, *Nierówności społeczno-ekonomiczne jako problem o nowym znaczeniu w XXI wieku*, [w:] *Wyzwania i problemy społeczne początku XXI wieku*, red. N. Laurisz, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020, s. 39.

Istotą nierówności w społeczeństwie jest przede wszystkim zróżnicowany dostęp jednostek oraz grup społecznych do zasobów materialnych i niematerialnych. Pewien

¹ H. Domański, *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 12–13.

² M. Kokociński, *Metodologiczne aspekty badania nierówności społecznych*, [w:] *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, red. K. Podemski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2009, s. 13.

³ *Ibidem*.

stopień rozwarstwienia jest nieunikniony, jednak po przekroczeniu pewnego poziomu rozwarstwienie sprawia, że społeczeństwo staje się dysfunkcyjne. Nierówności są bowiem zawsze związane ze skalą ubóstwa i pociągają za sobą rozmaite problemy społeczne.

W ostatnich latach nierówności społeczne i mająca je niwelować polityka instytucji publicznych stały się przedmiotem ożywionej debaty publicznej, licznych badań i analiz ekonomicznych, znalazły się też w centrum zainteresowania wpływowych instytucji międzynarodowych, takich jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy⁴ (*International Monetary Fund* – IMF), Bank Światowy⁵ (*World Bank*) i Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju⁶ (*Organization for Economic Cooperation and Development* – OECD). Toczące się na ten temat dyskusje w środowiskach naukowych i w mediach koncentrują się przede wszystkim wokół zależności pomiędzy nierównościami a wzrostem gospodarczym i rozwojem społecznym.

Globalizacja i liberalizacja otworzyła nowe możliwości rozwoju rynków finansowych, migracji kapitału i funduszy oraz wykorzystania nisko opłacanych pracowników. Sprzyja to akumulacji kapitału, industrializacji krajów rozwijających się, ale równocześnie obniżeniu płac w tych krajach, stagnacji płac w krajach wysoko rozwiniętych i w rezultacie nienadążaniu wynagrodzeń za wzrostem wydajności pracy w skali globalnej. Ta konsekwencja globalizacji i liberalizacji jest obserwowana również w Polsce i leży u podstaw tendencji do pogłębiania się nierówności dochodowych i majątkowych oraz zagraża spójności społecznej, jak również rozwojowi gospodarczemu. Problem ten jest jednak niedoceniany i marginalizowany w ekonomii głównego nurtu, polityce społeczno-ekonomicznej kolejnych rządów oraz reformach instytucjonalnych. Przypisać należy jednak, że po części przyczyniają się do tego głównie różnorodne interpretacje sprzężeń między nierównościami ekonomiczno-społecznymi a wzrostem i rozwojem gospodarczym⁷.

Analizy nad nierównościami społecznymi towarzyszą najczęściej socjologicznym rozważaniom ubóstwa i wykluczenia społecznego. Oba zjawiska są powszechnie nieakceptowane i traktowane jako wyzwanie dla polityki społecznej. Ponadto we współczesnych rozważaniach nad nierównościami społecznymi coraz częściej mamy do czynienia z interdyscyplinarnym ujęciem problemu.

Jak zauważa Monika Wójcik-Żołądek, postrzeganie przyczyn, roli i skutków występowania nierówności społecznych wynika w dużej mierze z przekonań ideologicz-

⁴ <https://www.imf.org> (dostęp: 10.11.2021).

⁵ <https://www.worldbank.org> (dostęp: 05.11.2021).

⁶ www.oecd.org (dostęp: 10.11.2021).

⁷ M. G. Woźniak, *Nierówności społeczne a rozwój gospodarczy*, [w:] *Nierówności społeczne w Polsce*, red. B. Kłos, J. Szymczak, Biuro Analiz Sejmowych, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 9–10.

nych. Można tutaj wyróżnić trzy podejścia, a mianowicie⁸: elitarystyczne, egalitarne i merytokratyczne⁹:

1. Podejście elitarystyczne to zasada legitymizacji nierówności społecznych, która głosi, że istnieją grupy społeczne z natury lepsze od innych (np. kasty w Indiach, arystokracja), które ze względu na swoje pochodzenie powinny zajmować wyższą pozycję w hierarchii oraz korzystać z przywilejów niedostępnych dla osób sytuujących się na niższych szczeblach drabiny społecznej. Obecnie w europejskim kręgu kulturowym już rzadko można spotkać się z takim uzasadnieniem nierówności społecznych.
2. Podejście egalitarne wyznaje sprzeciw wobec nierówności społecznych i przywilejów niektórych grup przy jednoczesnym żądaniu umożliwienia zaspokojenia określonego poziomu potrzeb wszystkich członków społeczeństwa.
3. Podejście merytokratyczne (od *merit* – zasługa) przyjmuje, że nierówności są uzasadnione i sprawiedliwe społecznie, gdy są efektem własnych zasług. Oczywistym jest tutaj fakt, że zasada równych szans, na której opiera się model merytokratyczny, w praktyce nie jest jednak realizowana, bowiem jednostki nie startują z tych samych pozycji w wyścigu o wyższy status społeczny i związane z nimi przywileje¹⁰. O powodzeniu w głównej mierze decyduje nie tylko osobisty wysiłek, ale dziedziczony majątek (bogactwo), dostęp do edukacji czy środowisko rodzinne, które przekazując dziecku określony kapitał kulturowy, różnicuje jego życiowe szanse¹¹. Część państw podejmuje działania nakierowane na minimalizowanie różnic decydujących o sukcesie życiowym swoich obywateli. Przykłady dość skutecznego niwelowania wpływu pochodzenia rodziny oraz jej statusu majątkowego na karierę edukacyjną dzieci czerpać można np. z praktyki państw skandynawskich. Dlatego też, te społeczeństwa – ze względu na wysoki poziom redystrybucji dochodów i aktywną politykę społeczną – charakteryzują się wyższym niż w Polsce stopniem równości szans.

1.1.2. Termin równości i nierówności

Punktem wyjścia do zrozumienia pojęcia „nierówność” jest przede wszystkim zdefiniowanie terminu „równość”, gdyż te dwa terminy są ze sobą nierozłącznie powiązane, a zdefiniowanie jednego wiąże się z poznaniem znaczenia drugiego.

W *Słowniku języka polskiego PWN* „równość” zdefiniowana jest jako: „całkowite podobieństwo w stosunku do kogoś lub czegoś pod względem ilości, jakości, wartości,

⁸ M. Wójcik-Żołądek, *Nierówności społeczne w Polsce*, Biuro Analiz Sejmowych, Infos 2013, Nr 20(157), s. 1–2.

⁹ A. Łuczyszyn, A. Chotodecka, *Nierówności i rozwarstwienie społeczne jako dylematy społeczeństwa zdolnego do przetrwania*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, Nr 443, s. 155.

¹⁰ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2012, s. 414–416.

¹¹ W. Woźniak, *Nierówności społeczne w polskim dyskursie politycznym*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 27–28.

wielkości itp.”; „relacja między dwiema wartościami wyrażona znakiem równania (=)”; „brak podziału społeczeństwa ze względu na płeć, rasę, czy pozycję społeczną”; „gładość powierzchni czegoś”; „spokój, zrównoważenie”¹².

Ponadto w literaturze przedmiotu znaleźć można wiele różnych definicji „nierówności”, gdyż termin ten występuje zarówno w ideologiach świeckich, jak i religijnych, filozofii, doktrynach i programach politycznych, w których odnoszono się do nich w zależności od potrzeb – negatywnie lub pozytywnie.

Zachorowska-Mazurkiewicz określa „nierówności” jako „sytuację, w której poszczególne jednostki nie mogą w pełni korzystać z przywilejów dostępnych innym lub także, że są wprost inaczej (gorzej) traktowane tylko ze względu na przynależność do pewnej grupy bądź kategorii społecznej”¹³.

N. Goodman zwraca uwagę, że nierówności to „różnice między jednostkami wynikające z nierównego rozdzielania dóbr przez społeczeństwo, ale także z tego, że pewne osoby pracują ciężiej od innych, lub wybrały zawód czy karierę zapewniającą więcej władzy niż inne”¹⁴.

Według A. Sena „różnimy się nie tylko ze względu na cechy osobnicze takie jak zdolności, płeć kulturowa, wiek, ale różnicują nas charakterystyki zewnętrzne w postaci pochodzenia (klasy społecznej, kasty) czy dostępnych nam zasobów”¹⁵.

Natomiast Jean-Paul Fitoussi i Pierre Rosanvallon pisali, że „Równość nie jest, oczywiście, jakimś stanem rzeczy, lecz programem, zasadą organizacji strukturyzującą przyszłość określonego społeczeństwa. Pojęcia równości szans nie są wolne od wieloznaczności, każde bowiem zakłada rozmaitość szans równych dla każdego czy też rozmaitość swobód jednakowych dla wszystkich. Nawet wówczas, gdy uniwersum, względem którego definiuje się równość, jest całkiem jednorodne – na przykład dochody – istnieje wiele różnych miar nierówności, a tym samym społeczeństwo może na wiele sposobów oceniać stopień realizacji swego programu”¹⁶.

Zdaniem P. Sztompka „nierówności dotyczą nie cech indywidualnych, lecz tego innego rodzaju cech, tych cech pośrednich, które upodabniają do siebie pewne tylko zbiorowości – grupy społeczne, albo pewne tylko lokalizacje w społecznej strukturze – pozycje społeczne (statusy). Inaczej, nierówności dotyczą sytuacji, gdy ludzie są nie-

¹² Słownik języka polskiego PWN; <http://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 23.10.2021).

¹³ A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne*, [w:] *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, red. E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 11–30.

¹⁴ N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Żysk i S-ka, Poznań 1988, s. 125.

¹⁵ B. Szopa, *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2012, s. 14–18.

¹⁶ J. P. Fitoussi, P. Rosanvallon, *Czas nowych nierówności*, tłum. S. Amsterdamski, Fundacja Stefana Batorego, Warszawa 2000, s. 80.

równi sobie nie z racji jakichkolwiek cech cielesnych czy psychicznych, lecz z powodu ich przynależności do różnych grup albo zajmowania różnych pozycji społecznych”¹⁷.

Kokociński definiuje nierówność jako „środek, dzięki któremu społeczeństwo zapewnia sumienną obsadę najważniejszych pozycji przez najbardziej kwalifikowane osoby. Stąd każde społeczeństwo, niezależnie od tego, czy jest proste czy skomplikowane, musi różnicować ludzi według prestiżu i szacunku, i musi zawierać pewien stopień zinstytucjonalizowanej nierówności”¹⁸.

T. Pliszka zauważa, że w naukach społecznych (w tym w ekonomii) „równość” można rozpatrywać jako ‘charakterystykę ludzi’, co mają, jacy są, jak i do ‘równości honorowania’, czyli, w jaki sposób są postrzegani w działaniach podejmowanych przez innych, w funkcjonowaniu instytucji, realizacji spraw społecznych i planowaniu¹⁹. W pierwszym przypadku równość lub nierówność odnosi się do wyników podziału zasobu społecznego, w kolejnym – do procesu prowadzącego do tych wyników. W obu przypadkach mogą być rozumiane jako ‘produkt’ społeczeństwa lub ‘konstrukcyjne założenia’, bez których samo istnienie społeczeństwa jest niemożliwe. Natomiast sam sens ‘równościowej alokacji zasobów’ może być rozumiany jako²⁰:

1. Równość obiektywna – „każdemu to samo” i „każdemu równo” (przykładem są tu utopijni komuniści, którzy przyjęli założenie o absolutnej równości ludzi).
2. Równość subiektywna – której można przypisać hasło „każdemu według potrzeb”, czyli według osobistego zadowolenia.
3. Równość proporcjonalna – która oparta jest na zasadzie, że każdemu wg osobistego wkładu.
4. Równość możliwości – którą można sprowadzić do równych szans w osiągnięciu cenionych dóbr.

1.1.3. Zróżnicowanie oraz źródła nierówności społecznych i dochodowych

W każdym społeczeństwie występuje zjawisko nierówności społecznych. Jest ono jednym z zagrożeń społecznych współczesnego świata. Wiąże się to głównie z różnicami występującymi w każdym społeczeństwie. Przejawem ich jest nierówny dostęp obywateli do dóbr i usług kulturowych, ekonomicznych, władzy, prestiżu, opieki zdrowotnej, czy edukacji²¹. Dlatego nierówności zauważalne są niemal w każdej sferze życia ludzi. Zjawiskiem tym zajmuje się wielu uczonych będących przedstawicielami

¹⁷ P. Sztompka, *Socjologia*, Znak, Kraków 2002, s. 332.

¹⁸ M. Kokociński, *Metodologiczne aspekty...*, op. cit., s. 13–25.

¹⁹ T. Pliszka, *Nierówności społeczne a zagrożenia z nich wynikające*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, Nr 6, s. 449–458.

²⁰ *Encyklopedia socjologii*, Tom II, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 330.

²¹ B. Szopa, *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2012, s. 7–8.

różnych dziedzin naukowych, w tym politologii, socjologii, filozofii czy też ekonomii. Zaś sama analiza tego zjawiska jest możliwa poprzez porównanie warunków życia poszczególnych ludzi.

Należy przy tym podkreślić, że problem zróżnicowania dotyczy między innymi płci, rynku pracy, ochrony zdrowia, jak również oświaty. Nierówności społeczne obejmują nierówne możliwości kształcenia, nierówne szanse na lepsze pozycje społeczne, nierówne nagrody za podobny wkład jednostki na rzecz społeczeństwa.

Zatem, jak łatwo zauważyć, pojęcie „nierówności społecznych” jest związane ze ‘zróżnicowaniem społecznym’. Pojęcia te, mimo że nie są równe sobie, to jednak ujmowane są ogólnym terminem ‘struktury społecznej’. Zróżnicowanie społeczne jest przeciwieństwem zgodności, a każdy z nas pełni jakąś rolę, z tym, że jedne role uwidaczniane są słabiej, inne silniej. Widoczne jest to również przy podziale pracy, gdzie eksponowane jest zróżnicowanie zawodowe. Zróżnicowanie jest pojęciem szerszym niż nierówność, w momencie gdy patrzymy na nie w postaci hierarchii, to przekształca się ono w nierówność. Wyróżnia się podział na zróżnicowanie fizyczne (płeć, wiek, cechy wyglądu), które może pociągać za sobą zróżnicowanie społeczne (np. wykształcenie). Zatem zróżnicowanie jest podstawą każdej społeczności, gdyż wszyscy pełniąc pewne role, jednocześnie zajmują jakieś miejsce w strukturze społecznej²².

Rozpatrując pojęcie „nierówności ekonomicznych”, wielu autorów zauważa, że odnoszą się one zazwyczaj do rozkładu dochodów w danym społeczeństwie lub stanu posiadania majątku, mogą się również odnosić do dostępu do trudno osiągalnych dóbr czy usług²³. W teoriach ekonomii tłumaczy się, że występowanie nierówności społeczno-ekonomicznych stanowi nieodłączny element funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki. Wyniki badań i literatura dotyczące problematyki nierówności jasno wskazują, iż u źródeł nierówności ekonomicznych, a co za tym idzie również społecznych leżą cechy osobiste jednostek. To z kolei prowadzi dalej do rywalizacji o dobrobyt jednostek, rodzin, grup społecznych. Wygrani w tej realizacji tworzą warstwę uprzywilejowaną, przegrani – często degradują się społecznie i ekonomicznie.

Z kolei definicja „nierówności dochodowych” mówi, że: „nierówności dochodowe występują w sytuacji, kiedy dochody uzyskiwane przez poszczególne osoby, gospodarstwa domowe lub grupy społeczne są niejednakowe, tzn. pewne gospodarstwa dysponują większymi dochodami niż pozostałe, a w konsekwencji mogą w większym stopniu korzystać z wytwarzanych w gospodarce dóbr i usług”²⁴. Reasumując, stan zróżnicowania materialnego dotyczy sytuacji, w której jedna strona posiada dostęp do dóbr i usług, zaś druga już nie.

²² H. Domański, *Struktura społeczna...*, op. cit., s. 25–26.

²³ D. Walczak-Duraj, *Socjologia dla ekonomistów*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 78.

²⁴ H. Domański, *Metodologia badań nad stratyfikacją społeczną*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 125.

Znaczna część autorów stosuje termin „nierówności ekonomiczne” wymiennie z pojęciem „nierówności dochodowe”. Jest to jednak podejście nieprawidłowe, gdyż wysokie dochody w połączeniu z wysokimi kosztami mogą stanowić o niskim poziomie życia. Przykładem mogą być wysokie dochody hipotetycznej osoby, która to osoba – po uwzględnieniu zobowiązań, długów i konieczności wydatków niekonsumpcyjnych – nie musi być uważana za bogatą²⁵. Nierówności dochodowe są więc pojęciem węższym, odnoszącym się bezpośrednio do nierówności w rozkładzie dochodów – zatem są elementem składowym (częścią) nierówności ekonomicznych.

Chociaż zjawisko nierówności można rozpatrywać w kategoriach różnic społecznych, kulturowych, ekonomicznych, politycznych, religijnych, prawnych, edukacyjnych i zawodowych, to zwykle jednak, przedstawiciele nauk ujmują ten problem w trzech typach, jako nierówności kulturowe, społeczne i ekonomiczne. Te trzy typy w sytuacjach skrajnych łączą się ze sobą, czego przykładem może być wystąpienie zjawiska bezrobocia²⁶, które może pozbawić daną jednostkę zarówno dostępu do dóbr i usług, jak również dotyka stanu materialnego. Może również spowodować wystąpienie zróżnicowania kulturowego, gdyż może wiązać się ze zmianą położenia w strukturze społecznej, na niższą.

Reasumując, źródłem niesprawiedliwych nierówności społecznych jest nieekwiwalentna alokacja zasobów w stosunku do poszczególnych sfer bytu ludzkiego (sfery ekonomicznej, politycznej, społecznej, technologicznej, konsumpcji, natury i biologii, rozumu, a także sfery duchowej). Może ona wynikać zarówno ze spontanicznych, oddolnych procesów decyzyjnych kształtowanych przez mechanizmy rynkowe, jak również z odgórnej koordynacji strategicznej. Eliminowanie przyczyn nierówności społecznych wymaga ich rozróżnienia na wywołujące dostosowania aktywne i dostosowania pasywne oraz prowadzenie stałych badań ich wpływu na rozwój osobowy we wszystkich sferach bytu ludzkiego. Ponadto, należy je uwzględnić w budowaniu strategii zorientowanych na harmonizowanie rozwoju we wszystkich sferach bytu ludzkiego – również w zmianach instytucjonalnych oraz polityce społeczno-ekonomicznej podporządkowanych tej strategii²⁷.

1.1.4. Wskaźniki nierówności społecznych

W socjologicznych i ekonomicznych badaniach nad nierównościami społecznymi przewija się wiele koncepcji teoretyczno-metodologicznych uwzględniających odmienne podejścia teoretyczne, warsztat badawczy oraz model interpretacji uzyskanych wyników. Wydaje się, że podstawową trudnością w realizacji badań nad nie-

²⁵ M. Raczkowska, *Nierówności dochodowe w Polsce w relacji miasto – wieś*, Zeszyty Naukowe SGGW, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2015, Nr 112, s. 111–124.

²⁶ B. M. Nowak, *Bezrobocie i ubóstwo jako źródła wieloprogowych kryzysów rodzinnych*, „Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne” 2010, Nr 1, s. 257–270.

²⁷ M. G. Woźniak, *Nierówności społeczne a rozwój...*, op. cit., s. 10.

równościami jest moment konceptualizacji oraz operacjonalizacji podejmowanych zagadnień. Wynika to przede wszystkim ze specjalizacji poszczególnych badaczy, którzy wykorzystują wypracowaną wcześniej siatkę pojęciową na potrzeby doraźnych refleksji nad istotą tego zjawiska. Zauważyć jednak można, że w większości tego typu opracowań dominuje interdyscyplinarny sposób jego analizy. Ujmowanie nierówności społecznych według podejścia interdyscyplinarnego skutkuje określonymi problemami w zakresie syntezy dorobku uzyskanego materiału, między innymi – wypracowania uniwersalnych ram metodologicznych zmierzających do postawienia wspólnej diagnozy przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, nie mniej jednak z drugiej strony – dostarcza bogatej wiedzy²⁸. Pomimo niniejszych niedogodności w metodologii pomiaru tego zjawiska dopracowano się szeregu wskaźników²⁹ opisujących specyfikę nierówności rozpatrywanych zarówno w aspekcie ekonomicznym³⁰, psychologicznym, jak i socjologicznym.

W metodologii badań społecznych wyróżnia się trzy główne typy wskaźników – definicyjne, empiryczne, inferencyjne³¹:

1. Pierwszy typ to wskaźniki definicyjne, w których zjawisko wskazywane (tzw. *indicatum*) jest opisane za pomocą teoretycznie ujętej cechy (tzw. *definiens*). W analizach nierówności społecznych ten typ wskaźników jest obecny w próbach operacjonalizacji samego pojęcia. W tym przypadku zakłada się, że wskaźniki opisujące pojęcie nierówności składają się z narzędzi umożliwiających pomiar zróżnicowań w sferze nierównomiernego dostępu jednostek lub grup – do wartości materialnych, jak również władzy lub prestiżu. Analogiczny sposób operacjonalizacji pojawia się w rozważaniach ekonomistów opisujących nierówności społeczne przez pryzmat tzw. kapitału ludzkiego (*humancapital*)³². Do grona wskaźników budowanych z wykorzystaniem omawianego typu zaliczyć można m.in. sposób pomiaru roli państwa w procesie kreowania lub zwalczania nierówności społecznych (interwencjonizm kontra liberalizm). Naturalną rzeczą są tu pytania dotyczące poziomu zaangażowania państwa w życie obywateli oraz niwelowania nierównomiernego podziału dóbr. Niniejszy typ

²⁸ S. Golinowska, P. Broda-Wysocki, *Kategoria ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, red. S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005, s. 32–34.

²⁹ M. Radziukiewicz, *Propozycja budowy miernika biedy skumulowanej w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2006, Nr 11–12, s. 3–8.

³⁰ S. Kalinowski, W. Łuczka-Bakuła, *Wybrane monetarne wskaźniki społecznego wykluczenia w nowych krajach UE*, „Polityka Społeczna” 2005, Nr 7, s. 5–8.

³¹ R. Mayntz, K. Holm, P. Hübner, *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 50–55; S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 167–170.

³² S. R. Domański, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1993, s. 14.

wskaźników występuje również w pytaniach dotyczących poziomu występowania uprzedzeń wobec mniejszości – traktowanych jako skutek postaw konserwatywnych. Ponadto do wskaźników definicyjnych zalicza się te, które charakteryzują rolę wykształcenia w awansie zawodowym.

2. Drugim typem wskaźników pojawiających się w badaniach nierówności społecznych jest grupa wskaźników empirycznych. Ten sposób operacjonalizacji zmiennych polega na przyjęciu założenia, że opis wskaźnika jest relacją rozstrzygalną na drodze empirycznej obserwacji. Do tego typu wskaźników należą m.in. związane z dochodami, specyfiką zatrudnienia i wykształceniem.
3. Trzecim i ostatnim typem wskaźników występujących w badaniach nierówności są wskaźniki inferencyjne. Mają miejsce, gdy zmienna nie jest bezpośrednio opisywana przez wskaźnik. O istnieniu danego zjawiska można wnioskować pośrednio, tj. w wyniku wystąpienia innego zjawiska. W niniejszym ujęciu nierówności mogą być postrzegane jako zmienna warunkująca, jak i zmienna warunkowana – poprzez wpływ innych zmiennych. Zatem tego typu wskaźniki można traktować jako cechy zmiennych wpływających na nierówności, jak i przejawy obecności nierówności jako takich. Do grupy wskaźników inferencyjnych zalicza się te, które dotyczą np. form spędzania czasu wolnego (np. kierunki wyjazdów turystycznych), wiedzy z zakresu obsługi komputera, telefonu komórkowego oraz dostępu do Internetu (wskaźnik tzw. wykluczenia cyfrowego), preferencje w obrębie mody, wzorów żywienia czy aktywności w organizacjach społecznych oraz politycznych (wskaźnik kompetencji społecznych), poziomu znajomości języków obcych (traktowanych np. jako wskaźnik barier zatrudnienia).

Maciej Kokociński dokonuje podziału wskaźników nierówności społecznych na dodatkowe kategorie³³:

1. **Ekonomiczne.** W tej grupie do najczęściej wymienianych ekonometrycznych wskaźników obrazujących nierówności społeczne zaliczane są te z nich, które opisują to zjawisko ze względu na makrostrukturalne różnicowania płac. Prócz wskaźników opierających się na różnicowaniu dochodów, coraz większe znaczenie w ekonomicznych analizach nierówności mają również wskaźniki tzw. kapitału ludzkiego.
2. **Psychospołeczne.** Ta grupa wskaźników jest szczególnie akcentowana i w kręgu psychologów społecznych. Podstawowym problemem w psychologicznych koncepcjach opisu nierówności społecznych, podnoszona przez psychologów, jest trudność wynikająca z próby połączenia osobowościowych różnicowań danej jednostki ze społecznym mechanizmem ich tworzenia.
3. **Kulturowe.** Poszukiwanie wskaźników adekwatnych do mierzenia nierówności społecznych napotyka przez socjologów na szereg wyzwań związanych z uchwyceniem związku pomiędzy szeroko rozumianą sferą kultury, a różnicowaniem

³³ M. Kokociński, *Metodologiczne aspekty...*, op. cit., s. 18–24.

społecznym. Te niedogodności wynikają z pewnego rodzaju próby jak najszerzego ujęcia badań. Przykładowym wskaźnikiem pokazującym specyfikę tej relacji jest np. moda, która może być traktowana jako narzędzie pozycjonowania klasowego.

4. **Socjologiczne.** W tej grupie do najważniejszych wskaźników ukazujących specyfikę nierówności społecznych należą bariery awansu społecznego oraz zawodowego. Uznaje się, że ostawa określonych kategorii społecznych wobec reguł lokacji zasobów uznanych za prestiżowe jest elementem bezpośrednio wskazującym na występowanie tychże nierówności. W badaniach nierówności społecznych pojawiają się także wskaźniki opisujące postawy wobec demokracji. Przykładowymi wskaźnikami niniejszej grupy są postawy wobec najważniejszych instytucji Unii Europejskiej oraz liczne stereotypy narodowe.

1.1.5. Działania na rzecz ograniczenia ubóstwa i nierówności społecznych

Ograniczanie poziomu nierówności dochodowych leży zarówno w interesie rządu, jak również całego społeczeństwa. Ma na to wpływ wiele czynników, od inwestycji w kapitał ludzki oraz kapitał społeczny, poprzez inwestycje w infrastrukturę. Ponadto często powiązane jest to z czynnikami instytucjonalnymi, których nie sposób zmienić w krótkim czasie. Dlatego w interesie państwa leży wyrównywanie tych rozbieżności poprzez inwestycje w kapitał ludzki oraz w odpowiednią infrastrukturę, która będzie stwarzać warunki rozwoju. Większość krajów dąży do zacierania tych różnic poprzez zwiększenie znaczenia transferów progresywnych (np. transferów prorodzinnych) i jednocześnie obniżenie transferów o regresywnym charakterze. Takie zmiany muszą jednak respektować wymóg kształtowania zmian instytucjonalnych.

Jak powszechnie wiadomo, państwo jest zobowiązane do przeciwdziałania zarówno ubóstwu, jak i biedzie, marginalizacji oraz nędzy, zgodnie z konstytucyjnymi zasadami dotyczącymi wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela³⁴. Zatem, aby w pełni wykonywać obowiązki wynikające z konstytucji, władze publiczne umożliwiają obywatelom korzystanie z pomocy społecznej.

Zwiąże pojęcie „pomocy społecznej” przedstawia ustawa o pomocy społecznej³⁵ z dnia 12 marca 2004 r. Zgodnie z art. 2 niniejszej ustawy: „Pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa mającą na celu umożliwianie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, które współpracują z organizacjami

³⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

³⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.).

mi pozarządowymi i społecznymi, a także Kościołem katolickim, innymi kościołami i związkami wyznaniowymi, jak również z osobami fizycznymi i prawnymi”³⁶.

Wszelkie działania podejmowane w ramach pomocy społecznej mają przede wszystkim na celu poprawę warunków życia potrzebujących oraz życiowego usamodzielnienia się osób, jak również umożliwienie im życia „... w warunkach odpowiadających godności człowieka”³⁷. Co ważne, organy administracji nie mogą odmówić pomocy osobie potrzebującej. Obowiązek taki wynika z Konstytucji RP. Ponadto, pomoc taka przysługuje nie tylko obywatelom Polski, ale również legalnie mieszkającym i przebywającym na terenie RP cudzoziemcom. Jednakże pomoc państwa nie może być nadmierna, jej rodzaj, forma i rozmiar muszą być odpowiednie do okoliczności. Należy podkreślić, że osoby lub rodziny, które korzystają z pomocy społecznej są obowiązane do współdziałania z instytucjami w rozwiązywaniu ich trudnej sytuacji życiowej.

Do przykładów instytucji państwowych, które pomagają potrzebującym należą Ośrodki Pomocy Społecznej. Ośrodki takie działają w każdej polskiej gminie i oprócz tego, że pomagają ludziom z wykluczeniem i niedostosowaniem społecznym, kierują osoby potrzebujące do domów pomocy społecznej czy też kwalifikują je do wypłaty zasiłków³⁸. Ośrodki Pomocy Społecznej wykonują zadania zlecone przez administrację rządową z zakresu pomocy społecznej, jak również zadania własne gminy. Zadania te są finansowane zarówno z budżetu państwa, jak i z budżetu gminy.

Warto zauważyć, że pomoc udzielana jest nie tylko przez państwo, ale również przez organizacje pozarządowe. Jedną z najbardziej znanych organizacji pozarządowych pomagających potrzebującym jest Polski Czerwony Krzyż (PCK). Jest to największa i najstarsza organizacja humanitarna w Polsce. Podstawy i zasady działania PCK zostały określone w ustawie³⁹ oraz statucie⁴⁰ – wydanego na jej podstawie.

Jak zauważa Urszula Bakuń-Nawłoka, pomoc ubogim jest również działalnością pożytku publicznego, która zgodnie z definicją ustawową jest działalnością społeczną użyteczną, prowadzoną „... przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych”, również określonych w ustawie. Niniejsza sfera obejmuje zadania m.in. w zakresie pomocy społecznej, w szczególności pomocy osobom w trudnej sytuacji życiowej oraz wyrównywania szans tych osób i ich rodzin, działalności na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób, które są zagrożone wykluczeniem

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/instytucje-pomocy-spo-ecznej> (dostęp: 26.10.2021).

³⁹ Ustawa z dnia 16 listopada 1964 r. o Polskim Czerwonym Krzyżu (Dz. U. z 1964 r. Nr 41, poz. 276).

⁴⁰ Statut Polskiego Czerwonego Krzyża. Załącznik do Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 20 września 2011 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 217, poz. 1284).

ze społeczeństwa, a także promocję zatrudnienia i aktywizację zawodową osób, które pozostają bez pracy bądź są zagrożone zwolnieniem z pracy⁴¹.

Wspomniana już działalność pożytku publicznego wykonywana jest przede wszystkim przez organizacje pożytku publicznego, prowadzących działalność na rzecz ogółu społeczności bądź też określonej grupy społecznej, która została wyodrębniona ze względu na szczególnie trudną sytuację życiową lub materialną w porównaniu z ogółem społeczeństwa⁴². Dobrym przykładem organizacji pożytku publicznego jest Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta⁴³. Towarzystwo działa na terenie całej Polski i jest to katolicka organizacja dobroczynna, której celem jest niesienie pomocy osobom bezdomnym oraz ubogim, starszym, chorym, niepełnosprawnym i innym osobom potrzebującym pomocy⁴⁴.

Innym przykładem organizacji pożytku publicznego jest Caritas. Jest to instytucja charytatywna Konferencji Episkopatu Polski. Caritas został reaktywowany 10 października 1990 r. Caritas w Polsce składa się z Caritas Polska oraz 44 Caritas diecezjalnych. Caritas diecezjalne prowadzą lokalną działalność opiekuńczo-charytatywną, w szczególności prowadzą placówki specjalistyczne, udzielają pomocy doraźnej osobom potrzebującym czy poszkodowanym w kataklizmach i katastrofach. Caritas Polska i Caritas diecezjalne współpracują ze sobą, jednakże zachowując zasadę autonomii. Ich misją jest niesienie pomocy ubogim i potrzebującym, nie tylko w sposób doraźny, ale i ciągły. Caritas udziela pomocy materialnej i duchowej⁴⁵.

Omówione powyżej organizacje stanowią jedynie wybrane przykłady podmiotów zajmujących się likwidacją i zmniejszaniem problemu ubóstwa w Polsce. Aby przeciwdziałać zjawisku ubóstwa, nie tylko w Polsce, ale i na świecie, należy podjąć wysiłki i szereg działań, nie tylko doraźnych, ale i systemowych (np. prawnych, politycznych itd.), które umożliwią zmniejszenie jego skali. Niestety, jak dotychczas żadnemu państwu (w tym Polsce) nie udało się całkowicie wyeliminować ubóstwa.

1.2. Przyczyny nierówności społecznych

1.2.1. Znaczenie nierówności społecznych

Koncentracja na ubóstwie jako kwestii społecznej wynika nie tylko z tego, że zagraża ono stabilności rozwoju gospodarczego poprzez niedobór środków materialnych

⁴¹ U. Bakuń-Nawłoka, *Działania na rzecz ograniczenia sfery ubóstwa w Polsce*, [w:] *Ubóstwo w Polsce*, red. J. Blicharz, L. Klat-Wertelecka, E. Rutkowska-Tomaszewska, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 80.

⁴² Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.).

⁴³ Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, <http://www.bratalbert.org> (dostęp: 28.10.2021).

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Caritas, <http://www.caritas.pl> (dostęp: 28.10.2021).

w grupach społecznych, ale także stąd, że stanowi istotną barierę rozwoju społecznego oraz negatywnie wpływa na porządek społeczny, gdyż jest źródłem deprywacji ekonomicznych i pozaekonomicznych⁴⁶.

Nierówności społeczne, będące przedmiotem zainteresowania ekonomistów oraz szerokich analiz w ujęciu różnych dziedzin nauki, wydają się nieodzowną częścią funkcjonowania społeczeństw, pomimo licznych prób i eksperymentów ustrojowych oraz programów walki z ubóstwem. Na przestrzeni wieków zmieniały się czynniki nierówności oraz osądy na temat ich roli w systemie stosunków społecznych. Współcześnie nierówności społeczne rozważane są nie tylko w kontekście sprawiedliwości społecznej zapewniającej stabilność ekonomiczną i polityczną, ale także wielokrotnie wskazuje się, że nierówności zagrażają wyraźnie dynamice rozwoju poszczególnych gospodarek. A to w konsekwencji może zaburzyć pozytywne trendy rozwoju poszczególnych regionów, państw oraz świata jako ogółu.

Obecnie dociekania na temat znaczenia nierówności społecznych są prowadzone w ramach trzech głównych podejść⁴⁷:

1. Podejście apologetyczne – rozważania mogą służyć ich usprawiedliwieniu.
2. Podejście demaskatorskie – rozważania mogą służyć ich krytykowaniu.
3. Podejście racjonalne – rozważania pozwalają lepiej zrozumieć funkcjonowanie społeczeństwa.

Według głównych ekonomistów teorii dobrobytu J. Rawlsa⁴⁸ i następnie rozwinętych koncepcji A. K. Sena, nierówność powinna mieć określony wymiar, tak aby zapewnić względny dobrobyt jak największej liczbie jednostek. Obaj ekonomiści zgadzają się co do skrajnego warunku sprawiedliwych nierówności, czyli poszukiwania takich sposobów rozdysponowania dochodów, które nie uszczuplałyby efektywności ekonomicznej i nie hamowały rozwoju ekonomicznego. Jest to postulat ekonomicznie uzasadnionych nierówności⁴⁹.

Jak zdefiniował A. Sen „... różnimy się pod względem wieku, płci, kondycji fizycznej i psychicznej, zdolności intelektualnych, otoczenia społecznego i pod wieloma innymi względami”⁵⁰, co wskazał jako sposób funkcjonowania i możliwości jednostki. Sen postuluje, że równość w jednym wymiarze zawsze koresponduje w parze z nierównością w innym wymiarze. Zatem z jego poglądów wynika, że w rzeczywistości istnieją dwa podstawowe rodzaje nierówności – nierówności społeczne w skali makro i interper-

⁴⁶ J. Dziechciarz, K. Przybysz, J. Siedlecki, *Statistical Analysis of Youth Unemployment in Poland*, [w:] *Soziale und Ökonomische Probleme in der Großstadt. Armut und Arbeitslosigkeit*, red. E. Elsner, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2002, s. 129–142.

⁴⁷ T. Michalczyk, *Nierówności społeczne a kryzys społeczno-moralny*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2004, Nr 4, s. 14.

⁴⁸ Zob. J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1994.

⁴⁹ M. G. Woźniak, *Nierówności społeczne a rozwój...*, *op. cit.*, s. 13.

⁵⁰ A. K. Sen, *On Economic Inequality*, Clarendon Press, Oxford 1997.

sonalne w skali mikro. Co więcej, interpersonalne nierówności dotyczą wewnętrznego systemu odniesienia, umożliwiającego szerszą diagnozę istnienia i bytu, tj. „bycia szczęśliwym” czy „poczucia ludzkiej godności”⁵¹.

Nierówności społeczne dotyczą wielu różnych stron życia, a ich znaczenie analizuje się w bardzo szerokim kontekście – poczynając od dochodów i poziomu konsumpcji, warunków rozwijania i spożytkowania osobistych uzdolnień, możliwości udziału w życiu publicznym, dostępu do informacji, pozycji w społecznym podziale pracy, możliwości korzystania z dóbr kultury i wielu innych. Nierówności społeczne mogą określać stosunki wewnętrzne danego społeczeństwa oraz definiować stosunki między poszczególnymi społecznościami, prowadząc do daleko idącej asymetrii i tworzenia relacji uprzywilejowania bądź wykluczenia⁵². Niniejsze zjawiska wpływają na ograniczenie dynamiki wzrostu danego kraju, a to z kolei przekłada się na stabilność państwa.

1.2.2. Dyskryminacja i kryzys społeczno-moralny

Każdy system społeczny charakteryzuje się tym, że nadaje określone prawa oraz nakłada pewne obowiązki na poszczególne jednostki, które do niego przynależą. Brak realizacji tych czynności, często wynikające z rozwiązań systemowych lub przemian społecznych, może prowadzić do zjawisk, takich jak: wykluczenie społeczne, kryzys społeczno-moralny, marginalizacja czy dyskryminacja. W rzeczywistości niniejsze zjawiska są ze sobą mocno skorelowane, dlatego warto usystematyzować ich definicje, gdyż jednocześnie odnoszą się do różnych płaszczyzn społeczno-ekonomicznych⁵³.

Słownik języka polskiego PWN definiuje „dyskryminację” jako: „prześadowanie poszczególnych osób lub grup społecznych albo ograniczanie ich praw ze względu na rasę, narodowość, wyznanie, płeć i tym podobne”⁵⁴. Słowo „dyskryminować” oznacza również „ograniczenie lub odmawianie udziału określonych jednostek i grup we władzy lub uprawnieniach dostępnych innym bądź na ograniczeniu ich możliwości osiągnięcia cenionych w danej kulturze dóbr czy wartości”⁵⁵. Do najczęstszych przyczyn dyskryminacji zalicza się interesy grup społecznych panujących ekonomicznie lub politycznie. Należy podkreślić, iż każda z form dyskryminacji jest zakazana w dokumentach międzynarodowych.

⁵¹ A. K. Sen, *Nierówności. Dalsze rozważania*, Znak, Kraków 2000, s. 138–139.

⁵² G. Krzyminiewska, *Nierówności a rozwój społeczny świata*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Nr 139, s. 50–59.

⁵³ W. Wańkowicz, *Wykluczenie społeczne – aspekt przestrzenny i rola planowania przestrzennego*, „Problemy Rozwoju Miast” 2011, Tom 8, Nr 3–4, s. 7–20.

⁵⁴ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl> (dostęp: 23.10.2021).

⁵⁵ *Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Instytut Polonistyki Stosowanej UW, Warszawa 2001, s. 38.

Wyróżnia się cztery podstawowe formy zjawisk definiujących pojęcie dyskryminacji⁵⁶:

1. Nadawanie funkcjom i czynnościom odmiennych wartości, w zależności przez jakie grupy społeczne zostały wykonane.
2. Różne grupy społeczne posiadają zróżnicowany dostęp do źródeł umożliwiających indywidualny rozwój.
3. Niejednakowe „przyzwolenie” społeczności na rozwój określonych zdolności.
4. Jednakowe osiągnięcia niejednakowo oceniane, w zależności od tego, do jakiej grupy społecznej przynależą ich twórcy.

Bywa, że cechy, które stały się przyczyną dyskryminacji, mogą okazać się w późniejszym czasie bardzo potrzebne i pożądane. Stąd też zdarza się, że na zjawisku dyskryminacji stratne są nie tylko odosobnione jednostki, ale również całe grupy społeczne.

Inną perspektywę nierówności społecznych przejawiającą się w postaci kryzysu społecznego lub społeczno-moralnego można odnaleźć w pracach badaczy społecznych zajmujących się tymi zagadnieniami jako odrębnymi zjawiskami społecznymi. Jednakże, należy podkreślić, że w rozważaniach teoretycznych na temat pojęcia kryzysu społecznego i społeczno-moralnego można wyróżnić wiele koncepcji i podejść definicyjnych⁵⁷.

Ujmując pojęcie kryzysu etymologicznie, W. Kopaliński określił pochodzenie słowa „kryzys” od greckiego słowa *krisis*, co oznacza „punkt zwrotny, okres przełomu czy moment rozstrzygający”⁵⁸. Natomiast biorąc pod uwagę potoczne znaczenie kryzysu, kojarzy się on najczęściej z ekstremalnymi sytuacjami negatywnymi w różnych dziedzinach życia społecznego i wówczas mówimy np. o kryzysie ekonomicznym, społecznym, moralnym czy aksjologicznym. Jedno łączy wszystkie definicje kryzysu, a mianowicie, podkreślają kumulację negatywnych zjawisk prowadzących do zmian jakościowych w danej rzeczywistości społecznej.

Z tak definiowanym pojęciem kryzysu koresponduje pojęcie kryzysu moralnego sformułowane przez J. Mariańskiego. Według niego, kryzys moralny to takie nasilenie zachowań amoralnych, które prowadzą do⁵⁹:

1. Zachwiania obiektywnego ładu moralnego, w którym powinna dokonywać się samorealizacja osoby ludzkiej;
2. Zacierania się granicy między dobrem a złem, które w pewnych kręgach społecznych są rozmyte i zniesione (dezorganizacja moralna);
3. Zmiany pojmowania szczęścia, które oznacza dzisiaj kolekcjonowanie krótkotrwałych wrażeń i doznań, niekiedy bardzo ryzykownych;
4. Preferowanie postaw instrumentalnych, a nie etycznych.

⁵⁶ A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Istota nierówności...*, op. cit., s. 15–17.

⁵⁷ M. Danecka, *Nierówności, wykluczenia, patologie. Socjologia zaangażowana wobec kryzysu społecznego*, „Civitas. Studia z filozofii i polityki” 2018, Nr 22, s. 256.

⁵⁸ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Muza SA, Warszawa 2000, s. 282.

⁵⁹ J. Mariański, *Wstęp*, [w:] *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 12.

Współcześni badacze przemian społecznych wskazują również na inne aspekty kryzysu społecznego. Dla przykładu Alain Touraine uważa, że kryzys społeczny to „faza dekompozycji społeczeństwa przemysłowego”⁶⁰ wynikająca ze sposobów nowoczesnej komunikacji oraz z niedostosowania reguł i instytucji do potrzeb społecznych. Dodatkowo, jak zaznacza Tadeusz Michalczyk, analizę nierówności społecznych pod kątem przejawów kryzysu społeczno-moralnego można prowadzić w wymiarze jednostkowym lub grupowym, czyli poprzez pryzmat wielu przejawów kryzysu jednocześnie⁶¹.

Kontemplując literaturę przedmiotu, można zauważyć, że niemal wszystkie podejścia do dyskryminacji i kryzysu społecznego mają jedną wspólną cechę, a mianowicie powszechnie panuje zgodne przekonanie, że są to w znacznej mierze niepożądane zjawiska, naruszają zasady sprawiedliwości społecznej oraz mają negatywny wpływ na rozwój gospodarczy. Ze względu na to, iż istnieje duża przepaść pomiędzy osobami plasującymi się pomiędzy krańcami hierarchii społecznej, to skutkiem mogą być zjawiska niepożądane – jak omawiana marginalizacja lub dyskryminacja, a co się z tym wiąże: patologie społeczne oraz zagrożenie stabilności politycznej i zmniejszenie aktywności obywatelskiej. Reasumując, zbyt duże nierówności społeczne przynoszą wiele szkód, głównie poprzez marnowanie potencjału kapitału ludzkiego zazwyczaj najuboższych warstw społecznych.

1.2.3. Rozwarstwienie i ekskluzja społeczna

Choć niektórzy twierdzą, że różnorodność pod względem danej cechy jest niejednokrotnie źródłem rozwoju społecznego i siły społeczeństwa, to najogólniej rzecz ujmując, ta naturalna cecha każdego społeczeństwa, jaką jest różnorodność społeczna, jest dla socjologów również zjawiskiem bardzo niepokojącym. Bowiem może się zdarzyć, że zróżnicowania, np. pod względem ekonomicznym, doprowadzą do zahamowania rozwoju społecznego i będą stanowić źródło potencjalnych konfliktów. Rodzaje problemów społecznych i ich charakter przedstawia tabela 2.

Zjawisko zróżnicowania społeczeństwa pod względem danej cechy, ogólnie rzecz ujmując, nosi nazwę rozwarstwienia społecznego. Oczywistym wymiarem nierówności jest wymiar ekonomiczny, ale wyróżnia się także wymiar społeczny czy polityczny. Dla wymiaru ekonomicznego decydujące znaczenie ma dochód. Choć wydaje się to zbyt uproszczenie, to jednak w literaturze przedmiotu właśnie rozwarstwienie dochodowe jest uznawane za najważniejszy miernik tych nierówności. Jest to jednocześnie czynnik kształtujący szanse oraz wyznacznik statusu społecznego i to niemal we wszystkich sferach życiowych. Bowiem odzwierciedla on warunki bytowe jednostek

⁶⁰ A. Touraine, *Po kryzysie*, tłum. M. Frybes, Oficyna Naukowa, Warszawa 2013, s. 18.

⁶¹ T. Michalczyk, *Nierówności społeczne...*, *op. cit.*, s. 19.

i gospodarstw domowych, dostęp do odpowiedniego wykształcenia i służby zdrowia, zapewnienie uczestnictwa w kulturze itp.⁶²

Tabela 2. Rodzaj i charakter problemów społecznych

Rodzaj problemu społecznego	Charakter problemu
Społeczno-ekonomiczny	Wynikający z prawa własności, możliwości gromadzenia i posiadania (dobra, prawa), ponoszenia kosztu (na wytworzenie dóbr i usług).
Społeczno-polityczny	Związany z posiadaniem jednakowych praw, partycypacją w życiu politycznym i społecznym, wolnością wyrażania poglądów, ideologii.
Psychospołeczny	Związany z relacjami międzyludzkimi, więziami rodzinnymi, społecznymi, etyką pracy, sposobem motywowania, samooceną.
Kulturowy	Wynikający z mody, prestiżu; związany z subkulturami.
Przypadki szczególne (zdiagnozowane)	Konflikty, kryzysy, lęki, psychopatologie, socjopatologie.

Źródło: K.Bilińska, *Nierówności społeczno-ekonomiczne...*, op. cit., s. 41.

Pogląd na temat konkurencyjnej substytucyjności efektywności gospodarowania i równości dochodowej społeczeństwa jest w teorii ekonomii powszechnie znany. Zgodnie z tym podejściem większa efektywność wymaga wzrostu nierówności, a większa równość negatywnie wpływa na efektywność. Choć wydaje się to oczywiste, to jednak między ekonomistami toczą się w tym zakresie nieustanne spory. Jedni, argumentują za dużym rozwarstwieniem dochodowym społeczeństwa i wskazują na rolę, jaką w pobudzaniu przedsiębiorczości odgrywają możliwości uzyskiwania ponadprzeciętnych zysków oraz na rolę pełnioną przez grupę bogatych gospodarstw domowych w tworzeniu oszczędności, a poprzez to inwestycji. Drudzy zaś, wprost przeciwnie, podkreślają znaczenie napięć społecznych jako rezultatu zbyt dużego zakresu nierówności dochodowych, które to, zapewniając wprawdzie zwiększoną krótkookresową efektywność ekonomiczną, stają się zarazem źródłem zaburzeń stabilności długookresowego wzrostu oraz rozwoju gospodarczego⁶³.

Ponadto przeciwnicy nadmiernego zróżnicowania dochodów wskazują również, że nie należy zapominać o zagrożeniach, jakie nadmierne dysproporcje w dochodach stwarzają dla realizacji idei równości szans dla kolejnych pokoleń. Przypominają również, że zbyt duża rozpiętość dochodów powoduje obniżenie skłonności do oszczę-

⁶² T. Pilch, *Problemy ubóstwa i wykluczenia z perspektywy najmłodszych*, Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy „Nauki Społeczne” 2013, Nr 3, s. 33–46.

⁶³ J. Blicharz, *Kilka uwag na temat ubóstwa wśród kobiet w Polsce*, [w:] *Ubóstwo w Polsce*, red. J. Blicharz, L. Klat-Wertelecka, E. Rutkowska-Tomaszewska, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 39–46.

dzania, a ponadto jest przyczyną, szczególnie w przypadku krajów ubogich charakteryzujących się wysoką niestabilnością społeczno-polityczną, transferu dochodów grup najbogatszych za granicę. Kolejnym zagrożeniem jest ograniczanie liczebności warstwy średniej, która w procesach oszczędnościowych odgrywa największą rolę. Udowadniają, że wprowadzenie w tym przypadku progresywnego podatku dochodowego może poprzez załagodzenie konfliktów społecznych paradoksalnie doprowadzić do wzrostu oszczędności, a w efekcie zwiększyć tempo wzrostu gospodarczego. Ich zdaniem, w sytuacji istnienia znacznej grupy gospodarstw ubogich redystrybucja dochodu poprzez tak skonstruowany system podatkowy mogłaby pozytywnie wpłynąć na popyt wewnętrzny na dobra podstawowe, a więc także na wzrost gospodarczy i poprawę kondycji gospodarki narodowej.

Jeśli nawet przyjmiemy tezę o pozytywnym wpływie zróżnicowania dochodowego społeczeństwa na wzrost gospodarczy, nie sposób jest jednak jednoznacznie określić na gruncie teoretycznym optymalnego stopnia tych nierówności z punktu widzenia korzystnego przebiegu procesów makroekonomicznych. Natomiast zakładając znaczny poziom rozwarstwienia dochodowego, nie można stwierdzić, czy dalsze jego zwiększanie będzie miało pozytywny wpływ na wzrost gospodarczy, czy wprost odwrotnie – zacznie działać w kierunku jego osłabienia. Podobnie na poziomie mikroekonomicznym również nie da się dobitnie ustalić wpływu zróżnicowania dochodów na efektywność i wydajność pracy oraz właściwych jego rozmiarów w odniesieniu do poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych.

1.2.4. Dziedziczenie nierówności społecznych

Sprawiedliwość społeczna, redystrybucja bogactwa, nierówności społeczne i wzory ich międzygeneracyjnej transmisji to zagadnienia, które zawsze były obecne w dyskursie publicznym. Nierówności ekonomiczno-społeczne są następstwem zarówno postaw jednostkowych, jak i skomplikowanych procesów historyczno-kulturowych, społecznych, politycznych i ekonomicznych. Współcześnie występujące nierówności społeczne można podzielić na 'odziedziczone' po poprzednim systemie oraz nierówności powstałe w ramach gospodarki rynkowej po 1989 roku⁶⁴. Zatem z perspektywy historycznej, jak i czasów obecnych, transformacja polskiej gospodarki powoduje samoistne powstanie nierówności społecznych, wynikające także z cech kapitału ludzkiego i społecznego⁶⁵.

Niniejsze dziedziczenie może mieć charakter nie tylko ekonomiczny (majątek, pieniądze, bogactwo), ale również społeczny i kulturowy. W pierwszym przypadku

⁶⁴ B. Kasprzyk, *Nierówności ekonomiczne: ich postrzeganie i skala akceptacji społecznej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, Nr 180/2, s. 110–120.

⁶⁵ W. T. Poptawski, *Nierówności przez pryzmat kapitału społeczno-kulturowego wsi polskiej*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, red. M. Woźniak, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2009, s. 45–46.

mówimy o kapitale społecznym, natomiast w drugim o kapitale kulturowym⁶⁶. Na gruncie nauk społecznych i ekonomicznych transfer zasobów pomiędzy generacjami może być analizowany z różnych perspektyw. Do głównych perspektyw należą tu przepływy międzygeneracyjne i ich znaczenie demograficzne, wpływ akumulacji kapitału i jego przekazywania z pokolenia na pokolenie, a także jego oddziaływanie na sytuację gospodarczą oraz ustawodawstwo dotyczące spadków i jego znaczenie dla stratyfikacji społecznej. Przy czym studia nad dziedziczeniem nierówności społecznych koncentrują się przede wszystkim na porównaniach między jednostkami a ich rodzinami lub też między pokoleniową sytuacją jednostek należących do różnych kohort wieku porównywanych w momencie badania⁶⁷. Reasumując, szersze ujęcie procesu międzygeneracyjnej transmisji powinno koncentrować się nie tylko na wymiarze ekonomicznym tego zjawiska, ale również na wymiarze społecznym i kulturowym.

Ludzie urodzeni w ubóstwie bardzo często trwają w nim podczas całego swojego dorosłego życia. Wydostanie się z ubóstwa jest bowiem trudne nie tylko dla jednostki, ale także dla całych rodzin (dziadków, rodziców i dzieci), tym bardziej że ubóstwo często jest dziedziczone z pokolenia na pokolenie. Wydaje się, iż pierwotną przyczyną tego zjawiska są ograniczone szanse na dostatnie życie w dzieciństwie. A to przekłada się z dużym prawdopodobieństwem na to, że również ich własne dzieci i wnuki będą żyły w ubóstwie⁶⁸.

Dzieci dorastające w ubóstwie i wykluczone społecznie mają mniejsze szanse niż ich rówieśnicy, by dobrze radzić sobie z nauką w szkole, czy też cieszyć się dobrym zdrowiem. Jest to spowodowane faktem, iż większe koszty związane z edukacją łatwiej ponosi rodzina zasobna niż biedna. Taki stan rzeczy potęguje zjawisko dziedziczenia pozycji. Wśród istotnych czynników warunkujących dziedziczenie pozycji społecznej szczególnym jest dostęp do edukacji, która w nowoczesnych społeczeństwach uznawana jest za niezbędny sposób zdobywania wpływów, prestiżu, wyższych zarobków i lepszych posad.

Ogólnie można powiedzieć, że dziedziczona pozycja dziecka w hierarchii społecznej zależy w dużej mierze od pozycji zajmowanej przez rodziców w różnych kategoriach stratyfikacyjnych (ekonomicznej, kulturowej i społecznej). Potwierdza to fakt, że dzieci pochodzące z ubogich rodzin mają większe problemy ze znalezieniem pracy i własnego miejsca w społeczeństwie, kiedy dorosną. Podobnie również ich własne dzieci, jeśli nie uzyskają odpowiedniego wykształcenia, narażone będą na ryzyko ze znalezieniem płatnej pracy, a tym samym na życie w ubóstwie. Ponadto, niskie dochody zapewnią niskie świadczenia emerytalne, a to powoduje, że część społeczeństwa

⁶⁶ T. Michalczyk, *Nierówności społeczne a kryzys...*, op. cit., s. 18.

⁶⁷ W. Woźniak, *Nierówności społeczne i ich dziedziczenie jako problem strukturalny i polityczny*, [w:] *Nierówności społeczne w Polsce*, red. B. Kłos, J. Szymańczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 73–94.

⁶⁸ *Przeciwdziałanie międzypokoleniowemu przekazywaniu ubóstwa*, https://ec.europa.eu/employment_social/2010againstopoverty/export/sites/default/downloads/Topic_of_the_month/PL_Breaking_the_intergenerational_transmission_of_poverty.pdf (dostęp: 19.10.2021).

– starsi mężczyźni i starsze kobiety – żyje w ubóstwie lub na jej granicy. Oprócz tego, starsze osoby żyjące w ubóstwie zagrożone są wykluczeniem społecznym w większym stopniu niż pozostała część społeczeństwa, ponieważ nie posiadają oni środków ani perspektyw, aby poprawić swoją trudną sytuację ekonomiczną, społeczną i kulturalną. Co więcej, niejednokrotnie osoby te mimo niskich świadczeń emerytalnych zmuszone są wspierać finansowo własne rodziny (dzieci i wnuki), których członkowie utracili pracę. Sporym problemem jest również sytuacja odwrotna, kiedy to młodzi ludzie muszą pomagać swoim rodzicom, którzy albo stracili pracę, albo z powodu niskich wynagrodzeń i ogólnie złej sytuacji materialnej wymagają takiego wsparcia. W efekcie rośnie liczba osób zagrożonych zjawiskiem ubóstwa, a osoby mające pracę muszą dzielić swoje dochody pomiędzy większą liczbę członków rodziny⁶⁹.

Jak już wcześniej zostało zauważone, ubóstwo i wykluczenie społeczne są problemami trudnymi do przezwyciężenia. Prócz tego, zjawisko dziedziczenia ubóstwa wpływa na bardzo wiele sfer życia: zatrudnienie, opieka zdrowotna, edukacja, opieka emerytalna, sprawy mieszkaniowe i życie rodzinne. Dlatego w konsekwencji są przekazywane przez rodziców kolejnym pokoleniom. W wielu państwach problem staje się coraz poważniejszy, dlatego przerwanie tego cyklu jest jednym z głównych wyzwań dla decydentów.

Zgodnie z kalkulacjami organizacji pozarządowej *Coalition on Intergenerational Solidarity*, powszechny dostęp do dobrej jakości usług dla osób starszych, dorosłych i dzieci może mieć decydujące znaczenie w walce z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Kluczowe znaczenie ma tu dostęp do edukacji, która jest podstawą indywidualnego rozwoju każdego człowieka i odgrywa podstawową rolę w przełamywaniu zjawiska dziedziczenia ubóstwa. Według niniejszej organizacji, opieka i edukacja już od najmłodszych lat może pomóc zatrzymać zjawisko dziedziczenia ubóstwa, jednocześnie zapewniając właściwe środowisko dla rozwoju dzieci oraz będąc sposobem na wzmocnienie umiejętności wychowawczych rodziców⁷⁰. Prócz tego, idea solidarności pokoleń zachęca młodszych i starszych członków społeczeństwa do wzajemnej pomocy i wzajemnego poszanowania.

1.2.5. Pochodne nierówności społecznych

W każdym społeczeństwie występuje zjawisko nierówności społecznych. Jest ono jednym z zagrożeń społecznych współczesnego świata. Wiąże się przede wszystkim z różnicami występującymi w każdym społeczeństwie. Przejawem ich jest właściwie nierówny dostęp ludzi do dóbr i usług kulturowych, ekonomicznych, władzy, prestiżu,

⁶⁹ https://ec.europa.eu/employment_social/2010againstopoverty/ (dostęp: 20.10.2021).

⁷⁰ https://www.age-platform.eu/sites/default/files/IntergenerationalSolidarity_TheWayForward_2010-EN.pdf (dostęp: 20.10.2021).

opieki zdrowotnej, edukacji⁷¹. Problem zróżnicowania dotyczy między innymi płci, rynku pracy, ochrony zdrowia, jak również oświaty. Analiza tego zjawiska jest możliwa poprzez porównanie warunków życia poszczególnych ludzi i przekłada się nie tylko na nierówności społeczne czy dochodowe (ekonomiczne), ale również innych obszarów funkcjonowania jednostki we współczesnym społeczeństwie. I właśnie owe obszary, jako pochodne nierówności społecznych, stanowią dopełnienie niniejszej analizy.

1.2.5.1. Nierówności w edukacji

Socjologowie podkreślają, że jednym z krytycznych aspektów nierówności społecznych jest równy dostęp do powszechnej edukacji. Ważne jest też zapewnienie edukacji dostosowanej do współczesnych rynków pracy opartych w dużej mierze na wiedzy i innowacji. Wydaje się, że polski system edukacji nastawiony jest na efekty ilościowe. Z tego natomiast wynika obniżony poziom kształcenia akademickiego, zaś system nauki w szkołach zawodowych często jest marginalizowany⁷². Skutkiem jest brak odpowiednio wykwalifikowanych fachowców w wielu dziedzinach, a z drugiej strony nierzadko występuje bezrobocie również wśród osób posiadających dyplom uczelni wyższych. Zatem ewidentnie zawodzi dostosowanie systemów edukacji do potrzeb współczesnej gospodarki. Podniesienie wymagań edukacyjnych oraz rozwój szkół zawodowych i technicznych jest zatem niezbędne dla ograniczenia nierówności społecznych, dochodowych, gdyż w przeciwnym razie stratna jest cała społeczność.

Jak zatem widać, zróżnicowanie społeczne znacznie rzutuje na sferę oświatową, a sprawny system edukacyjny w istotny sposób wpływa na eliminację nierówności ekonomicznych oraz społecznych. Ponieważ brak pieniędzy rodziców może powodować, iż dziecko nie będzie mogło pozwolić sobie na dobrą edukację czy pójście na studia. Osoby o niższym statusie materialnym, jeżeli już wybierają się na studia, to znajdują się one niedaleko miejsca ich zamieszkania, ponieważ mogą mieć później problem z utrzymaniem się. Następstwem tego są mniejsze szanse na znalezienie pracy. Inni zaś już na samym starcie mają lepsze widoki na przyszłość. Przez co mają większe możliwości dostania się na renomowane uczelnie, znalezienie dobrej pracy. Posiadają oni również lepszy dostęp do zaplecza naukowego, tj. posiadanie komputera, możliwości korzystania z książek itp.

Anna Kubicz zauważa, że wykształcenie jest obecnie wyznacznikiem pewnego awansu majątkowego w społeczeństwie, które przyczynia się do znalezienia lepszej pracy, wyższych zarobków oraz wyższego standardu życia. Edukacja nabiera znaczenia już od szkoły podstawowej, a dalej w szkole średniej, gdyż to właśnie one zaważają na

⁷¹ B. Szopa, *Wokół zagadnień...*, op. cit., s. 7–8.

⁷² J. Bartak, *Uwarunkowania redukcji nierówności dochodowych w Polsce*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, Z. 37(1), s. 220–238.

przyszłych losach wielu młodych ludzi. Odpowiednia edukacja jest także niezbędna w uzyskiwaniu władzy, zdobyciu sławy czy prestiżu⁷³.

1.2.5.2. Nierówności zdrowotne

Kolejnym i równie ważnym zagadnieniem jest występowanie nierówności zdrowotnych. Definiowane są one jako „różnicowania stanu zdrowia, których istnienie powiązane jest z czynnikami społecznymi, przede wszystkim pozycją społeczną i związanym z nią stylem życia”⁷⁴. Nierówności zdrowotne można potraktować jako swego rodzaju wskaźnik stanu zdrowia danej populacji. Powyższą kwestią, w poszczególnych krajach, zajmuje się wielu naukowców, na skalę europejską – Komisja Europejska⁷⁵, zaś na skalę globalną – Światowa Organizacja Zdrowia (*World Health Organization* – WHO)⁷⁶. Nasz kraj przystępując do Unii Europejskiej, zobowiązał się do wyrównania różnic zdrowotnych istniejących w polskim społeczeństwie.

Iwona Laskowska twierdzi, że nierówności w zdrowiu (*health inequalities*) definiowane są jako „systematyczne i możliwe do uniknięcia różnic w stanie zdrowia, występowania bądź dotkliwości problemów zdrowotnych pojedynczych osób i grup osób wyodrębnionych ze względu na czynniki społeczne, demograficzne, środowiskowe, geograficzne itp. Nie są kojarzone z różnicami wynikającymi z przyczyn biologicznych. Dotyczą różnic związanych z pozycją na rynku pracy, zamożności, miejscem zamieszkania”⁷⁷. Należy przy tym pamiętać, że równość stanu zdrowia nie jest tym samym, co rozumie się pod pojęciem równego dostępu do opieki zdrowotnej, nawet ze względu na wady nabyte bądź wrodzone. Reasumując, nierówności zdrowotne stanowią podzbiór ogółu nierówności społecznych, które jednak bezpośrednio wiążą się z krzywdzącymi różnicami w dostępie do opieki oraz świadczeń medycznych.

1.2.5.3. Ubóstwo energetyczne

Energia to podstawowy czynnik warunkujący zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy i poprawę warunków życia gospodarstw domowych. Ponadto, jest ona niezbędnym elementem naszego życia, gdyż je ułatwia, stwarzając komfortowe warunki do pracy i odpoczynku. Natomiast utrzymanie optymalnej temperatury otoczenia znajduje się w obszarze podstawowych czynności życiowych w społeczeństwie. Zapewnienie takich standardów jest jednocześnie fundamentalnym elementem systemów zabezpieczenia społecznego i przedmiotem polityk publicznych w wielu krajach.

⁷³ A. Kubicz, *Zjawisko nierówności społecznych*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego” 2014, Nr 2, s. 12.

⁷⁴ A. Sowa, *Społeczne uwarunkowania stanu zdrowia w Polsce*, [w:] *Zdrowie publiczne i zarządzanie*, red. J. Kołodziejczyk, Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia, Kraków 2012, s. 29.

⁷⁵ https://ec.europa.eu/info/index_pl (dostęp: 22.10.2021).

⁷⁶ <https://www.who.int> (dostęp: 22.10.2021).

⁷⁷ I. Laskowska, *Zdrowie i nierówności w zdrowiu – determinanty i implikacje ekonomiczno-społeczne*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2012, s. 85–87.

Problemy z utrzymaniem ciepła zapewniającego komfort zamieszkania, zdrowe warunki życia, pracy czy innych form funkcjonowania ludzkiego to wyzwania, z którymi zmagają się codziennie gospodarstwa domowe w Polsce, Europie i na całym świecie.

Ubóstwo energetyczne (*fuelpoverty*, *energypoverty*⁷⁸) to zjawisko polegające na doświadczeniu trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb energetycznych za rozsądną cenę w miejscu zamieszkania, na które składa się utrzymanie adekwatnego standardu ciepła i zaopatrzenie w pozostałe rodzaje energii służące zaspokojeniu we właściwy sposób podstawowych potrzeb funkcjonowania biologicznego i społecznego członków gospodarstwa domowego⁷⁹.

Ubóstwo energetyczne ma⁸⁰:

- Zdecydowanie negatywny wpływ na zdrowie fizyczne, głównie dzieci, osób starszych i chorych;
- Zauważalny wpływ na zadłużenie. Gospodarstwa domowe o niewystarczających dochodach nie są w stanie opłacać bieżących rachunków za prąd i inne media, co prowadzi do ich zadłużenia, a w skrajnych przypadkach do odłączenia od danej sieci (energetycznej lub gazowej);
- Definitywnie negatywny wpływ na zdrowie psychiczne. Niewłaściwe warunki mieszkaniowe wpływają na złe samopoczucie domowników;
- Odnotowany wpływ na degradację budynków⁸¹. Niewłaściwa izolacja ścian, drzwi i okien przyczynia się do wzrostu strat ciepła oraz pogłębia proces zawilgocenia;
- Podwyższony wpływ na zwiększenie emisji CO₂. Zbyt niski standard energetyczny danego budynku powoduje wzrost zużycia energii na ogrzewanie, co w konsekwencji przyczynia się do wzrostu emisji CO₂.

Konkludując, ubóstwo energetyczne występuje wtedy, gdy utrzymanie w domu komfortowej temperatury stanowi problem dla członków gospodarstwa domowego, nie ma środków finansowych, aby opłacić bieżące rachunki za ogrzewanie, naprawić niedziałający system grzewczy lub zainstalować nowy, a w domu czy mieszkaniu jest ciągle zimno i wilgotno, czego powodem często są choroby i liczne dolegliwości zdrowotne⁸². Zatem należy jednoznacznie stwierdzić, że ubóstwo energetyczne niesie ze sobą sporo negatywnych konsekwencji dla rozwoju poznawczego, zdrowia czy nawet życia osób na nie narażonych.

⁷⁸ B. Boardman, *FuelPoverty: From Cold Homes to Affordable Warmth*, Belhaven Press, London 1991, s. 201.

⁷⁹ M. Wysokiński, P. Trębska, A. Gromada, *Problem ubóstwa energetycznego w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2018, Nr 20, Z. 3, s. 172.

⁸⁰ I. Figaszewska, *Ubóstwo energetyczne – co to jest?*, „Biuletyn Urzędu Regulacji Energetyki” 2009, Nr 5, s. 7.

⁸¹ J. D. Healy, *Housing, FuelPoverty, and Health: A Pan-European Analysis*, Ashgate, Hampshire 2004, s. 207.

⁸² I. Szamrej-Baran, P. Baran, *Subiektywne i obiektywne mierniki ubóstwa energetycznego*, [w:] *Gospodarka przestrzenna. Aktualne aspekty polityki społeczno-gospodarczej i przestrzennej*, red. J. Potocki, J. Ładysz, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2014, s. 333.

1.2.5.4. Bezrobocie

Bezrobocie jako problem społeczny zostało zdefiniowane dopiero po I wojnie światowej. Wówczas to po raz pierwszy Państwo przejęło odpowiedzialność za sytuację osób pozostających bez zatrudnienia wbrew własnej woli. W owym czasie była to powszechnie zauważalna dolegliwość społeczna, którą władza publiczna zobowiązana jest zwalczać i prowadzić działania w kierunku jej minimalizacji⁸³.

Problem bezrobocia, z punktu widzenia ekonomii, jest głównie analizowany pod kątem niewykorzystania czynnika produkcji, jakim jest potencjał ludzkiej pracy. Powoduje to mniejsze wpływy do budżetu państwa, ograniczenie siły nabywczej ludności oraz wzrost wydatków na świadczenia społeczne. Właściwa polityka społeczna ma za zadanie niwelowanie przyczyn, skali oraz skutków bezrobocia w danym państwie. W ramach pierwszoplanowych działań główną rolę wiedzie polityka zatrudnienia, która jest rozumiana jako czynne oddziaływanie władz państwa na rynek pracy pod kątem potrzeb gospodarczych kraju i sprawiedliwego godzenia interesów pracowników i pracodawców⁸⁴.

Konsekwencje zjawiska bezrobocia rozpatruje się z różnych perspektyw – społecznej, ekonomicznej, politycznej, prawnej, psychologicznej, a nawet obyczajowej⁸⁵. Najłatwiej jest je dostrzec w sferze materialnej, jednak równie istotne są aspekty społeczne czy psychologiczne. Skutki bezrobocia odczuwa zarówno całe społeczeństwo i gospodarka, jak również indywidualnie osoby bezrobotne oraz jej najbliższe otoczenie, które pośrednio są obciążane kosztami. Stąd też wynika podział skutków bezrobocia na wymiar makro i mikroekonomiczny⁸⁶.

Jak podkreśla K. Górniak, bezrobocie najczęściej łączone jest z sytuacją ubóstwa, czy szerzej wykluczenia społecznego i oznacza zazwyczaj odmowę uczestnictwa w nowym porządku społecznym⁸⁷. Brak pracy powoduje bowiem zmianę zarówno w strukturze dochodów, jak i wydatków. Bezrobotni, którzy nie mogą znaleźć pracy, zaczynają szukać przeróżnych sposobów na zdobycie choć minimalnych środków finansowych na przeżycie własne i członków rodziny. W przedłużającym się okresie pozostawania bez pracy następuje gwałtowne obniżenie dochodów i kryzys tożsamości bezrobot-

⁸³ A. Hrebenda, J. Wódz, *Życie codzienne bezrobotnych w regionie Górnego Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 42.

⁸⁴ J. Gogolewska, *Regulowanie rynku pracy*, [w:] *Polityka gospodarcza*, red. B. Winarski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002, s. 467.

⁸⁵ B. Błaszczuk, *Bezrobocie a zjawisko wykluczenia społecznego*, „Biuletyn IGS” 2002/2005, Nr 1–4, Szkoła Główna Handlowa, Instytut Gospodarstwa Społecznego, s. 31–51.

⁸⁶ P. Łoboz, *Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku – perspektywa społeczna i gospodarcza*, [w:] *Wyzwania i problemy społeczne początku XXI wieku*, red. N. Laurisz, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020, s. 30.

⁸⁷ K. Górniak, *Praca w sytuacji ubóstwa – o pewnej nieoczywistości*, „Władza Sądzenia” 2017, Nr 11, s. 73–86.

nych, co z kolei prowadzi do autoizolacji. Ponadto powoduje to swoistą etykietyzację bezrobotnych jako osób nienadających się do pracy i niechcących pracować⁸⁸.

Według Alicji Staszal bezrobocie to niewątpliwie bardzo dotkliwy problem społeczny, który dotyczy wielu osób. Dlatego polityka społeczna kraju powinna w efektywny sposób podejmować się walki z tym zjawiskiem oraz posiadać liczne instrumenty umożliwiające poszukiwania nowego zatrudnienia. Każda bowiem osoba bezrobotna powinna bezwzględnie mieć wsparcie ze strony państwa w przypadku nagłej utraty środków do życia⁸⁹.

1.3. Nierówności dochodowe i ich przyczyny oraz skutki

1.3.1. Istota nierówności dochodowych

Nierówności dochodowe to niezwykle ważne i wielowymiarowe zjawisko, które z jednej strony pozostaje pod wpływem dynamiki rozwoju gospodarczego, z drugiej jednak strony wysokie nierówności wpływają negatywnie na gospodarkę w ujęciu realnym, ale i na standard życia ludności. Dlatego też problematyka nierówności poruszana jest coraz częściej zarówno w badaniach naukowych, jak i w dyskursie publicznym. Jest to temat interdyscyplinarny, ponieważ podejmowany jest przez filozofów, socjologów, politologów i ekonomistów. Niestety, ale wydaje się, że ekonomiści zbyt rzadko podejmują temat nierówności z powodu instytucjonalnych problemów z dostępnością danych. Natomiast brak wiarygodnych danych zebranych podczas badań stanowi przeszkodę dla naukowców z pozostałych dziedzin. Zatem redystrybucja dóbr dyskutowana jest przy okazji poruszania takich tematów jak równość społeczna, sprawiedliwość społeczna, ubóstwo czy bogactwo⁹⁰. Choć trudno mówić o jednolitym nurcie badań w ekonomii, to wydaje się, że elementem łączącym wszystkie zróżnicowane podejścia do podziału dochodu w jej obrębie jest ogólna akceptacja społecznych i emocjonalnych przyczyn oraz skutków nierówności dochodowych. Tym samym, naukowcy czerpią z osiągnięć nauk pokrewnych ekonomii: socjologii, psychologii i politologii. Powstaje zatem pogłębiona potrzeba badań nierówności oraz ich związków z redystrybucją dochodu czy dynamiką rozwoju gospodarczego.

Nierówności dochodowe uznane są za bardzo istotny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego zarówno przez ekonomistów, jak i socjologów. Trudno doszukać się ewidentnych różnic definicyjnych w tych zbliżonych nurtach badań, jednak istnieją

⁸⁸ B. Błaszczuk, *Lokalne bezrobocie i ubóstwo – wyzwanie społeczne i moralne*, „Principia” 2006, Nr XLV-XLVI, s. 251.

⁸⁹ A. Staszal, *Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku – determinanty i skutki*, [w:] *Wyzwania i problemy społeczne początku XXI wieku*, red. N. Laurisz, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020, s. 7.

⁹⁰ A. Siuda, *Współczesne nierówności dochodowe w Polsce – świadomość i pomiar*, „Refleksje” 2017, Nr 15, Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM, s. 133.

różnice w podejściach do analizy nierówności dochodowych. W dyskursie ekonomicznym podejście opiera się na zredukowaniu bytu ludzkiego do wymiaru ekonomicznego, zaś nierówności dochodowe nie determinują emocjonalnych i społecznych warunkowań decyzji jednostek. Jednak stanowią one funkcję informacyjną, pomocną w kierowaniu swoich inwestycji ku maksymalizacji użyteczności policzalnych w kategoriach rynkowych. Nierównościom dochodowym jest przyznawana także rola determinanty poziomu dostępnych oszczędności, które stanowią o realnych możliwościach inwestycyjnych poszczególnych jednostek oraz całej gospodarki.

Z nierównościami o charakterze ekonomicznym i dochodowym zmagają się również kolejne pokolenia polityków, uwzględniając niniejsze kwestie w polityce rozwoju kraju⁹¹. Niestety, ale nierówności wynikają często z rzeczy całkowicie lub częściowo od polityki społecznej niezależnych, jak chociażby status społeczny, rasa, czy pochodzenie konkretnej jednostki. Przecież nikt nie ma wpływu na to, gdzie i kiedy przyjdzie na świat, a nierzadko na sytuację, w jakich się znajdujemy, które są bardzo trudne lub niemożliwe do przewidzenia. Wymienione problemy dotyczą każdego, ale niniejsze trudności w szczególności mogą doświadczać osoby pochodzące z rodzin ubogich.

Ograniczenie nierówności dochodowych oraz nierównomierny rozkład dochodów są jednym z podstawowych zagadnień w zachowaniu spójności społeczno-ekonomicznej⁹². Dlatego wśród najważniejszych cech służących ocenie spójności społeczno-ekonomicznej można wymienić związane z zagrożeniem ubóstwo i wykluczenie społeczne oraz sytuację dochodową. Stąd też idea spójności społeczno-ekonomicznej jest jednym z priorytetów polityki spójności realizowanej w Unii Europejskiej⁹³, której celem jest niwelowanie dysproporcji między krajami i regionami UE. Wzrost spójności społeczno-gospodarczej jest również głównym celem przyjętej na początku 2017 r. Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju⁹⁴ z perspektywą do 2030 r. Efektami realizacji Strategii ma być „ograniczenie wykluczenia społecznego i ubóstwa oraz wszelkiego rodzaju nierówności społecznych, a także budowa silnego kapitału społecznego i zwiększenie jego roli w rozwoju”⁹⁵.

⁹¹ Polityka rozwoju kraju, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/polityka-rozwoju-kraj> (dostęp: 24.10.2021).

⁹² A. Wołoszyn, R. Głowicka-Wołoszyn, *Nierówności dochodowe gospodarstw domowych w Polsce w ujęciu regionalnym*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, Nr 537, s. 128–137.

⁹³ Wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej art. 3, ust. 3: „Wspiera spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną oraz solidarność między Państwami Członkowskimi”.

⁹⁴ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju> (dostęp: 25.10.2021).

⁹⁵ *Ibidem*.

1.3.2. Przyczyny nierówności dochodowych w ujęciu teoretycznym

Skoro, jak zostało wspomniane, nierówności dochodowe stanowią przedmiot coraz większej liczby analiz ekonomicznych, to pojawia się zatem pytanie, jakie są przyczyny wzrostu zainteresowania tym zjawiskiem w ekonomii i naukach pokrewnych. Ciekawą może się również wydawać zmiana sposobu analizy nierówności dochodowych, polegająca na przesunięciu uwagi od funkcjonalnego podziału dochodów w kierunku podziału dochodów osobistych oraz na coraz częstszym stawianiu ich w centrum prowadzonych rozważań. Ponadto, nierówności dochodowe przestają być utożsamiane ze zjawiskiem, w które nie należy ingerować, ponieważ stanowi ono naturalną konsekwencję zachodzenia procesów rynkowych. Nierówny podział dochodów staje się raczej problemem wymagającym rozwiązania na gruncie negatywnego wpływu na pojedyncze jednostki, jak i całe grupy społeczne.

Zalążek pierwszej szkoły w historii myśli ekonomicznej, jaką jest ekonomia klasyczna, stanowi początek ekonomii jako nauki i kojarzony jest zazwyczaj z dziełem Adama Smitha pt. *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*⁹⁶. W ramach tego nurtu analizie podlegał podział dochodu narodowego między główne czynniki produkcji: pracę, ziemię i kapitał – zwany funkcjonalnym podziałem dochodów. Natomiast podział dochodów pomiędzy jednostki praktycznie nie był opisywany i naukowo analizowany.

W kolejnych latach kategoria nierówności dochodowych pozostawała nadal na marginesie głównego nurtu rozważań. Dopiero D. Ricardo podkreślał, że problem podziału dochodów należy do najważniejszych obszarów ekonomii⁹⁷. Pomimo takiego podejścia jednego z pionierów dyscypliny, niechęć do poruszania tego problemu skłaniała większość ekonomistów do usytuowania problemu podziału dochodów poza własnymi zainteresowaniami. Wśród teoretyków ekonomii panowało przeświadczenie o ocenie słuszności danego rozkładu dochodów jako nierozzerwalnym powiązaniu z kwestiami normatywnymi. Zatem większość z nich (np. A. Smith, D. Ricardo, V. Pareto) nie uświadamiała sobie wagi oddzielenia opisu od wartościowania przy rozważaniu nierówności dochodowych, nie poświęcając niemal żadnej uwagi temu metodologicznemu zagadnieniu⁹⁸.

Karol Marks polemizował z teorią płacy minimalnej, wskazując, że mimo jej niskiego poziomu, zawsze istnieje zjawisko bezrobocia, które sprawia, że część społeczeństwa żyje w skrajnym ubóstwie. Zatem, podobnie jak ekonomiści klasyczni, w większym stopniu koncentrował się na funkcjonalnym podziale dochodu⁹⁹.

⁹⁶ A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London 1776.

⁹⁷ D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, [w:] *The Works and Correspondence of David Ricardo*, red. P. Sraffa (John Murray, London) 1817.

⁹⁸ M. Litwiński, *Nierówności dochodowe w ujęciu teorii ekonomii*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 2017, Vol. 29, No. 4, s. 72–73.

⁹⁹ K. Marks, *Capital*, Oxford World Classics, Oxford 1867 (1995).

Nurt ekonomii neoklasycznej zmienił paradygmat uprawiania nauki. Jej narodziny nastąpiły w drugiej połowie XIX wieku w wyniku rozwoju społecznego i ekonomicznego. Alfred Marshall był jednym z najbardziej znanych przedstawicieli tego nurtu. Wskazywał, że należy zatrudniać nowych pracowników do momentu, kiedy produkt marginalny dodatkowego pracownika przestaje przekraczać stawkę płacy¹⁰⁰. Wyjaśniając problem zróżnicowania dochodów, postulował, że podział dochodu jest zależny od sposobu kształtowania się rynku czynników produkcji, a zwłaszcza ceny czynnika pracy.

Przyczyną zwrócenia się ekonomistów w kierunku koncepcji równowagi ogólnej była zwiększona koncentracja na analizie istnienia i stabilności równowagi oraz pogłębienie rozumienia współzależności występujących w gospodarce. Głównym propagatorem tej teorii był Léon Walras, który zauważył związek między cenami dóbr konsumpcyjnych, cenami czynników produkcji oraz podziałem dochodów i majątku¹⁰¹.

Koncepcja kapitału ludzkiego, której autorami są Theodore Schultz i Gary Becker, stanowiła kolejną, nowszą propozycję, na którą duży wpływ wywarła tradycja neoklasyczna. Przedstawiciele tego podejścia wskazywali, że teoria produktywności marginalnej w odniesieniu do podziału dochodów charakteryzuje się istotną niedoskonałością¹⁰², bowiem nie wyjaśnia jednoznacznie, dlaczego określone czynniki produkcji są bardziej produktywne od innych¹⁰³.

B. Williams wyróżnił dwa nurty rozważań w ramach teorii ekonomii. Swoje postulat opierał na problemie rozdzielenia aspektów pozytywnych i normatywnych w opisie zjawiska nierówności dochodowych. W efekcie wyznaczył¹⁰⁴:

- pozytywne teorie nierówności dochodowych (stwierdzenia dotyczące rzeczywistości, pozbawione wymiaru wartościującego);
- normatywne teorie nierówności dochodowych (stwierdzenia normatywne i związane z sądami wartościującymi).

Żywością rolę w badaniach przyczyn nad zróżnicowaniem dochodów odegrała hipoteza (krzywa) Kuzneta. Tego autora cechowało w większym stopniu podejście makroekonomiczne. Jego aspiracją było wyjaśnienie długoterminowych trendów w zakresie nierówności dochodów w gospodarce jako całości. Kuznets dostrzegł następującą prawidłowość: wzrostowi poziomu rozwoju gospodarczego (PKB *per capita*) towarzyszyły zmiany nierówności dochodów¹⁰⁵. Odkrycia dokonał analizując sytuację

¹⁰⁰ A. Marshall, *Principles of Economics*, Macmillan London 1890 (1920).

¹⁰¹ L. Walras, *Elements of Pure Economics*, Arcadia Publishing (SC) Homewood, Irwin 1874 (1954).

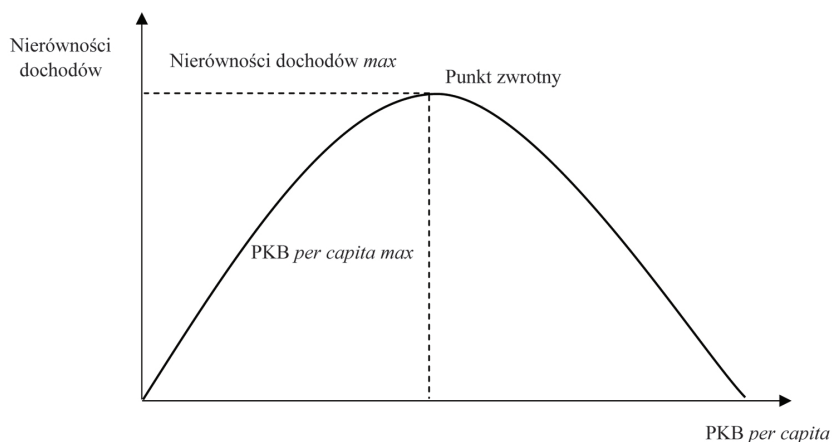
¹⁰² T. W. Schultz, *Investment in Human capital*, „American Economic Review” 1961, Vol. 51, s. 1–17.

¹⁰³ G. S. Becker, *Investment in humancapital: A theoretical analysis*, „Journal of Political Economy” 1962, Vol. 70, No. 5, Part 2, s. 9–49.

¹⁰⁴ B. Williams, *The Idea of Equality*, [w:] *Philosophy, Politics and Society*, red. P. Laslett, W. G. Runciman, Basil Blackwell, Oxford 1962.

¹⁰⁵ S. Kuznets, *Economic growth and income inequality*, „American Economic Review” 1955, Vol. 45, s. 1–28.

społeczno-gospodarczą w pierwszej połowie ubiegłego wieku dla kilku krajów wysoko rozwiniętych (USA, Wielkiej Brytanii i Niemiec).

Rysunek 1. Krzywa Kuznetsa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Higgins, J. G. Williamson, *Explaining Inequality the World Round: CohortSize, KuznetsCurves, and Openness*, „*SoutheastAsianStudies*” 2002, Vol. 40, No. 3, s. 274.

Zgodnie z założeniami tej koncepcji nierówności dochodowe są funkcją rozwoju gospodarczego o charakterze nieliniowym, tj. w kształcie odwróconej litery „U”¹⁰⁶, co przedstawia Rysunek 1. W początkowym etapie rozwoju społeczeństwa, politycy mniej uwagi poświęcają zagadnieniom rozkładu dochodów. Wynika to przede wszystkim z niewielkich możliwości budżetowych w zakresie zakupów i transferów budżetowych oraz ograniczeń co do nadmiernego obciążania podatkami¹⁰⁷. W warunkach niskiego poziomu rozwoju gospodarczego wrażliwość podmiotów na opodatkowanie jest szczególnie zauważalna¹⁰⁸. Jak można dostrzec na wykresie, na tym etapie nierówność dochodowa nawet działa pobudzająco na gospodarkę. Wraz z osiągnięciem pewnego pułapu rozwoju, gdy istnieją większe możliwości redystrybucji budżetowej, a przede wszystkim aktywizacji gospodarczej, rozwoju infrastruktury, lepiej funkcjonuje rynek pracy, zmniejsza się ilość pracujących w rolnictwie itp. Zjawiska te powodują odwrócenie dotychczasowego trendu i zmniejszenie zróżnicowań dochodowych. Następuje przejście od gospodarki opartej na rolnictwie do gospodarki industrialnej. Na wyższym poziomie rozwoju społeczeństwo ma już także środki na ograniczenia

¹⁰⁶ N. Genstwa, *Środowiskowa krzywa Kuznetsa: przegląd teoretyczno-metodyczny*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 2020, Nr 49, s. 39.

¹⁰⁷ M. Lundberg, L. Squire, *The Simultaneous Evolution of Growth and Inequality*, „*The Economic Journal*” 2003, Vol. 113, s. 326–344.

¹⁰⁸ P. Kumor, *Zależność nierówności płac od poziomu rozwoju gospodarczego*, „*Gospodarka Narodowa*” 2010, Nr 7–8, s. 45–46.

zróżnicowań dochodowych, jednakże które ograniczają dalszy rozwój gospodarczy¹⁰⁹. Należy zaznaczyć, że krzywa Kuznetsa, choć zaprezentowana w latach 50. XX wieku, jest wciąż szeroko dyskutowana i weryfikowana.

Obecnie trudno jest wyróżnić spójne koncepcje teoretyczne dotyczące zjawiska nierówności dochodowych. Wyodrębnienie konkretnych szkół w ramach współczesnej myśli ekonomicznej jest problematyczne, zaś brak możliwości dokonania takiego uporządkowania uniemożliwia scharakteryzowanie podejścia do zjawiska nierówności dochodowych w ramach konkretnych orientacji, na co wyraźnie wskazują Harry Landreth i David Colander¹¹⁰. Autorzy podkreślają, że we współczesnej myśli ekonomicznej nadal dostrzega się istotny wpływ ustaleń paradygmatu neoklasycznego oraz sposobu uprawiania ekonomii charakterystycznego dla tej szkoły¹¹¹. Co więcej, nierówności dochodowe są często włączane do modeli wyjaśniających kształtowanie się innych zjawisk, jak np. wzrostu gospodarczego. Odzwierciedla to nasilenie wykorzystania metod matematycznych i analizy danych statystycznych odnoszących się do tej kategorii¹¹².

1.3.3. Wpływ nierówności dochodowych na gospodarkę

W literaturze stanowisko dotyczące negatywnego wpływu wysokich nierówności na procesy wzrostu gospodarczego jest niemalże jednoznaczne¹¹³. Autorzy wskazują, że wysokie i rosnące nierówności szkodzą społeczeństwu w wielu aspektach życia społeczno-gospodarczego nie tylko wpływając negatywnie na wzrost gospodarczy, ale przede wszystkim na wiele sfer życia społecznego. Do negatywnych skutków nierówności dochodowych, które związane są ze standardem życia ludności, zalicza się w pierwszej kolejności: wyłączenie społeczne, niewykorzystane możliwości, bezrobocie, a nawet gorsze wyniki w zdrowiu¹¹⁴. Nadmierna dyspersja dochodowa może prowadzić również do niestabilności politycznej¹¹⁵. Wysokie nierówności dochodowe wpływają bowiem na polaryzację preferencji wyborców, procykliczność polityki fi-

¹⁰⁹ G. Barlevy, D. Tsiddon, *Earnings Inequality and the Business Cycle*, „European Economic Review” 2006, Vol. 50, s. 57.

¹¹⁰ H. Landreth, D. Colander, *Historia myśli ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1998.

¹¹¹ D. Colander, *The Death of Neoclassical Economics*, „Journal of History of Economics Thought” 2000, Vol. 22, No. 2.

¹¹² O. Galor, *Income distribution and the process of development*, „European Economic Review” 2000, Vol. 44.

¹¹³ D. Rodrik, *Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses*, „Journal of Economic Growth” 1999, Vol. 4, s. 385–412.

¹¹⁴ A. Deaton, *Wielka ucieczka. Zdrowie, bogactwo i źródła nierówności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2016, s. 100.

¹¹⁵ J. E. Stiglitz, *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015, s. 191.

skalnej czy obniżenie inicjatyw dla prywatnej przedsiębiorczości z powodu wyższych podatków¹¹⁶. Prócz tego, znaczne nierówności dochodowe są bardzo obciążające finansowo ze względu na wzrost kosztów społecznych oraz społecznie ze względu na ograniczenie zaufania do instytucji demokratycznych.

W literaturze obecne są również postulaty za pozytywnym wpływem nierówności na procesy gospodarcze i rozwój społeczny. Tego typu poglądy wybranych autorów, choć rzadko podnoszone, mają poparcie w przekonaniu, że wysokie nierówności dochodowe mogą wpływać na wzrost oszczędności i akumulacji kapitału¹¹⁷, co przekłada się chociażby na wzrost inwestycji w gospodarce.

A. Grzelak wskazuje, że poziom dyspersji dochodowych zależy nie tylko od poziomu rozwoju gospodarczego czy szerzej modelu państwa w procesach gospodarczych, ale również od zmian zachodzących na rynku pracy (np. wzrost udziału kobiet, wzrost samozatrudnienia) oraz niezależnych procesów globalizacyjnych¹¹⁸. Do pozostałych determinant nierówności dochodowych zalicza się edukację (np. wzrost liczby lat nauki) oraz wzrost roli dochodów z kapitału¹¹⁹. Zatem przeważającym mechanizmem transmisji nierówności dochodowych na wzrost gospodarczy jest kapitał ludzki¹²⁰. Oprócz tego, wskazuje się również na istotną rolę uwarunkowań instytucjonalnych, w szczególności jakość stanowionego prawa, przejrzystość norm i zasad jak i wysoki stopień zaufania do działań rządu, np. w zakresie redystrybucji¹²¹.

Aby w pełni zrozumieć problematykę dyspersji dochodowych, należy uważnie przyjrzeć się sytuacjom, w jakich nierówności dochodowe występują oraz kiedy dochody uzyskiwane przez poszczególne osoby, gospodarstwa domowe lub grupy społeczne są niejednakowe. Takie podejście wywołuje potrzebę zdefiniowania problematyki pomiaru nierówności dochodowych, które mogą dotyczyć przykładowo¹²²:

- nierówności stawek godzinowych wśród pracowników zatrudnionych w pełnym (lub ekwiwalentnym) wymiarze godzin;

¹¹⁶ A. Alesina, D. Rodrik, *Distributive Politics and Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1994, Vol. 109(2), s. 469.

¹¹⁷ F. Bourguignon, *Pareto Superiority of Unequalitarian Equilibria in Stiglitz’ Model on Wealth Distribution with Convex Sawing Function*, „Econometrica” 1981, Vol. 49, s. 1469–1475.

¹¹⁸ A. Grzelak, *Zróżnicowania dochodowe i przyczyny ich zmian w krajach objętych statystyką OECD*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2016, Tom 16 (XXXI), Z. 2, s. 94–105.

¹¹⁹ M. Brzeziński, *Nierówności w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, http://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/research/MB_KEP_2013.pdf (dostęp: 02.11.2021).

¹²⁰ J. Hassler, J. R. Mora, J. Zeira, *Inequality and Mobility*, „Journal of Economic Growth” 2007, Vol. 12(3), s. 254.

¹²¹ M. Szczepaniak, *Nierówności dochodowe w gospodarce światowej w okresie pokryzysowym – wybrane aspekty ekonomiczne i społeczne*, „Studia Ekonomiczne”, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 2018, Nr 352, s. 248.

¹²² J. Włodarczyk, *Nierówności dochodowe w Polsce według rozkładów Pareto i Boltzmann-Gibbsa*, „Studia Ekonomiczne”, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 2013, Nr 130, s. 76–87.

- dyspersji płac w ujęciu rocznym wśród ogółu zatrudnionych (łącznie z osobami pracującymi w niepełnym wymiarze godzin lub sezonowo);
- zróżnicowania indywidualnych zarobków wśród ogółu zatrudnionych (w tym samozatrudnionych);
- zróżnicowania indywidualnych przychodów w odniesieniu do ludności w wieku produkcyjnym (włączając osoby nieaktywne zawodowo);
- zróżnicowania przychodów gospodarstw domowych (opierających się na zarobkach każdego członka gospodarstwa domowego);
- dyspersji dochodów pierwotnych uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe (łącznie z dochodami z kapitału i oszczędności oraz transferami prywatnymi);
- nierówności dochodów rozporządzalnych uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe (uwzględniających publiczne transfery pieniężne oraz opodatkowanie bezpośrednie);
- nierówności dochodów rozporządzalnych uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe skorygowanych o wartość dóbr i usług publicznych, takich jak opieka zdrowotna czy edukacja.

Zważywszy na powyższe, przekroczenie społecznie akceptowalnego jako sprawiedliwego poziomu nierówności hamuje dynamikę rozwoju gospodarczego. Dzieje się tak z powodu coraz powszechniejszego angażowania ludzkiej energii w rozwiązywanie kwestii podziału kosztów produktywności pracy, modernizacji gospodarki, a ostatecznie rozwoju ekonomicznego i społecznego¹²³.

1.3.4. Wykluczenie społeczne jako skutek nierówności dochodowych

W większości definicji wykluczenie społeczne jest określane w kategoriach nieumożnienia uczestniczenia w istotnych aspektach życia społecznego, gospodarczego, politycznego i kulturalnego danego społeczeństwa¹²⁴. Co więcej, nieuczestniczenie to nie stanowi wyniku wyboru jednostki, lecz przeszkód, jakie ona napotyka. Poszczególne wymiary wykluczenia społecznego często nakładają się na siebie, pogłębiając tym samym marginalizację jednostek, a ich główne aspekty przedstawia tabela 3.

¹²³ M. Woźniak, *Gospodarka Polski 1990–2011. Transformacja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2012, Tom 1, s. 36–42.

¹²⁴ L. Frąckiewicz, *Wykluczenie społeczne w skali mikro i makroregionalnej*, [w:] *Wykluczenie społeczne*, red. L. Frąckiewicz, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005, s. 6.

Tabela 3. Akcenty i rodzaje definicji wykluczenia społecznego

Główny aspekt w definicjach wykluczenia	Rozwinięcie
Ograniczenia prawne	Istnienie i respektowanie odpowiednich regulacji: praw człowieka, praw socjalnych
Instytucje i efektywność ich działania	Obecność odpowiednich instytucji, prowadzenie ukierunkowanej polityki, przeznaczanie odpowiednich środków, kompetentne kadry i efektywna organizacja
Warunki materialne	Dochody, oszczędności, warunki mieszkaniowe, inne zasoby materialne
Wyposażenie w kapitał życiowy	Kondycja zdrowotna, umiejętności, kwalifikacje, dobre stosunki rodzinne i środowiskowe
Oddziaływanie środowiska społecznego	Wpływ rodzinnych dysfunkcji, oddziaływanie grup rówieśniczych (tzw. złe towarzystwo), gangi, świat przestępczy
Grupy zagrożone wykluczeniem	Grupy szczególnego ryzyka, wrażliwe na wykluczenie, podatne na dyskryminację, słabe
Obszary, z których nastąpiło wykluczenie	Konsumpcja zbiorowa, kultura, działalność społeczna, obywatelska i polityczna
Przejawy wykluczenia	Bezdomność, samotność, bierność, nieprzestrzeganie norm współżycia
Skutki dla osób zagrożonych wykluczeniem	Deprywacja potrzeb, bezradność, osłabienie więzi rodzinnych, rozpad rodziny, stygmatyzacja, izolacja, osłabienie mechanizmu samokontroli, marginalizacja, utrata poczucia tożsamości i celu w życiu
Skutki dla społeczeństwa	Ograniczenia demokracji, zagrożenie demokracji, polaryzacja i ekstremalne nierówności, pojawienie się podklasy oraz gett

Źródło: na podstawie raportu: Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej – J. Hausnera, 2013.

Termin „wykluczenie społeczne” został po raz pierwszy użyty przez francuskiego ministra ds. Dobrobytu Społecznego R. Lenoir’a¹²⁵ i odnosił się do ograniczeń francuskiego systemu zabezpieczenia społecznego. W oficjalnym dokumencie Komisji Europejskiej pojawił się on po raz pierwszy w programie walki z ubóstwem w 1990 r. Od tego okresu poszerzanie koncepcji ubóstwa doprowadziło do niefortunnego używania zamiennie pojęć ubóstwa (*poverty*) i wykluczenia społecznego (*social exclusion*)¹²⁶, a nawet dobrobytu ekonomicznego (*economic well-being*).

Chociaż, jak już zostało powyżej wspomniane, wykluczenie społeczne i ubóstwo są często niesłusznie traktowane jako substytuty, to ubóstwo stanowi jeden z głów-

¹²⁵ R. Lenoir, *Les Exclus. Un Français Sur Dix*, Editions de Seuil, Paris 1974.

¹²⁶ W. Klimczak, G. Kubiński, E. Sikora-Wiśniewska, *Wykluczenie społeczne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Exante, Wrocław 2017, s. 8.

nych powodów wykluczenia społecznego. Doświadczenie wykluczenia jest bowiem doświadczeniem określonego braku w sferze zasobów, ale także braków dotyczących praw i możliwości uczestnictwa¹²⁷. Różnice pomiędzy ubóstwem i wykluczeniem społecznym prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Różnice pomiędzy ubóstwem i wykluczeniem społecznym

Pole analizy	Ubóstwo	Wykluczenie społeczne
Dyscyplina	ekonomia	sociologia
Rodzaj deficytu	brak wystarczających zasobów materialnych	odmowa realizacji praw
Przyczyna	niezaspokojenie potrzeb	dyskryminacja w dostępie do instytucji integrujących
Typ społecznej stratyfikacji	pionowa (wyższe i niższe klasy)	pozioma (grupy wewnątrz i grupy na zewnątrz)
Sugerowane remedium	transfery socjalne (gwarantowany dochód minimalny)	usługi społeczne (środki aktywizacyjne)
Perspektywa czasowa	statyczna (stan)	dynamiczna (proces)

Źródło: T. Panek, J. Zwierzchowski, *Porównawcza analiza sfery ubóstwa w krajach UE w ujęciu regionalnym*, Zeszyty Naukowe, Instytut Statystyki i Demografii SGH, Warszawa 2013, Nr 35, s. 15.

Zatem pojęcie wykluczenia społecznego znacząco wychodzi poza brak środków pieniężnych oraz zasobów materialnych, odnosząc się także do innych ograniczeń, które nie pozwalają żyć na poziomie akceptowalnym w danym kraju określonej jednostce, rodzinie, gospodarstwu domowemu czy grupie społecznej. Jednoznaczne utożsamianie ubóstwa z wykluczeniem społecznym skutkuje rozpatrywaniem tego zjawiska w kategoriach niemożności dostępu do czegoś nie tylko z przyczyn finansowych, nie ograniczając się przy tym wyłącznie do dostępności do towarów i usług zaspokajających podstawowe potrzeby. W takim ujęciu kategoria wykluczenia społecznego jest tym samym zbliżona do koncepcji ubóstwa A. Sena¹²⁸.

Konkludując, wykluczenie społeczne dotyczy osób, rodzin lub grup ludności, które w szczególności¹²⁹:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (bieda, ubóstwo materialne);

¹²⁷ R. Szarfenberg, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/pojecie_ws.pdf (dostęp: 27.10.2021).

¹²⁸ A. K. Sen, *On Economic...*, *op. cit.*

¹²⁹ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa 2003, s. 21.

- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych, np. dezindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku branż czy regionów;
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy umożliwiający im zdobycie normalnej pozycji społecznej, odpowiedniego poziomu kwalifikacji, wejście na rynek pracy lub założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowywanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych;
- nie mają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, co wynika z niedorozwoju tych instytucji spowodowanego brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania;
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów;
- mają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych;
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np. przemocy, szantażu, indoktrynacji.

Oprócz grup już wykluczonych społecznie, wyróżnia się również grupy podatne na wykluczenie społeczne, a są to przede wszystkim¹³⁰:

- dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych;
- dzieci wychowujące się poza rodziną;
- kobiety samotnie wychowujące dzieci;
- kobiety pozostające poza rynkiem pracy;
- ofiary patologii życia rodzinnego;
- osoby o niskich kwalifikacjach;
- osoby bezrobotne;
- żyjący w bardzo trudnych warunkach mieszkaniowych;
- niepełnosprawni i chronicznie chorzy;
- osoby chorujące psychicznie;
- starsze osoby samotne;
- opuszczający zakłady karne;
- imigranci;
- osoby należące do mniejszości etnicznej.

¹³⁰ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, Warszawa 2003, s. 23–24. Por.: H. Silver, *Reconceptualizing social disadvantage: Three paradigms of social exclusion*, [w:] *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*, red. G. Rogers, Ch. Gore, J. B. Figueiredo, International Institute for Labour Studies, International Labour Organization, Genewa 1995, s. 74–75.

Wykluczenie może być mniej lub bardziej radykalne. Powodując skutki bardziej lub mniej odwracalne, a konsekwencje wykluczenia mogą być bardziej lub mniej dotkliwe. Zagrożenie wykluczeniem społecznym powoduje, że ludzie podejmują różnego rodzaju działania, które mają uchronić ich przed wykluczeniem. Natomiast koncentrowanie uwagi na pewnych kategoriach społecznych jako grupach, które uznaje się za podatne lub wykluczone społecznie, pozwala na lepszą analizę cech je charakteryzujących: skrajnie trudnych sytuacji w życiu jednostek, długotrwałej marginalizacji określonych grup społecznych, zaostrzających się konfliktów społecznych, w które uwikłani są zazwyczaj przedstawiciele warstw izolowanych i marginalizowanych.

Naukowcy łączą wykluczenie społeczne z dyskryminacją społeczną i odnoszą się do pozycji człowieka w społeczeństwie. Niewątpliwie zjawiskami potwierdzającymi wykluczenie są: bezrobocie, ubóstwo, bezdomność i izolacja człowieka. Jak wiadomo, brak dochodów powodowany niskimi kwalifikacjami oraz złą pozycją na rynku pracy wypycha osobę z wielu sfer życia, powodując wycofywanie się jednostek i grup z dostępnych obszarów aktywności¹³¹. W związku z tym najczęściej omawianym problemem staje się brak warunków materialnych. Część socjologów dostrzega również bezpośredni związek z brakami o charakterze kulturowym wskazując, że poza tą sferą ludzkiego życia istotna jest również płaszczyzna kulturowa¹³².

¹³¹ S. Retowski, A. Dębska-Cenian, *Modele radzenia sobie z sytuacją własnej bezdomności – konsekwencje psychologiczne*, [w:] *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście*, red. M. Dębski, S. Retowski, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2008, s. 404–433.

¹³² J. Danecki, *Kwestie społeczne – istota, źródła, zarys diagnozy*, [w:] *Polityka społeczna. Materiały do studiowania*, red. A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Księżopolski, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998, s. 110.

Rozdział 2

Przejawy i metody pomiaru ubóstwa

Jednym z podstawowych celów polityki społecznej Unii Europejskiej i jej traktatów¹³³ i krajów członkowskich jest walka z wykluczeniem społecznym i ubóstwem. Obok działań nakierowanych na wspieranie zrównoważonego rozwoju gospodarczego i zatrudnienia, jeden z głównych obszarów zainteresowania i zarazem wsparcia Komisji Europejskiej oraz jeden z głównych filarów Strategii Lizbońskiej¹³⁴ stanowią działania mające na celu ograniczenie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Także w bieżących działaniach obszar związany z procesem integracji społecznej pozostaje ważnym elementem planów strategicznych Unii Europejskiej. Rada Europy (*Council of Europe*¹³⁵) w 2010 r. ustaliła 5 głównych celów strategii 'Europa 2020'¹³⁶. Jeden z celów dotyczył promocji integracji społecznej, a w szczególności redukcję ubóstwa. Skutkiem tego było powstanie wielu inicjatyw związanych z analizą tego zjawiska, jego pomiarem oraz opracowywaniem metod ograniczających jego ujemne skutki¹³⁷. Zdano sobie bowiem sprawę, że holistyczne zbadanie ubóstwa, jego terytorialnego zasięgu i rozmieszczenia jest niezwykle ważne z punktu widzenia prowadzenia systemowej polityki społecznej i podejmowania przez różne instytucje właściwych decyzji

¹³³ <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties> (dostęp: 29.10.2021).

¹³⁴ *Presidency Conclusions*. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm (dostęp: 29.10.2021).

¹³⁵ <https://www.coe.int/en/web/portal/home> (dostęp: 29.10.2021).

¹³⁶ *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf (dostęp: 29.10.2021).

¹³⁷ https://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/ (dostęp: 29.10.2021).

w niniejszym zakresie. Niemniej jednak warunkiem koniecznym jest posiadanie informacji na możliwie najniższym poziomie agregacji danych.

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie aspektów zjawiska ubóstwa w ujęciu teoretycznym, jak również mierników i metod pomiaru ubóstwa. Autor wykazał przejawy, rodzaje i przyczyny ubóstwa, ze szczególnym uwzględnieniem wielowymiarowości badanego zjawiska. Przedstawiono również metody szacowania, skale oraz granice ubóstwa, a także omówiono pomiar nierówności dochodowych.

2.1. Zjawisko ubóstwa – aspekty teoretyczne

2.1.1. Złożoność pojęcia ubóstwa

Ponad wszelką wątpliwość, ubóstwo jest zjawiskiem bardzo złożonym i wielowymiarowym, a to sprawia, że trudno jest przyjąć jego jedną uniwersalną definicję. Rozważając pojęcie ubóstwa, najczęściej przyporządkowuje się mu brak dochodów umożliwiających zapewnienie bytu materialnego, ponadto głód, bezrobocie, niedostatek ubrań, ograniczony dostęp do oświaty, a także niedostateczne jakościowo mieszkanie czy też bezdomność¹³⁸.

Ubóstwo jest w dyskursie zjawiskiem, którego powszechne rozumienie jest stosunkowo jednoznaczne. Większość badaczy zgadza się bez większych zastrzeżeń na przyjęcie definicji ubóstwa, którą znaleźć można w *Słowniku języka polskiego PWN*: „Ubóstwo: 1. «brak środków do życia» 2. «brak różnorodności i obfitości czegoś lub w czymś»”¹³⁹. Odnosząc ubóstwo do aspektów społecznych, definicje różnych autorów uwzględniają takie sformułowania, jak trudna sytuacja życiowa, brak dostatecznej ilości środków, pieniędzy, niemożność zaspokojenia potrzeb itp. Większość uczonych przedstawia tę definicję jako brak środków do godnego życia, a więc życia, które odróżnia się od vegetacji. Takie określenie zjawiska pozostawia jednak wiele otwartych kwestii, tj. jakie życie będziemy określali jako godne, jakie środki i w jakiej ilości będą wystarczające, aby zapewnić człowiekowi godne życie, w jaki sposób będziemy mogli zdiagnozować, czy dana jednostka posiada wystarczającą ilość środków do godnego życia. Przy tak przyjętej definicji, można również zadać pytania: dlaczego ludzie żyją w ubóstwie i czy za ubożego należy uznać kogoś kto umiera w ciągu miesiąca, roku, czy pięciu lat od momentu, w którym stał się ubogi. Odpowiedzi na te pytania nie mają jednak sensu, ponieważ nikt naprawdę nie uważa, że koniecznym warunkiem uznania za ubożego jest śmierć, czy realne zagrożenie zgonem spowodowane brakiem środków.

Postrzeganie zjawiska ubóstwa zmieniało się na przestrzeni lat i chcąc wskazać początki rozważań nad definiowaniem tego pojęcia, trzeba przywołać nazwiska dwóch

¹³⁸ J. M. Zabielska, *Ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej*, Lublin 2007, s. 17.

¹³⁹ *Słownik języka polskiego PWN*; <http://sjp.pwn.pl> (dostęp: 23.10.2021).

brytyjskich prekursorów w tym obszarze, a mianowicie Charlesa Bootha¹⁴⁰ i Seeboh-ma Rowntree¹⁴¹. Prowadzili oni wieloletnie badania w obszarze ubóstwa pod koniec XIX¹⁴² i na początku XX¹⁴³ wieku. W konsekwencji ich wywodów na potrzeby badań prowadzonych w Wielkiej Brytanii w pierwszej połowie XX wieku posługiwano się definicją ubóstwa odwołującą się do kategorii przetrwania (*subsistence*)¹⁴⁴. Taki stan – najprościej ujmując – polega na tym, że dochód danej jednostki jest niższy niż dochód konieczny do odtworzenia jej sił fizycznych. Co trzeba podkreślić, za rzeczy niezbędne do przetrwania uznawano nie tylko pożywienie, ale także mieszkanie, ubranie i opał. Natomiast w latach 70. XX wieku ubóstwo definiowano, opierając się na kategorii potrzeb podstawowych (*basic needs*)¹⁴⁵, na które składały się dwa elementy:

1. Minimalne wymagania – pożywienie, ubranie, mieszkanie, a także pewna ilość mebli oraz wyposażenia;
2. Dostęp do usług świadczonych dla tej społeczności – media domowe, służba zdrowia, transport publiczny, edukacja oraz kultura.

Ten sposób definiowania wprowadził trzy ważne uzupełnienia¹⁴⁶:

1. Konstrukcja potrzeb podstawowych uległa wyraźnemu poszerzeniu, gdyż oprócz rzeczy koniecznych do przeżycia oraz odtworzenia sił fizycznych uwzględniono rzeczy niezbędne do rozwoju osobowego, na przykład dostęp do kultury i edukacji.
2. Definicja objęła również aspekt wspólnotowy, społeczność bowiem jest tu pojmowana jako całość i powinna mieć zapewniony dostęp zarówno do mediów domowych, służby zdrowia, edukacji, jak i do transportu publicznego.
3. Wskazano na istnienie pożądanego stopnia zaspokojenia owych potrzeb.

Co trzeba podkreślić, przytoczone definicje ubóstwa mają charakter definicji regulujących, albowiem uwzględniają one aktualne rozumienie zmiennego znaczeniowo terminu, przy czym wyostrza jego zakres oraz uwyrażnia treść. Tak więc akceptacja określonej definicji analizowanego pojęcia nie stanowi rezultatu uzgodnionego algorytmu, lecz jest rezultatem sądu wartościującego. Co istotne, takie podejście jest

¹⁴⁰ Ch. Booth, *Life and Labour of the People in London*, Macmillan Publishers, London 1903.

¹⁴¹ B. S. Rowntree, *Poverty: A Study of Town Life*, Macmillan Publishers, London 1901.

¹⁴² Ch. Booth, *The Inhabitants of Tower Hamlets (School Board Division), Their Condition and Occupations*, „Journal of Royal Statistical Society” 1887, 5(2), s. 326–401.

¹⁴³ B. S. Rowntree, *The Human Needs of Labour*, Nelson and Sons, London 1937.

¹⁴⁴ Ch. Booth, *Condition and Occupations of the People of East London and Hackney*, „Journal of Royal Statistical Society” 1888, 51(2), s. 276–339.

¹⁴⁵ M. Stępień, *Ubóstwo — problemy definicyjne*, Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne: Realizacja praw i wolności w obliczu współczesnych problemów gospodarczych i społecznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2021, Tom 35, s. 239.

¹⁴⁶ A. Lekka-Kowalik, *Filozofia jako...*, op. cit., s. 111.

zauważalne również w przypadku całej teorii ubóstwa, z którego wynika, że według danego autora jego właśnie definicja jest najlepsza¹⁴⁷.

Według definicji przyjętej przez Organizację Narodów Zjednoczonych – ONZ (c – UN)¹⁴⁸ „Ubóstwo to ograniczenie wyboru i szans życiowych, to naruszenie ludzkiej godności. Oznacza brak możliwości skutecznego uczestnictwa w społeczeństwie. Oznacza też niedostatek żywności i ubrań potrzebnych rodzinie, brak możliwości uczęszczania do szkoły i korzystania ze służby zdrowia, brak dostępu do ziemi, którą można uprawiać lub pracy, żeby móc zarobić na życie, brak dostępu do kredytu. Ubóstwo oznacza również zagrożenie, bezsilność i wykluczenie jednostek, rodzin i społeczności. Oznacza podatność na przemoc i często wiąże się z życiem w niepewnych warunkach bez dostępu do czystej wody i urządzeń sanitarnych”¹⁴⁹.

Natomiast Unia Europejska posługuje się dwoma definicjami ubóstwa: ubóstwo absolutne i ubóstwo względne¹⁵⁰. Ubóstwo absolutne lub skrajne „... oznacza, że ludzie nie mają podstawowych środków niezbędnych do życia. Na przykład głodują, nie mają czystej wody, odpowiedniego miejsca do mieszkania, wystarczającej odzieży czy leków i walczą o przetrwanie”¹⁵¹. Z ubóstwem względnym mamy do czynienia wtedy, gdy „... poziom życia i dochodów niektórych osób znacznie odbiega od ogólnej normy kraju lub regionu, w którym żyją. Osoby te walczą o to, by żyć normalnie i uczestniczyć w zwykłym życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym”¹⁵².

Należy zwrócić uwagę, że współcześnie wśród badaczy analizowanego zjawiska panuje zgoda, że ubóstwo nie ma wyłącznie podłoża ekonomicznego, ponieważ jest zjawiskiem bardziej złożonym. Nie ulega wątpliwości, że problemu nie stanowią tylko niskie dochody, lecz także niedobór czy też niedostatek w wielu różnych dziedzinach zaspokajania potrzeb, a mianowicie: w sferze edukacji, partycypacji w życiu społecznym oraz politycznym, zdrowia i kultury. Zatem obecny sposób rozumienia podkreśla wielowymiarowy i niezwykle złożony charakter ubóstwa – określany w literaturze jako „syndrom biedy”¹⁵³.

Jak już stwierdzono, zjawiska tego nie da się określić jednowymiarowo lub przy użyciu jednego wskaźnika, ponieważ ubóstwo nie oznacza jedynie deficytu w sensie materialnym, lecz jest to również pozbawienie człowieka możliwości dokonywania

¹⁴⁷ A. Lekka-Kowalik, *Filozofia jako fundament badań naukowych nad ubóstwem i strategii jego zwalczania*, „Ethos” 2011, Nr 4(96), s. 112.

¹⁴⁸ <https://www.un.org> (dostęp: 04.11.2021).

¹⁴⁹ *Statement of commitment of the Administrative Committee on Coordination for action to eradicate poverty*, Economic and Social Council, United Nations, New York 1998.

¹⁵⁰ <https://www.eapn.org.pl/o-ubostwie/jak-mierzy-sie-ubostwo-w-unii-europejskiej/> (dostęp: 04.11.2021).

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ T. Czakon, *Ubóstwo jako problem etyczny*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacja i Zarządzanie” 2016, Z. 95, s. 95.

wyborów, a także brak okoliczności, które sprzyjają rozwojowi. Ponadto, na zjawisko ubóstwa składają się też inne liczne elementy, a mianowicie pozbawienie człowieka: długiego, zdrowego oraz twórczego życia na odpowiednim poziomie, poczucia szacunku wśród otoczenia, jak również godności. Zatem poziom dochodów nie jest warunkiem wystarczającym, a jedynie istotnym i wpływającym na usytuowanie jednostek i zbiorowości w przestrzeni społecznej i ekonomicznej.

Niemniej jednak nie kwestionuje się naukowości pomiarów ubóstwa, dlatego też należy uznać, iż przyjęcie określonego rozumienia pojęcia ubóstwa ma swoje uzasadnienie. Wielu autorom, pomimo świadomości jego skomplikowanej natury, sama definicja ubóstwa często sprawia liczne problemy, zaś zdefiniowanie ubogiego nie-rzadko okazuje się aktem politycznym, normatywnym, a więc noszącym znamiona licznych konwencji. Oznacza to, że definicja ubóstwa w większym stopniu jest kwestią konwencji społecznej niż ekonomii pozytywnej i jest związana z pojęciem nierówności i sprawiedliwości społecznej¹⁵⁴.

2.1.2. Rodzaje ubóstwa

Ubóstwo stanowi jeden z najbardziej znaczących składników warunkujących patologię życia społecznego w sensie instytucjonalnym, politycznym i egzystencjalnym. Skutkiem dystansu między poszczególnymi warstwami społecznymi jest niemożność zaspokojenia potrzeb warstw niższych i frustracja indywidualna, co w konsekwencji ma przełożenie na zachowania populistyczne w społeczeństwie.

Ze względu na rozróżnianie typów ubóstwa należy wprowadzić klarowną charakterystykę poszczególnych jego rodzajów, co przedstawia tabela 5.

Pojęcie ubóstwa absolutnego związane jest nierozdzielnie z kategorią minimum socjalnego oraz minimum egzystencji. Niniejsze kategorie wyznaczają taką zawartość konsumowanego koszyka dóbr i usług, która po pierwsze ma na celu zapewnienie zaspokojenia potrzeb podstawowych w takim zakresie, aby nie nastąpiło zakłócenie prawidłowego funkcjonowania człowieka w społeczeństwie, zaś w drugiej kolejności, ma zagwarantować przynajmniej biologiczne trwanie życia ludzkiego¹⁵⁵.

Natomiast ubóstwo relatywne określa stopień nierówności w procesach podziału dóbr i usług w danej gospodarce. Rozmiary ubóstwa relatywnego uzależnione są od kształtowania się wybranej kategorii, najczęściej ekonomicznej, której określony poziom przyjmuje się za wyznacznik w kwalifikowaniu do populacji ubogich. Dany poziom tej kategorii determinuje zakres potrzeb podlegających zaspokojeniu, lecz w tym przypadku nie musi już chodzić wyłącznie o potrzeby podstawowe, których

¹⁵⁴ K. Czaplicka, *Globalne ubóstwo. Perspektywa społeczno-ekonomiczna*, „Dialogi o Rozwoju. Ubóstwo” 2007, Nr 1, s. 7.

¹⁵⁵ F. Chybalski, *Ubóstwo relatywne i absolutne w populacji europejskich emerytów*, [w:] *Współczesne problemy systemów emerytalnych: wybrane zagadnienia*, red. F. Chybalski, E. Marcinkiewicz, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2015, s. 7–8.

konieczność realizacji jest domeną ubóstwa bezwzględnego. Przeciwdziałanie tak pojętemu ubóstwu, co wynika z założeń dotyczących jego pomiaru, ma zatem na celu zmniejszanie rozpiętości w osiąganym przez poszczególne jednostki poziomie życia¹⁵⁶.

Tabela 5. Ubóstwo – rodzaje i charakterystyka

Rodzaj ubóstwa	Charakterystyka
Absolutne	Definicja powstała w Anglii w epoce industrializacji. Uznano wtedy, że człowiek, by żyć, musi mieć co jeść, w co się ubrać, mieć dach nad głową i ciepło. Ludzie nieposiadający tego minimum potrzebują pomocy. Co ciekawe, w badaniach okazywało się, że rodziny żyjące na progu ubóstwa absolutnego często żyją lepiej, niż sądzą eksperci, posyłają dzieci do szkół, a zdarza się nawet, że mają oszczędności. Bardzo niski poziom życia zmusza do większej aktywności, większej gospodarności, do wytwarzania w domu różnych dóbr.
Relatywne	Biedę mierzy się dystansem do sytuacji przeciętnej – za ubogich uważa się ludzi otrzymujących mniej niż połowę przeciętnych dochodów albo wydających na konsumpcję mniej niż połowę przeciętnej średniej. Kiedy dochody rosną, ale różnica dochodów między najbogatszymi a najbiedniejszymi pozostaje na tym samym poziomie – to stopa ubóstwa rośnie. Kiedy jednak różnicowanie się zwiększa, coraz więcej ludzi znajduje się poniżej progu ubóstwa relatywnego.
Subiektywne	Sytuacja, w której ludzie uważają, że są biedni albo że biedne jest społeczeństwo. To kategoria szczególnie ważna dla polityków, gdyż odczucia społeczne mają wpływ na wynik wyborów. Skala ubóstwa subiektywnego zwykle jest większa niż relatywnego.
Zawinione	Najczęściej identyfikowane jest z problemem indywidualnym czy teorią skazonych charakterów, a więc uznaniem, że jego przyczyną są indywidualne defekty, nałogi czy upośledzenia. Właściwa analiza tego typu ubóstwa wymaga zindywidualizowanego podejścia. Często nazywa się je ubóstwem powstałym w wyniku indywidualnych sytuacji życiowych (wielodzietność, uzależnienia, niepełnosprawność, samotność, wychowywanie się w rodzinach niepełnych i rozbitych, niski status wykształcenia prowadzący do bezrobocia, przewlekła choroba, alkoholizm).
Minimum egzystencji	Gdy tylko nieliczni mogą zaspokoić potrzeby, powstaje problem dysproporcji, która zależnie od szerokości i długości geograficznej jest postrzegana jako forma przemocy bezpośredniej lub pośredniej. Istnieje potrzeba oddzielenia kontekstu sytuacyjnego przebywania w ubóstwie określanym jako minimum egzystencji (ubóstwo absolutne) od ubóstwa, które nazywa się względnym i którego próg wyznacza arbitralnie przyjęte minimum socjalne.
Minimum socjalne	Minimalny poziom dochodów, jaki pozwala ludziom uczestniczyć w głównym nurcie życia społecznego.

Źródło: A. Łuczyszyn, A. Chołodecka, *Nierówności i rozwarstwienie...*, op. cit., s. 156.

¹⁵⁶ S. Golinowska, *Linie ubóstwa w praktyce społecznej krajów transformacji*, „Polityka Społeczna” 1995, Nr 8, s. 2.

Z kolei ubóstwa zawinione to sytuacja, kiedy dana osoba jest jej autorem i sprawcą, dokonując określonych wyborów czy decyzji, nie potrafiąc podporządkować się społecznym wymaganiom, sama skazuje się na życie w biedzie. Konsekwencją takiego postrzegania źródeł ubóstwa jest odmowa niniejszej jednostce pomocy tak publicznej, jak i niepublicznej. Wychodzi się z założenia, że biedny jest ten, kto nie pracuje, a nie pracuje, ponieważ jest leniwy. Jeśli nie może pracować z innych przyczyn, to jest jednostką nieprzystosowaną do funkcjonowania w społeczeństwie¹⁵⁷. Bieda niezawiniona natomiast charakteryzuje się nie tylko uznaniem czynników strukturalnych jako przeszkody, ale również dostrzeżeniem starań i wysiłków ponoszonych przez daną osobę, uznaniem jej dążeń do wejścia w obszar praktyk akceptowalnych społecznie i społecznych oczekiwań. Zatem bieda niezawiniona poddaje się dyscyplinowaniu, a tym samym pojawia się warunkowe przyzwolenie na jej obecność w rzeczywistości społecznej¹⁵⁸.

Istotnym pojęciem do uszczegółowienia jest również sposób pojmowania minimum egzystencji, zwane także minimum biologicznym, które wyznacza poziom zaspokajania potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego pojedynczego człowieka lub jego rodziny. W koszyku tym uwzględnia się wydatki na towary i usługi umożliwiające jedynie tzw. przeżycie. Takie grupy potrzeb, jak: rekreacja, transport i łączność czy uczestnictwo w kulturze, nie są uwzględniane w tej kategorii. W konsekwencji minimum egzystencji uznaje się za dolną granicę obszaru ubóstwa¹⁵⁹.

Ostatnim pojęciem do uściślenia jest minimum socjalne. Stanowi ono kategorię socjalną mierzącą koszty utrzymania gospodarstw domowych z uwzględnieniem podstawowych potrzeb bytowo-konsumpcyjnych. Przy konstruowaniu koszyka minimum socjalnego eksperci nie kierują się zamiarem stworzenia linii (granicy) ubóstwa. Chodzi raczej o wyznaczenie granicy wydatków gospodarstw domowych, mierzącej minimalnie godziwy poziom życia. Należy zwrócić uwagę, że wzorzec minimum socjalnego jest modelem zaspokajania potrzeb na generalnie niskim poziomie, ale jeszcze wystarczającym dla reprodukcji sił vitalnych człowieka na każdym etapie jego biologicznego rozwoju, dla posiadania i wychowania potomstwa oraz dla utrzymania więzi ze społeczeństwem¹⁶⁰. Minimum socjalne jest więc kategorią szerszą od minimum egzystencji, obejmuje bowiem obok zapewnienia prawa do egzystencji dodatkowo gwarancję prawa do koegzystencji, czyli uczestnictwa w procesie pracy i życiu społecznym, co warunkuje niezakłócony proces integracji jednostek i rodzin ze

¹⁵⁷ M. Sulmicka, *Ubóstwo we współczesnym świecie*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2001, s. 159.

¹⁵⁸ K. Górniak, *Praca w sytuacji...*, op. cit., s. 79.

¹⁵⁹ L. Deniszczuk, P. Kurowski, M. Styr, *Modyfikacja koszyków towarów i usług minimum socjalnego i minimum egzystencji*, „Polityka Społeczna” 2006, Nr 11–12, s. 9.

¹⁶⁰ P. Kurowski, *Minimum egzystencji oraz minimum socjalne w 2017 r.: dane średnioroczne*, „Polityka Społeczna” 2018, Nr 5–6, s. 32–35.

społeczeństwem¹⁶¹. Minimum egzystencji nie stwarza zaś warunków do aktywnego uczestnictwa w procesach społecznych; konsumpcja poniżej wyznaczonego przez nie poziomu prowadzi do degradacji biologicznej, zakłócenia rozwoju psychofizycznego człowieka, a nawet zagraża życiu¹⁶².

Jak stwierdzono uprzednio, ubóstwo nie jest zjawiskiem jednorodnym. Zazwyczaj w poszczególnych gospodarkach różny jest jego zakres, zasięg czy też głębokość, nie wspominając już o odmiennych czynnikach go determinujących. Niniejsze aspekty prowadzą do określonej konfiguracji ubóstwa obiektywnego, której identyfikacja odgrywa zasadniczą rolę w skutecznym ukierunkowaniu działań polityki społecznej mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku. W przypadku, gdy ubóstwo dotyczy wyłącznie jednego elementu życia ludzkiego, mówi się o ubóstwie jednostkowym, np. w przypadku braku tylko niedostatecznego poziomu konsumpcji określonego dobra lub grupy dóbr, odpowiednich warunków mieszkaniowych, czy też niskiego stanu zdrowia. W sytuacji, gdy następuje kumulacja większej ilości elementów biedy – określa się ją mianem ubóstwa wielowymiarowego¹⁶³.

Zakres ustalany na podstawie opinii społecznej nosi nazwę ubóstwa subiektywnego. Ten rodzaj ubóstwa jest uzależniony w głównej mierze od sposobu jego badania, a ściślej rzecz ujmując, od rodzaju pytań stawianych respondentom. Oczywiście takie pojmowanie sprawia, że ubóstwo to jest w największym stopniu oddalone od stanu zobiektywizowanego. Zważywszy na to, że każdy z wyżej omówionych rodzajów ubóstwa obiektywnego ustalany jest na podstawie arbitralnie przyjętych wyznaczników, o tyle poczucie ubóstwa subiektywnego uzależnione jest od indywidualnej percepcji¹⁶⁴ i sytuacji życiowej danej jednostki. Co trzeba podkreślić, nie umniejsza to jednak wartości poznawczej wyników badań prowadzonych przy zastosowaniu mierników odpowiadających ubóstwu subiektywnemu.

2.1.3. Ubóstwo jako zjawisko społeczne

Ubóstwo w ujęciu społecznym, jak większość używanych w naukach społecznych definicji, jest pojęciem niewyrazistym i wieloznacznym. Odnosi się ono bowiem zarówno do jednostek lub grup społecznych, całych społeczeństw, jak i określonych

¹⁶¹ Wskaźniki ubóstwa w świetle badań budżetów gospodarstw domowych, Studia i Analizy Statystyczne, Departament Warunków Życia GUS, Warszawa 1997, s. 19.

¹⁶² M. Młokosiewicz, *Przyczyny i formy ubóstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1997, Nr 201, s. 22.

¹⁶³ A. Pollok, *Metody analizy ekonomicznej zjawiska ubóstwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2002, Z. 4(64), Wydział Prawa i Administracji UAM, s. 152–153.

¹⁶⁴ L. Beskid, *Wieloraki charakter ubóstwa*, [w:] *Społeczne aspekty transformacji systemowej w Polsce*, praca zbiorowa, Wydawnictwo KeyText, Warszawa 1999, s. 284–287.

stanów rzeczy. Analizując ubóstwo w ujęciu społecznym, można wyróżnić aspekty, które zachodzą w trzech wymiarach przestrzeni społecznej¹⁶⁵:

1. Wymiar pierwszy stanowi płaszczyznę definicyjną.
2. Drugi wymiar odnosi się do płaszczyzny przyczynowej, która traktuje ubóstwo jako rezultat działań struktur społecznych, czyli jako nieumiejętność, niechęć oraz bezradność w troszczeniu się o własną sytuację.
3. Ostatnim (trzecim) wymiarem jest płaszczyzna przeciwdziałająca, która dotyczy metod walki ze zjawiskiem ubóstwa.

Ubóstwo jako zjawisko jest jednym z największych problemów społecznych we współczesnym świecie. Jednocześnie, jak już zostało opisane, jest zjawiskiem, które bardzo trudno jednoznacznie zdefiniować, ponieważ cały czas przybiera różne rozmiary i formy. Z całą stanowczością możemy powiedzieć, że ubóstwo jest zjawiskiem powodującym dysfunkcję społeczną, a także dezorganizację życia jednostki i społeczeństwa. Stąd też nie dziwi fakt, że zjawiskiem ubóstwa zajmują się różne dyscypliny naukowe, gdzie najbardziej zainteresowane tym obszarem są polityka społeczna, ekonomia i socjologia. W przypadku polityki społecznej traktuje ona ubóstwo jako pewnego rodzaju zadanie, którym ma się zająć państwo. Natomiast ekonomia analizuje sposoby radzenia sobie z rzadkim dostępem do niezbędnych do życia dóbr i usług lub z całkowitym ich brakiem. Z kolei w socjologii ubóstwo traktowane jest jako poziom dochodu koniecznego do utrzymania się przy życiu lub wykonania fizycznej pracy¹⁶⁶.

Ubóstwo jest bez wątpliwości kwestią społeczną, która w sposób szczególny oddziałuje na naszą wrażliwość i poczucie sprawiedliwości. Człowiek doświadczający ubóstwa nie jest zdolny do racjonalnej oceny rzeczywistości, własnych uwarunkowań, możliwości i ograniczeń, odczuwa bezradność ujmowaną w kategoriach nieświadomej decyzji. Takie rozumienie problemu sprzyja negatywnej ocenie osób potrzebujących pomocy, co sprzyja uznać ubogich za niezaradnych życiowo, często zbędnych, marginalizowanych członków społeczeństwa¹⁶⁷.

Co więcej, prócz wymiaru moralnego, ubóstwo ma istotne konsekwencje dla rozwoju społeczeństwa, w tym demograficzne, społeczne i ekonomiczne. Jeśli ubóstwo swoim zasięgiem obejmuje znaczny odsetek ludności, to staje się istotnym problemem społecznym. A z kolei kształtuje negatywne konsekwencje dla dotkniętych nim jednostek, podnosi koszty funkcjonowania państwa i zagraża spójności społecznej.

¹⁶⁵ A. Radziejewicz-Winnicki, A. Roter, *Ryzyko transformacyjne nowego ładu społeczno-edukacyjnego*, Katowice 2004, s. 44.

¹⁶⁶ I. Kumor, *Ubóstwo – ujęcie teoretyczne*, „Edukacja Humanistyczna” 2011, Nr 1(24), s. 101–102.

¹⁶⁷ J. Nogowski, *Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności*, „Civitas et Lex” 2015, Nr 1(5), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 59.

2.1.4. Bieda i jej przyczyny

Bieda jest pojęciem szerokim i relatywnym, dlatego jest różnie rozumiana. Jak zauważa Agnieszka Biernat-Jarka i Paulina Trębska w podstawowym ujęciu „... bieda to sytuacja, w której środki materialne posiadane przez osobę lub gospodarstwo domowe są niższe niż akceptowane minimum w społeczeństwie lub gdy środki te nie wystarczają do zaspokojenia podstawowych potrzeb”¹⁶⁸. Stosowane w praktyce miary ubóstwa materialnego bazują najczęściej na danych o wysokości dochodów lub ewentualnie wydatków osób bądź gospodarstw domowych. W odniesieniu do tych informacji wyznacza się odsetek osób biednych i zakres ubóstwa, których dochód lub wydatki są niższe od pewnej ustalonej granicy, czyli tzw. granicy (linii) ubóstwa. Wielu badaczy proponuje stosowanie wielowymiarowych definicji biedy, które za ubóstwo uznają np. „brak możliwości dokonywania różnego rodzaju wyborów mających zasadnicze znaczenie dla rozwoju jednostki, pozwalających na prowadzenie długiego, zdrowego i aktywnego życia, korzystanie z przyzwoitego standardu życiowego, wolności, poczucie własnej godności, cieszenie się szacunkiem wśród innych członków społeczeństwa”¹⁶⁹.

Jak nietrudno zauważyć, większość definicji próbuje uchwycić skutki ubóstwa materialnego. Natomiast jej problemem jest jednak to, że odnosi się do wieloznacznych, nieprecyzyjnych pojęć i często niemierzalnych zjawisk, które mogą być rozumiane na wiele sposobów. W konsekwencji nie istnieją jednoznacznie akceptowane miary biedy, a te, które wykorzystuje się w niektórych opracowaniach, mają czasem wątpliwą wartość poznawczą i w efekcie mogą prowadzić do formułowania błędnych wniosków¹⁷⁰.

Abstrahując od przyjętej definicji biedy, warto scharakteryzować szerzej cztery aspekty, uważane za główne czynniki sprawcze tego zjawiska. Są to przede wszystkim¹⁷¹:

1. Niedostatek kapitału ludzkiego, tj. zasobów pracy. Pracownicy różnią się pomiędzy sobą uzdolnieniami fizycznymi i umysłowymi, co determinuje stopień ich aktywności zawodowej na rynku pracy. Określając ogół tych zdolności mianem kapitału ludzkiego, można stwierdzić, że jedni dysponują większym jego zasobem, inni zaś mniejszym. W efekcie wydajność krańcowa w procesie produkcji poszczególnych jednostek kapitału ludzkiego jest zróżnicowana. Bardzo wysoką wydajnością krańcową odznaczają się jednostki o dużym zasobie

¹⁶⁸ A. Biernat-Jarka, P. Trębska, *Ubóstwo w Polsce i Unii Europejskiej a formy jego przezwyciężania w kontekście zrównoważonego rozwoju i doświadczeń UE*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2018, Tom 18, Z. 1, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, s. 39.

¹⁶⁹ T. Panek, *Ubóstwo i nierówność*, [w:] *Statystyka społeczna. Wybrane zagadnienia*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2004, s. 146–147.

¹⁷⁰ A. Kurowska, *Skąd się bierze bieda?*, „Zeszyty Forum Obywatelskiego Rozwoju” 2008, Nr 5, s. 6.

¹⁷¹ D. R. Kamerschen, R. B. McKenzie, C. Nardinelli, *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 1991, s. 744–749.

kapitału ludzkiego, stąd jest rzeczą oczywistą, że to one w pierwszym rzędzie będą zatrudniane przez pracodawców. Niestety, ale szanse pozyskania pracy maleją wraz z obniżaniem się krańcowej wydajności pracy, dlatego jest wysoce prawdopodobne, że ludzie charakteryzujący się niskim jej poziomem pozostaną bez pracy lub uzyskiwać będą odpowiednio niższe wynagrodzenie, z czym wiąże się ryzyko popadnięcia w biedę. Co warto zaznaczyć, chociaż umiejętności ludzi w dużym stopniu uwarunkowane są czynnikami genetycznymi (tzw. zdolnościami wrodzonymi) oraz oddziaływaniem środowiska społecznego, w którym żyją, to jednak mogą oni poprzez proces edukacji zwiększać swoje kwalifikacje zawodowe, a przez to zmniejszać ryzyko pozostania ubogimi.

2. Niewystarczający popyt w gospodarce. Nie zawsze wysokie kwalifikacje zawodowe są wystarczającym czynnikiem ochronnym przed ubóstwem. Należy bowiem pamiętać, że popyt na pracę jest popytem pochodnym, a więc uzależnionym od istniejącego zapotrzebowania na dobra i usługi wytwarzane przy jej wykorzystaniu. Określa go – zależnie od rozpatrywanej struktury rynku – wartość krańcowego produktu pracy lub krańcowego przychodu z pracy, który w kategoriach łącznych jest tym wyższy, im większy jest popyt na dobra i usługi w danej gospodarce. W wyniku takiej zależności obniżenie się ogólnego poziomu aktywności gospodarczej danego kraju, wyrażające się m.in. spadkiem popytu globalnego, prowadzić będzie do redukcji popytu na pracę. Konsekwencją tej sytuacji będzie natomiast wzrost stopy bezrobocia oraz spadek przeciętnego poziomu płac, a to jest już wystarczającym czynnikiem do zepchnięcia przynajmniej części społeczeństwa do sfery ubóstwa. Oczywiście stopień aktywności gospodarczej jest uwarunkowany oddziaływaniem wielu czynników, szczegółowo analizowanych przez różnorodne teorie makroekonomiczne, stąd omówienie tej kwestii zostanie tutaj pominięte.
3. Dyskryminacja. Stanowi ona naruszenie zasady równości poziomej społeczeństwa, nakazującej równorzędne traktowanie wszystkich ludzi, a więc wykluczającą jakąkolwiek formę dyskryminacji w stosunku do osób, których kwalifikacje nie różnią się w porównaniu z innymi ludźmi. Zasada ta, w odniesieniu do rynku pracy, nie dopuszcza zatem możliwości różnicowania warunków zatrudnienia w zależności od: płci, rasy, przynależności do określonej grupy etnicznej, pochodzenia społecznego, przekonań religijnych czy politycznych itp. Jednak realia pokazują, że cechy te w sposób istotny determinują zakres szans poszczególnych osób na rynku pracy, a tym samym mają wpływ na rozmiary i strukturę ubóstwa. Podobnie dyskryminacja ekonomiczna może przejawiać się w ograniczaniu zatrudnienia pewnych osób pomimo posiadania przez nich takich samych kwalifikacji zawodowych, jak przez tych, którzy zostali zatrudnieni (tzw. dyskryminacja zatrudnienia), ustalaniu określonym pracownikom niższych stawek płac nieuzasadnionych w zróżnicowaniu wydajności pracy (tzw. dyskryminacja płacowa), czy też niedopuszczaniu ich do wykonywania pewnych zawodów, zwłaszcza bardziej prestiżowych, pomimo dysponowania

odpowiednim wykształceniem (tzw. dyskryminacja zawodowa i kwalifikacyjna). Przyczyną dyskryminacji może być również utrudniony dostęp do określonych form edukacji, rzutujący w konsekwencji na mniejszą krańcową wydajność pracy pewnych osób. Jak wykazują badania aktywności zawodowej społeczeństwa w poszczególnych krajach, dyskryminacja dotyczy w głównej mierze płci oraz rasy.

4. Niekorzystna dla pracobiorców struktura rynku pracy. Niskie stawki płac i bezrobocie, a więc czynniki sprzyjające ubóstwu, mogą również wynikać z występowania na rynku pracy asymetrii w zakresie możliwości oddziaływania na warunki zatrudnienia, i to zarówno w sytuacji, gdy plasuje się ona na korzyść strony popytowej, jak i podażowej. Niższy poziom płac oraz zatrudnienia może być bowiem rezultatem nie tylko działalności monopsonu czy oligopsonu na rynku pracy, co jest rzeczą oczywistą, ale również skutkiem silnej pozycji związków zawodowych. Związki zawodowe stoją bowiem wobec konieczności dokonania wyboru pomiędzy dążeniem do podwyżki stawek płac a wzrostem zatrudnienia lub zapobieganiem jego obniżeniu. Zatem skutki ich działalności dla całego społeczeństwa mogą być różne, nie wykluczając przy tym możliwości pogorszenia się sytuacji ekonomicznej niektórych jednostek. Konkludując, każda z form ograniczenia konkurencji na rynku pracy należy uznać za niepożądaną z perspektywy wzrostu zagrożenia biedą w gospodarce.

Poprawne skwantyfikowanie biedy uruchamia wiele złożonych procesów o charakterze: politycznym, ekonomicznym oraz społecznym, jak np. procedury pomocy społecznej. Coraz częściej zauważa się, iż bieda przestaje być tylko osobistym losem jednostki¹⁷², a staje się wspólną sprawą ogółu społeczeństwa¹⁷³.

Pomimo że trudno jest jednoznacznie powiedzieć, kto jest biedny, a kto nie jest, to jednak dokonuje się takich klasyfikacji. Ponadto w literaturze przedmiotu wyróżnia się również grupy przyczyn biedy¹⁷⁴:

1. Pierwszą grupą są przyczyny osobowe, które są niezależne od jednostki i grupy. Do tej grupy przyczyn zalicza się: kalectwo, niepełnosprawność umysłową, niepełnosprawność fizyczną, długotrwałą chorobę i podeszły wiek. Są to sytuacje, w których ludzie nie mogą samodzielnie utrzymać się przy życiu, nie są w stanie zapewnić sobie minimum egzystencji lub też nie mogą brać udziału w zwyczajnym życiu społecznym. Duża liczba tych ludzi znalazła się w tej grupie z powodu wad wrodzonych, nabytych chorób czy też w wyniku katastrof lub tragicznych zdarzeń losowych. Inną przyczyną ubóstwa jest też duża liczba

¹⁷² U. Beck, *The Brave New World of Work*, Polity Press, Cambridge 2000, s. 137.

¹⁷³ Z. Bauman, *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, s. 200.

¹⁷⁴ K. Czabański, *Rodziny specjalnej troski*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1981, s. 9–11.

- dzieci w rodzinie. W takich rodzinach najczęściej pracuje zarobkowo tylko jedna osoba, zwykle jest to ojciec, albo wszyscy dorośli w rodzinie nie mają pracy¹⁷⁵.
2. Drugą grupą są przyczyny subiektywne, które są zależne od jednostki i grupy. Do niniejszej grupy przyczyn powstawania ubóstwa wchodzi określone postawy i cechy charakteru niektórych osób dotkniętych ubóstwem, do których zaliczamy m.in. lenistwo, brak zasad, inny niż uznawany w danej społeczności system wartości, ogólny brak chęci do pracy, do uczenia i kształcenia się oraz niegospodarność i nieuczciwość¹⁷⁶.
 3. Trzecią grupą są przyczyny obiektywno-strukturalne, które istnieją niezależnie od woli jednostki lub grupy. W składzie tej grupy ubóstwa można upatrywać przyczyn w udzielaniu pomocy przez państwo, ponieważ ono przez swoją działalność w tej dziedzinie może spowodować, że jednostka będzie osłabiona moralnie i ograniczona wolnością indywidualną lub nie będzie miała motywacji do pracy¹⁷⁷.

Wyżej opisana klasyfikacja przyczyn biedy dokonywana jest również z punktu widzenia jej przejawów i skutków. Wyróżnia się wówczas dwie podstawowe grupy przyczyn biedy, a mianowicie pierwotne i wtórne. Tego typu klasyfikacja budzi jednak sporo kontrowersji. Chodzi bowiem o to, że to co w jednym przypadku może być uznane za pierwotną przyczynę ubóstwa, w innym może być wyłącznie czynnikiem wspomagającym proces pauperyzacji, a w jeszcze innym nawet jego skutkiem. Dodatkowo, podział przyczyn biedy w ramach tego systemu klasyfikacji jest w znacznym stopniu oparty na sądach normatywnych, a więc wynikających z indywidualnych przekonań danego autora. I chociaż, dla właściwego ukierunkowania działań polityki społecznej w walce z ubóstwem, konieczne jest precyzyjne rozpoznanie przyczyn tego zjawiska, to jednak dyskusja w kategoriach przyczyn pierwotnych i wtórnych nie stanowi dla nauki ważnych funkcji poznawczych¹⁷⁸.

Jak postuluje A. Kurowska, w odniesieniu do zjawiska biedy w Polsce, ale także w innych krajach, istnieje również wiele nieporozumień¹⁷⁹:

1. Biedę myli się często z nierównościami dochodowymi, a to prowadzi do formułowania błędnych ocen np. przy dokonywaniu porównań biedy w czasie lub pomiędzy krajami o różnym poziomie rozwoju – a są to odrębne, choć związane ze sobą zjawiska.

¹⁷⁵ T. Kaźmierczak, *Deprywacja społeczna a pomoc społeczna*, [w:] *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, red. T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1996, s. 32–38.

¹⁷⁶ J. Koral, *Bezrobocie jako problem moralny*, „Roczniki Naukowe Caritas” 2002, Nr 6, s. 91.

¹⁷⁷ T. Kowalak, *Polityka społeczna. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok 2002, s. 39.

¹⁷⁸ J. K. Galbraith, *Istota masowego ubóstwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 9–21.

¹⁷⁹ A. Kurowska, *Skąd... op. cit.*, s. 5.

2. Dla oceny zakresu biedy stosuje się nieraz relatywnie wysokie linie ubóstwa, co prowadzi do kształtowania przesadzonych opinii co do zakresu problemu społecznego, jakim jest bieda w Polsce.
3. Biedę traktuje się często jako nieunikniony rezultat rozwoju gospodarczego, czemu zaprzeczają wyniki badań empirycznych. Zapomina się jednocześnie o indywidualnych i instytucjonalnych przyczynach biedy.
4. Za podstawową receptę na biedę uznaje się pomoc socjalną państwa, pomijając negatywne skutki, jakie wywiera ona na potencjalnych odbiorców tej pomocy, a także zapominając o roli organizacji pozarządowych niosących pomoc ubogim.
5. W odniesieniu do grup dotkniętych biedą w Polsce istnieją również fałszywe przekonania, np. co do tego, że osobami szczególnie narażonymi na biedę są osoby starsze.

Bieda, choć jest wpisana w historię świata, to nie stanowi nieodłącznego losu każdego człowieka. Ponadto, nie zawsze jest również związana z jego ludzką naturą. Ze zjawiskiem biedy mają do czynienia nie tylko społeczeństwa krajów niskorozwiniętych, ale i te wysoko rozwinięte. Zatem, w większym bądź mniejszym zakresie, doświadczają jej wszystkie społeczności. Jednakże, w każdym z tych społeczeństw ubóstwo ma inny przebieg lub wymiar – inny jest bowiem jego zakres, zasięg i głębokość, jak również odmienne czynniki mogą go determinować¹⁸⁰.

2.2. Rodzaje i mierniki ubóstwa

2.2.1. Sposób pojmowania ubóstwa

Badania nad ubóstwem mają wieloletnią historię, podobnie w Polsce – już ponad stuletnią. Pierwsze badania dotyczące ubóstwa przeprowadzono w naszym kraju w latach dwudziestych. Gwałtowne przyspieszenie prac badawczych związanych ze zjawiskiem ubóstwa nastąpiło w latach 90. XX wieku. Wówczas bowiem problem ubóstwa zarówno w teorii, jak i w praktyce nabrał nowego znaczenia wraz z rozpoczęciem w Polsce procesu przekształcania gospodarki centralnie planowanej w gospodarkę rynkową. Nie można przy tym zapominać, że przemiany gospodarcze oraz towarzyszące im zmiany własnościowe ówczesnego okresu spowodowały istotne przesunięcia w rozkładzie dochodów, w wyniku których nastąpił m.in. wzrost rozwarstwienia społeczeństwa pod względem sytuacji materialnej oraz pogorszenie warunków bytu niektórych grup społecznych¹⁸¹.

¹⁸⁰ J. Kohl, *Ubóstwo w świetle badań*, „Polityka Społeczna” 1993, Nr 9, s. 10–13.

¹⁸¹ T. Panek, *Ubóstwo i nierówność: dylematy pomiaru*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, T. 57, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2008, s. 96–108.

Jedne z największych kontrowersji przy pomiarze ubóstwa związane są ze sposobem określania poziomu zaspokojenia potrzeb uznanego za pożądany, czyli sposobem pojmowania ubóstwa. Bowiem, jak już zostało wyjaśnione, ubóstwo można pojmować w sposób absolutny lub względny. Pomiar ubóstwa w ujęciu absolutnym opiera się na pojęciu stopnia zaspokojenia potrzeb, zdefiniowanych w konkretnych kategoriach ilościowych i wartościowych. Jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe) określane są jako ubogie, kiedy ich potrzeby nie są zaspokojone w sposób wystarczający. Poziom zaspokojenia ich potrzeb nie jest przy tym odnoszony do poziomu zaspokojenia potrzeb innych członków społeczeństwa¹⁸². Problem ubóstwa według zwolenników podejścia absolutnego zostaje rozwiązany, gdy wszystkim członkom społeczeństwa zostanie zapewnione zaspokojenie ich podstawowych potrzeb. Jak nietrudno zauważyć, ubóstwo w sensie absolutnym może tym samym zostać całkowicie wyeliminowane poprzez wzrost ekonomiczny. Należy zauważyć, że podejście absolutne zawsze nosi w sobie pewną dozę relatywizmu. Ustalenie zbioru podstawowych potrzeb oraz minimalnego poziomu ich zaspokojenia zależy zawsze od poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju, dla którego przeprowadzana jest analiza. Podejście absolutne¹⁸³ stosowane jest m.in. przez *United Nations Development Programme* (UNDP¹⁸⁴), jak również przez Bank Światowy¹⁸⁵. Funkcjonujące w Polsce definicje ubóstwa w ujęciu absolutnym wiążą się przede wszystkim z kategoriami minimum egzystencji i minimum socjalnego, szacowanymi przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych¹⁸⁶. Pomiar ubóstwa według ujęcia absolutnego jest w naszym kraju systematycznie przeprowadzany przez Główny Urząd Statystyczny (GUS)¹⁸⁷.

Natomiast pomiar ubóstwa w ujęciu względnym (relatywnym) opiera się na odniesieniu poziomu zaspokojenia potrzeb jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) do poziomu zaspokojenia tych potrzeb przez innych członków społeczeństwa. Ubóstwo jest tutaj utożsamiane z nadmiernymi rozpiętościami w poziomie zaspokojenia potrzeb w społeczeństwie. Ubóstwo w tym sensie nie może zostać w praktyce całkowicie wyeliminowane, lecz jedynie zmniejszone, poprzez zmniejszenie nierówności w poziomie zaspokojenia potrzeb. Podejście relatywne (względne) jest preferowane przede wszystkim przez Unię Europejską¹⁸⁸. W Polsce jest ono stosowane w praktyce m.in. przez Główny Urząd Statystyczny.

¹⁸² J. Drewnowski, *Poverty: Its Meaning and Measurement*, „Development and Change” 1997, Vol. 8, s. 183–208.

¹⁸³ I. Topińska, *Badania Banku Światowego nad ubóstwem: cele, metody, wyniki*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, red. S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005, s. 126–147.

¹⁸⁴ <https://www.undp.org> (dostęp: 04.11.2021).

¹⁸⁵ <https://www.worldbank.org> (dostęp: 05.11.2021).

¹⁸⁶ <https://www.ipiss.com.pl> (dostęp: 06.11.2021).

¹⁸⁷ <https://stat.gov.pl> (dostęp: 07.11.2021).

¹⁸⁸ <https://ec.europa.eu> (dostęp: 04.11.2021).

Oba podejścia do sposobu pojmowania ubóstwa mają zarówno swoje zalety, jak i wady, które opisuje E. Foster¹⁸⁹. Z jednej strony, postulujący krytykę podejścia względnego wskazują, że nie pozwala ono na ustalenie stałego punktu odniesienia dla porównań zmian ubóstwa w czasie i w przestrzeni, a tym samym utrudnia ocenę efektywności polityk nakierowanych na walkę z ubóstwem. Prócz tego, uzyskanie w ujęciu relatywnym oceny wskazującej, że nastąpił wzrost poziomu zaspokojenia potrzeb może być wynikiem nie tyle faktycznego wzrostu ich zaspokojenia, ile zmniejszenia nierówności w poziomie zaspokojenia tych potrzeb w badanej populacji. Z drugiej strony, podejście absolutne stwarza problemy zarówno natury pojęciowej, jak i metodycznej związane z ustaleniem zestawu podstawowych potrzeb objętych kategorią ubóstwa, określeniem minimalnego poziomu ich zaspokojenia oraz ich wyceną. Dodatkowo, należy przy tym pamiętać, że definicja ubóstwa zawsze zależy od specyfiki badanej społeczności związanej ze strukturą społeczną i kulturalną, klimatem oraz zmienia się w czasie nawet dla tej samej społeczności wraz z jej rozwojem.

2.2.2. Sposób pomiaru ubóstwa

Niewątpliwie wybór wariantu sposobu pojmowania ubóstwa stanowi wstępny etap przy podejmowaniu decyzji co do sposobu jego pomiaru oraz kryteriów jego identyfikacji. Dodatkowo, podjęcie decyzji co do sposobu pomiaru ubóstwa wiąże się z wyborem pomiędzy rozpatrywaniem ubóstwa w sposób obiektywny lub też w sposób subiektywny. Jak zostało wcześniej wyjaśnione, każdy z tych sposobów pomiaru może być stosowany zarówno w podejściu absolutnym, jak i w podejściu relatywnym. Przy czym obu podejść nie należy przy tym wiązać ze stopniem arbitralizmu stosowanego przy pomiarze ubóstwa. W każdym z tych ujęć pomiarowych występują bowiem pewne ustalenia o charakterze arbitralnym¹⁹⁰.

W ujęciu obiektywnym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb badanych jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) jest dokonywana niezależnie od ich osobistych wartościowań w tym zakresie. Najczęściej oceny takiej dokonują eksperci. W przypadku ujęcia subiektywnego ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywa się przez same badane jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe).

W literaturze przedmiotu można spotkać liczne metody pomiaru ubóstwa oparte na ujęciu subiektywnym, lecz do najbardziej znanych metod pomiaru należą metody opracowane przez zespół naukowy kierowany przez Van Praaga¹⁹¹. Również analizy

¹⁸⁹ J. E. Foster, *What is Poverty and who are the Poor? Redefinition for the United States in the 1990s, Absolute Versus Relative Poverty*, „American Economic Review” 1998, Vol. 88, s. 335–341.

¹⁹⁰ G. Carbonaro, *Major Problems in the Measurement of Poverty, an Overview*, [w:] *Poverty Measurement for Economies in Transition in Eastern European Countries*, Polish Statistical Association, Warsaw 1992, s. 15–42.

¹⁹¹ T. Goethart, V. Halberstadt, A. Kapteyn, B. M. S. Van Praag, *The Poverty Line, Concept and Measurement*, „The Journal of Human Resources” 1977, Vol. 12, s. 503–520.

ubóstwa oparte na podejściu subiektywnym były wielokrotnie stosowane w praktyce w badaniach porównawczych krajów Wspólnoty Europejskiej¹⁹². Podobnie w Polsce podejście subiektywne do pomiaru ubóstwa było stosowane w badaniach prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. Warto jednak wspomnieć, że podstawową wadą podejścia subiektywnego jest różny sposób określania minimalnych standardów poziomu życia przez respondentów. Ponadto różne zestawy towarów i usług są przez nich brane pod uwagę, gdy odpowiadają na pytania dotyczące pożądaných dochodów. Może to prowadzić zarówno do nieoczekiwanych zmian ocen ubóstwa w czasie w badaniach krajowych, jak i zaskakujących wyników porównań międzynarodowych.

Z kolei wadą dochodu jako miernika standardu życia jest m.in. fakt, że o poziomie życia gospodarstwa domowego decyduje nie tylko uzyskiwany przez nie strumień bieżących dochodów, ale także posiadane zasoby: mieszkanie, dobra trwałego użytku, oszczędności. Zatem zaostrenie kryterium ubóstwa przez uwzględnienie obok kryterium dochodu także posiadanych zasobów powodowałoby zmniejszenie frakcji ubogich. Co więcej, problem ten ma tym większe znaczenie, im bogatszy jest kraj. Zostało wykazane, że w krajach bogatych w przypadku części osób w wieku emerytalnym zaliczonych w oparciu o kryterium dochodu do ubogich, posiadane przez nie zasoby powodują, że ich rzeczywisty standard życia jest znacznie wyższy niż w gospodarstwach domowych ludzi młodych o podobnie niskim poziomie dochodów. Przykładowo w Stanach Zjednoczonych osoby, które w danym roku miały zerowy lub ujemny dochód, zaliczane są do populacji ubogich. Ale w praktyce sytuacja taka związana jest jednak często z bieżącymi stratami w biznesie lub stratami kapitałowymi i nie jest w związku z tym miarodajnym wskaźnikiem ubóstwa rodzin. Dlatego po wyłączeniu z populacji biednych grupy rodzin, które miały zerowy lub ujemny dochód, nastąpiło gwałtowne pogorszenie średniego standardu życia pozostałej populacji ubogich mierzonego innymi wskaźnikami¹⁹³.

Kolejną niedoskonałością stosowania miernika dochodów lub wydatków w ocenie standardu życia jest to, że odzwierciedlają one jedynie udział dóbr i usług rynkowych, a nie pokazują np. wartości spożycia zbiorowego uzyskiwanego nieodpłatnie. Ponadto, nie odzwierciedlają one istotnych aspektów standardu życiowego, na który składa się dostępność i jakość różnego rodzaju usług i świadczeń socjalnych. Chociaż informacje na ten temat są bardzo użyteczne dla oceny problemu ubóstwa w danym kraju, to i w tym przypadku problemy z ich kwantyfikacją, porównywalnością i agregacją powodują, że spora część analiz ubóstwa bazuje wyłącznie na danych dotyczących dochodów lub konsumpcji. Reasumując, można stwierdzić, że choć dochód lub wydatki jako miernik poziomu ubóstwa posiada wiele słabości, z których należy sobie zdawać sprawę badając ten problem, to ponieważ w warunkach gospodarki

¹⁹² B. M. S. Van Praag, A. J. Hagenaars, H. Van Verden, *Poverty in Europe*, „Review of Income and Wealth” 1982, Vol. 28(3), s. 345–359.

¹⁹³ M. Sulmicka, *Zarys metodologii badań ubóstwa*, „Polityka Gospodarcza” 2001–2002, Nr 5–6, s. 322.

rynkowej zależność między stopniem deprywacji a dochodem będącym w dyspozycji jest bardzo wysoka, można przyjąć, że jest to miernik wystarczająco akceptowalny¹⁹⁴.

2.2.3. Kryteria ubóstwa

Ustalenie kryteriów ubóstwa jest równie trudną i kontrowersyjną decyzją, jak wybór pomiędzy absolutnym i względnym sposobem pojmowania ubóstwa oraz subiektywnym i obiektywnym sposobem pomiaru ubóstwa. Analizy zjawiska ubóstwa prowadzone do lat 70. XX wieku obejmowały podejście jednowymiarowe bazujące wyłącznie na wskaźnikach finansowych. W badaniach tych ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywała się wyłącznie przez pryzmat dochodów lub wydatków wyrażanych w formie pieniężnej. Z biegiem czasu jednak coraz więcej zwolenników zaczęło zyskiwać pogląd, że identyfikacja ubogich w oparciu jedynie o mierniki finansowe jest dalece niewystarczająca. Wielu autorów analiz i badań zaczęło zwracać uwagę na fakt, że ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym i przy jego identyfikacji należy uwzględniać także czynniki pozafinansowe. Co jest istotne, podkreślano, że w badaniach ubóstwa, podejście jednowymiarowe przy ocenie wielkości środków finansowych, jakimi dysponuje jednostka, bierze pod uwagę wyłącznie jej dochody bieżące, pomijając dochody i zasoby materialne nagromadzone w poprzednich okresach.

Na wielowymiarowość pojęcia ubóstwa wskazywali m.in. autorzy raportu zawierającego rekomendacje dla Unii Europejskiej, a dotyczącego wskaźników ubóstwa i wykluczenia społecznego¹⁹⁵. Zatem w konsekwencji konieczność wielowymiarowego traktowania ubóstwa postulowało coraz więcej badaczy. Przykładem takiego podejścia w naszym kraju jest m.in. T. Panek¹⁹⁶, który proponował uwzględniać przy analizach ubóstwa także warunki mieszkaniowe, zasobność, edukację oraz zasoby zawodowe i finansowe. Obecnie takie spojrzenie na problem ubóstwa stosują niemal wszyscy współcześni badacze, zarówno w swoich pracach teoretycznych, jak i w praktyce¹⁹⁷.

2.2.4. Pomiar nierówności dochodowych

Zdefiniowanie kategorii ubóstwa jest pierwszym i zarazem kluczowym krokiem na drodze pomiaru jego charakterystyk. Podobnie, jak wybór konkretnej definicji ubóstwa ma podstawowe znaczenie dla uzyskiwanych wyników tego pomiaru. Natomiast

¹⁹⁴ S. Golinowska, *Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda*, [w:] *Polska bieda II. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1997, s. 19.

¹⁹⁵ T. Atkinson, B. Cantillon, E. Marlier, B. Nolan, *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oxford 2002.

¹⁹⁶ T. Panek, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne*, [w:] *Statystyka Społeczna*, red. T. Panek, Warszawa 2014, s. 210–257.

¹⁹⁷ I. Kumor, *Ubóstwo – ujęcie...*, op. cit., s. 101–110.

w zależności od tej definicji, różne grupy społeczeństwa mogą zostać uznane za najbardziej zagrożone ubóstwem.

Nieustanne zmiany w świecie społecznym, takie jak rozpowszechnianie się nowych mediów, globalizacja czy przekształcanie świata przez kapitalizm poprzez zmiany stosunków własności, eksploatację zasobów naturalnych oraz produkcję i dystrybucję kolejnych towarów, skutkują powstawaniem nowych obszarów biedy i wykluczenia. Taka sytuacja, połączona z powstawaniem coraz większej liczby zainteresowanych nią instytucji, skutkuje rosnącą ilością i różnorodnością wskaźników oraz metod pomiaru nierówności dochodowych¹⁹⁸.

Jak się okazuje, problem pomiaru nierówności dochodowych sprowadza się do dwóch zasadniczych trudności:

1. Pierwszą z nich jest wiarygodność danych indywidualnych dotyczących poziomu uzyskiwanych dochodów przez poszczególne jednostki.
2. Druga wiąże się z doбором odpowiedniej metody agregacji danych indywidualnych, która pozwoliłaby na odzwierciedlenie nierówności dochodowych w poli-czalnym wskaźniku. Trudności związane z nimi stanowią zasadniczą przeszkodę w prowadzeniu rzetelnych badań empirycznych.

Jak się wydaje, pierwszy dylemat (tj. pozyskanie danych indywidualnych) jest jednak istotniejszy, stwarza bowiem wątpliwości co do możliwości liczbowego uchwycenia najważniejszych zmian w poziomach nierówności dochodowych. Natomiast z drugiego dylematu (tj. agregacji danych indywidualnych) wynika jedynie wątpliwość co do możliwości ujęcia wszystkich wymiarów nierówności dochodowych w jednym wskaźniku. Utrudnia to bowiem analizę, ale jej nie uniemożliwia. Stosowanym rozwiązaniem jest tutaj ujęcie tych wymiarów w kilku alternatywnych miarach, które można następnie selekcjonować pod kątem potrzeb zadania badawczego.

2.2.4.1. Współczynnik Giniego

W praktyce badawczej pomiaru ubóstwa występują różne indeksy służące do mierzenia w sposób ilościowy nierówności ekonomicznych rozumianych jako nierówności w rozkładzie dochodów, wydatków lub też płac. Jednym z powszechnie stosowanych wskaźników jest współczynnik Giniego, zwany również współczynnikiem koncentracji Lorenza. Jest on podstawowym wskaźnikiem, który umożliwia porównywanie nierówności społecznych pomiędzy państwami. Indeks Giniego został opracowany dzięki wykorzystaniu metody matematycznej (tzw. krzywej Lorenza) w 1912 roku przez włoskiego demografa i statystyka – Corrado Giniego¹⁹⁹.

¹⁹⁸ M. Zielińska, P. Kowzan, *Definiowanie biedy. Rozważania nad biedą we współczesnej Polsce oraz jej rozumieniem przez trójmiejskich nauczycieli*, [w:] *Oblicza biedy we współczesnej Polsce*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011, s. 63.

¹⁹⁹ G. Kołodko, *Wędrujący świat*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, s. 144.

$$G(y) = \frac{\sum_{i=1}^n (2i-n-1)y_i}{n^2 y} \quad (1)$$

gdzie:

y_i – wartość i-tej obserwacji (np. dochód i-tego gospodarstwa domowego),

y – średnia wszystkich obserwacji y_i (np. przeciętny dochód gospodarstw domowych).

Współczynnik Giniego przyjmuje wartości z przedziału [0;1]. Wartość zerowa współczynnika wskazuje na pełną równomierność rozkładu rozporządzalnych dochodów ekwiwalentnych.

Jeżeli dysponujemy dochodami ekwiwalentnymi gospodarstw domowych (porównywalnymi miernikami zamożności wszystkich pojedynczych gospodarstw domowych) oraz granicą ubóstwa, to możemy w tradycyjnych analizach sfery ubóstwa skoncentrować się na ocenie zasięgu, natężenia, dotkliwości oraz intensywności ubóstwa²⁰⁰. Ponieważ nie istnieje jedna uniwersalna formuła w tym zakresie, w badaniach stosuje się różne formuły indeksów agregatowych dostarczających informacji o różnych charakterystykach ubóstwa²⁰¹.

2.2.4.2. Zasięg ubóstwa

Podstawową miarą oceniającą zasięg ubóstwa (*poverty incidence*) jest stopa ubóstwa (*headcount ratio*), czyli odsetek gospodarstw domowych znajdujących się poniżej granicy ubóstwa²⁰²:

$$H = \frac{n_u}{n} \quad (2)$$

gdzie:

n – liczba badanych gospodarstw domowych.

Indeks ten przyjmuje wartość 0 przy braku ubogich gospodarstw i 1, gdy wszystkie gospodarstwa znajdują się poniżej granicy ubóstwa.

Co trzeba podkreślić, stopa ubóstwa określająca frakcję osób (czy gospodarstw) ubogich ma podstawową wadę polegającą na tym, że nie pozwala ocenić, w jakim stopniu zjawisko to dotyczy gospodarstw uznanych za ubogie: czy są to gospodarstwa o poziomie dochodów bliskim granicy ubóstwa, czy też dochody ich są praktycznie na poziomie zerowym. Ponadto wskaźnik ten jest niewrażliwy na spadek dochodów gospodarstw uznanych za ubogie, jak również na transfery dochodów między gospodarstwami ubogimi i transfery dochodów od gospodarstw ubogich do zamożniejszych²⁰³.

²⁰⁰ Z. Rusnak, *Wybrane metody pomiaru cech jakościowych w analizach ubóstwa*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Nr 133, s. 25.

²⁰¹ M. Ravallion, S. Chen, *Measuring Pro-Poor Growth*, „Economics Letters” 2003, Vol. 78, No. 1, s. 93–99.

²⁰² T. Panek, *Ubóstwo i nierówności: dylematy...*, op. cit., s. 96–108.

²⁰³ Z. Rusnak, *Wybrane metody pomiaru...*, op. cit., s. 24.

2.2.4.3. Głębokość ubóstwa

Podstawową miarą oceniającą głębokość (natężenie) ubóstwa (*poverty depth*) jest indeks luki dochodowej ubogich (*income gap index*) definiowany jako²⁰⁴:

$$I^u = \frac{1}{n_u} \sum_{i=1}^{n_u} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right) \quad (3)$$

Indeks luki dochodowej ubogich (luki ubóstwa) jest tym samym równy nieważonej średniej z indywidualnych (dla każdego uboższego gospodarstwa) indeksów głębokości ubóstwa. Oznacza to, że wszystkie gospodarstwa domowe, bez względu na ich wielkość, mają w nim taką samą wagę. Jeżeli przykładowo, indeks luki dochodowej ubogich osiągnie wartość 0,2; będzie to oznaczało, że przeciętna zamożność (dochód ekwiwalentny) grupy gospodarstw ubogich jest o 20% niższa od granicy ubóstwa. Indeks przyjmuje wartość 0, jeżeli w badanej populacji nie ma ubogich gospodarstw domowych oraz wartość 1, gdy dochód wszystkich ubogich gospodarstw domowych wynosi zero.

Następnym, często stosowanym w praktyce, indeksem oceniającym głębokość ubóstwa jest indeks luki dochodowej, który może być także przedstawiony jako iloczyn stopy ubóstwa oraz luki dochodowej ubogich²⁰⁵:

$$I^0 = H \cdot I^u = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_u} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right) \quad (4)$$

Miernik ten różni się od indeksu luki dochodowej ubogich tym, że dotyczy całej badanej populacji gospodarstw domowych, a nie tylko gospodarstw domowych ubogich. Suma luk dochodowych gospodarstw domowych (luki nieubogich gospodarstw są oczywiście równe 0) dzielona jest tutaj przez liczbę wszystkich badanych gospodarstw domowych (jednostek)²⁰⁶.

2.2.4.4. Dotkliwość ubóstwa

Kolejny z indeksów wykorzystywany w analizie ubóstwa stanowi indeks oceniający nie tylko dystans dochodowy gospodarstw domowych ubogich od granicy ubóstwa (jak ma to miejsce w indeksach głębokości ubóstwa), lecz także nierówności dochodowe między ubogimi. Tak przyjęty indeks wyznacza dotkliwość ubóstwa (*poverty severity*)²⁰⁷:

$$DU = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_u} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right)^2 \quad (5)$$

²⁰⁴ R. Szarfenberg, *Wykluczenie społeczne*, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/uiws/ubostwopane.pdf> (dostęp: 27.10.2021).

²⁰⁵ T. Panek, *Ubóstwo i nierówność: dylematy...*, op. cit., s. 23–24.

²⁰⁶ T. Panek, J. Zwierzchowski, *Porównawcza analiza...*, op. cit., s. 24.

²⁰⁷ T. Panek, *Ubóstwo i nierówność: dylematy...*, op. cit., s. 96–108.

W przeciwieństwie do indeksów luki dochodowej nadaje on tym większe wagi gospodarstwom domowym ubogim, im ich dochód jest bardziej odległy od dochodu wyznaczającego granicę ubóstwa. Tym samym dotkliwość ubóstwa gospodarstw domowych ubogich i równocześnie wartość indeksu rośnie wraz ze wzrostem dystansu ich dochodu od granicy ubóstwa. Wagi nadawane gospodarstwom domowym są wprost proporcjonalne do wielkości ich luk dochodowych. Przykładowo, jeżeli luka dochodowa gospodarstwa domowego stanowi 10 procent granicy ubóstwa, otrzymuje ono wagę stanowiącą 10 procent sumy wag wszystkich badanych gospodarstw. Indeks przyjmuje wartość 0, gdy w badanej populacji nie ma gospodarstw domowych ubogich. Wartość indeksu rośnie wraz ze wzrostem liczby ubogich, ich luk dochodowych oraz nierówności dochodowych pomiędzy ubogimi. Natomiast wartość maksymalną równą 1 indeks przyjmuje, gdy w badanej populacji wszystkie gospodarstwa domowe mają dochody równe zero²⁰⁸.

2.2.4.5. Intensywność ubóstwa

Następnym rozpatrywanym indeksem, który stanowi miarę będącą wypadkową oddziaływania zasięgu i głębokości ubóstwa oraz nierówności i rozkładu luk dochodowych badanych gospodarstw, jest indeks Sena-Shorrocks-Thona (SST), który będziemy nazywali indeksem intensywności ubóstwa (*poverty intensity*). Należy zwrócić uwagę, że jest on indeksem uwzględniającym zarówno zasięg i głębokość ubóstwa, jak i nierówności w rozkładzie luk dochodowych badanych gospodarstw. Indeks ten został zaproponowany przez A. Sena²⁰⁹, a następnie został zmodyfikowany przez D. Thona²¹⁰ i A. F. Shorrocks²¹¹.

Indeks SST jest definiowany następująco²¹²:

$$SST = \frac{1}{n^2} \sum_{i=1}^{n_u} (2n - 2i + 1) \frac{y^* - y_i^e}{y^*} \quad (6)$$

Jest on często traktowany jako ważona średnia z indywidualnych luk dochodowych gospodarstw domowych ubogich, po uporządkowaniu ekwiwalentnych dochodów tych gospodarstw niemalejąco. Co więcej, indeks ten jest dekomponowalny ze względu na wszystkie charakterystyki ubóstwa, a mianowicie jego zasięg i głębokość oraz nierówności, co możemy zapisać następująco:

²⁰⁸ R. Szarfenberg, *Wykluczenie społeczne...*, op. cit.

²⁰⁹ A. K. Sen, *Poverty: An Ordinal Approach to Measurement*, „Econometrica” 1976, Vol. 44, s. 219–231.

²¹⁰ D. Thon, On Measuring Poverty, „Review of Income and Wealth” 1979, Vol. 25, s. 429–440.

²¹¹ A. F. Shorrocks, *Revisiting the Sen Poverty Index*, „Econometrica” 1995, Vol. 65, s. 1225–1230.

²¹² Z. Rusnak, *Pomiar ubóstwa i wykluczenia społecznego – problemy metodologiczne*, „Metody ilościowe w ekonomii i zarządzaniu” 2011, Nr 20, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu, s. 398–399.

$$SST = I \cdot H \cdot (1 + G(g_i)) \quad (7)$$

gdzie:

$G(g_i)$ – współczynnik Giniego dla luk dochodowych wszystkich badanych gospodarstw domowych (nie tylko gospodarstw domowych ubogich).

Powyższe równanie jest transformowalne w następującą postać:

$$\ln SST = \ln H + \ln I + \ln(1 + G(g_i)) \quad (8)$$

Wykorzystując niniejsze równanie, możemy ocenić intensywności ubóstwa (łącznie zmiany zasięgu i głębokości ubóstwa oraz nierówności) w czasie w oparciu o formułę:

$$\Delta \ln SST = \Delta \ln H + \Delta \ln I + \Delta \ln(1 + G(g_i)) \quad (9)$$

Powyższe równanie wskazuje, że łączne zmiany intensywności ubóstwa mogą być wyrażane jako suma zmian zasięgu ubóstwa, głębokości ubóstwa oraz nierówności mierzonych indeksem Giniego dla luk dochodowych wszystkich badanych gospodarstw domowych.

2.2.4.6. Ocena trwałości ubóstwa

Dokonując badań ubóstwa, ważnym zagadnieniem jest określenie, czy dane gospodarstwo domowe znalazło się w ubóstwie chwilowo czy też stan ten ma charakter trwały. Przekłada się to na formułowanie przedsięwzięć w zakresie polityki społecznej, mających na celu walkę z ubóstwem. Działania te powinny się koncentrować właśnie na przeciwdziałaniu ubóstwu o charakterze trwałym. Określenie charakteru ubóstwa jest możliwe wyłącznie stosując w badaniu podejście panelowe, polegające na obserwacji we wszystkich okresach (np. latach) tych samych gospodarstw domowych (jednostek badawczych)²¹³.

Jednym z najprostszych sposobów oceny trwałości ubóstwa w podejściu klasycznym jest analiza liczby lat przebywania gospodarstwa domowego w ubóstwie. W stosunku do niej określany jest panelowy status ubóstwa gospodarstwa domowego (stopień jego skłonności do ubóstwa) oraz liczone są odpowiednie indeksy dla badanej populacji gospodarstw domowych (jednostek badawczych)²¹⁴.

Następną metodą oceny trwałości ubóstwa jest macierz przejścia (transformacji) opisująca mobilność gospodarstw domowych ze względu na ich przynależność do sfery ubóstwa w kolejnych latach badania. W tej analizie ubóstwa ze względu na sytuację dochodową gospodarstw domowych (podejście klasyczne), wielkości na przekątnej macierzy przejścia wskazują liczebności gospodarstw domowych, które nie zmieniły

²¹³ T. Panek, *Ubóstwo i nierówność: dylematy...*, op. cit., s. 96–108.

²¹⁴ G. Betti, V. Verma, *A Methodology for the Study of Multi-dimensional Aspects of Poverty and Deprivation*, *Proceedings of the IAOS-IASS Joint Conference*, Invited Paper Section, Amman-Jordan 2004, s. 24.

w porównywanych parach okresów swojego statusu przynależności do sfery ubóstwa (tzn. w obu porównywanych okresach należały lub nie należały do sfery ubóstwa). Należy zwrócić uwagę, że poniżej przekątnej znajduje się liczebność gospodarstw domowych, które opuściły sferę ubóstwa, natomiast powyżej przekątnej z kolei te, które weszły do sfery ubóstwa²¹⁵.

Wykorzystując macierz przejścia, można wyliczyć tzw. indeksy mobilności²¹⁶, które stanowią syntetyczne oceny skali mobilności gospodarstw domowych ze względu na ich zagrożenie ubóstwem. Tradycyjnym i jednocześnie najczęściej stosowanym w praktyce badawczej indeksem mobilności obliczanym w oparciu o macierz przejścia jest wskaźnik Shorrocks'a²¹⁷. Opisuje go następująca formuła²¹⁸:

$$S = \frac{n - \text{tr}(N)}{r - 1} \quad (10)$$

gdzie:

$\text{tr}(N)$ – ślad macierzy transformacji (suma wielkości na przekątnej macierzy, czyli liczebność gospodarstw domowych, które nie zmieniły w porównywanych okresach swojego statusu przynależności do sfery ubóstwa);

$N = [n_{jj', (t-1, t)}]$ – macierz transformacji;

$n_{jj', (t-1, t)}$ – liczba gospodarstw domowych, która w okresie $t-1$, t napłynęła z j -tego stanu przynależności do sfery ubóstwa (zależnie lub niezależnie do sfery ubóstwa w podejściu klasycznym oraz zależnie do określonej klasy stopnia zagrożenia ubóstwem w podejściu wielowymiarowym) do j' -tego stanu.

Indeks S przyjmuje wartości z przedziału $[0, \frac{n}{n-1}]$. Im wyższa wartość indeksu, tym wyższa mobilność gospodarstw domowych.

Dokonując dekompozycji niniejszego indeksu, rozszerzającej jego możliwości analityczne, otrzymujemy ostatecznie²¹⁹:

$$S = \frac{n - \text{tr}(N)}{r - 1} = \frac{\sum_{j > j'} n_{jj'} + \sum_{j < j'} n_{jj'}}{n - 1} = \frac{\sum_{j > j'} n_{jj'}}{n - 1} + \frac{\sum_{j < j'} n_{jj'}}{n - 1} = SU^+ + SU^- \quad (11)$$

Pierwszy ze składników prawej strony równania wskazuje na odsetek gospodarstw domowych, które opuściły sferę ubóstwa (charakteryzujących się spadkiem stopnia zagrożenia ubóstwem w ujęciu wielowymiarowym) w porównywanych okresach.

²¹⁵ T. Panek, *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapirski, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009, s. 310–319.

²¹⁶ A. F. Shorrocks, *The Measurement of Mobility*, „Econometrica” 1978, Vol. 46, No. 5, s. 1013–1024.

²¹⁷ A. F. Shorrocks, J. E. Foster, *Transfer Sensitive Inequality Measures*, „Review of Economic Studies” 1987, Vol. 54, s. 485–497.

²¹⁸ Z. Rusnak, *Pomiar ubóstwa...*, op. cit., s. 398.

²¹⁹ T. Panek, *Ubóstwo i nierówności*, [w:] *Statystyka społeczna*, red. T. Panek, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 258–298.

Drugi ze składników sumy stanowi odsetek gospodarstw domowych, które weszły do sfery ubóstwa (u których nastąpił wzrost zagrożenia ubóstwem) w badanym okresie. Jako uzupełnienie indeksu mobilności ubóstwa T. Panek zaproponował indeks charakteru mobilności gospodarstw domowych²²⁰:

$$CM = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'}}{n-1} - \frac{\sum_{j<j'} n_{jj'}}{n-1} = SU^+ + SU^- \quad (12)$$

Indeks CM przyjmuje wartości z przedziału $[-\frac{n}{n-1}; \frac{n}{n-1}]$.

Gdy wartości indeksu są dodatnie, oznacza to przewagę przepływów gospodarstw domowych ze sfery ubóstwa poza sferę ubóstwa (z grup o wyższym zagrożeniu ubóstwem do grup o niższym zagrożeniu ubóstwem). W przeciwnym wypadku, gdy wartości indeksu są ujemne, wskazuje to na przewagę przepływów spoza sfery ubóstwa do sfery ubóstwa (przewagę przepływów zwiększających zagrożenie ubóstwem nad przepływami zmniejszającymi zagrożenie ubóstwem). W konsekwencji, im wyższa wartość bezwzględna indeksu, tym większa przewaga jednego typu przepływów nad drugim z typów przepływów.

Konkludując, ocena trwałości ubóstwa jest możliwa tylko wtedy, gdy badanie gospodarstw domowych jest badaniem polegającym na obserwacji zjawiska ubóstwa we wszystkich okresach tych samych gospodarstw domowych, co w praktyce statystycznej nie jest jeszcze badaniem powszechnie realizowanym. Ponadto problem oceny rozmiaru sfery ubóstwa sprowadza się do wyboru wszystkich odpowiednich wskaźników ubóstwa, a ten z kolei podyktowany jest w głównej mierze dostępem do odpowiednich danych statystycznych.

2.3. Metody identyfikacji ubóstwa i wyznaczania granicy ubóstwa

2.3.1. Identyfikacja ubóstwa

Jak można wywnioskować, formułowane w literaturze przedmiotu definicje ubóstwa mają na tyle ogólny charakter, że nie wzbudzają większych sporów i są w zasadzie powszechnie akceptowalne. Niniejsza akceptacja wynika jednak z faktu, że pozostawiają one otwartymi podstawowe kwestie będące przedmiotem wielu kontrowersji, a mianowicie, które potrzeby należy traktować jako podstawowe oraz jaki poziom ich zaspokojenia należy uznać za pożądany. Podobnie sposób zdefiniowania ubóstwa i metody jego pomiaru wpływają na sposób tworzenia programów, formułowanych przez politykę społeczną, nakierowanych na ograniczenie ubóstwa. Każda próba budowy ładu społecznego nie jest możliwa bez jej akceptacji społecznej.

²²⁰ *Ibidem*.

Pierwszoplanowym uwarunkowaniem jest tutaj podjęcie przez ekipy rządzące takich działań, które zahamują rozszerzanie się sfery ubóstwa oraz zapewnią efektywne wykorzystanie środków przeznaczonych na pomoc dla najuboższych warstw społeczeństwa. Zatem przed wieloma rządami staje zadanie opracowania programów walki z ubóstwem, co wymaga identyfikacji grup społecznych najbardziej zagrożonych ubóstwem i wymagających wsparcia finansowego państwa. Konkludując, opracowanie programów walki z ubóstwem powinno być tym samym poprzedzone ustaleniem, kogo uważamy za ubogiego oraz analizą sfery ubóstwa.

Niejednolite sposoby definiowania ubóstwa oraz uwzględnianie rozmaitych kryteriów ubóstwa, a także różne podejścia do samego pomiaru ubóstwa prowadzą do odmiennych metod identyfikacji gospodarstw ubogich²²¹. W przypadku podejścia jednowymiarowego dla wyodrębnienia podpopulacji ubogich wyznaczany jest pewien krytyczny poziom dochodów lub wydatków zwany granicą ubóstwa, poniżej którego zaspokojenie podstawowych potrzeb nie jest możliwe. W przypadku podejścia wielowymiarowego dla identyfikacji subpopulacji ubogich możliwe są różne rozwiązania.

Jak się wydaje, występujące w praktyce rozbieżności w ocenach zasięgu występowania oraz głębokości ubóstwa, a w następstwie rozbieżności co do koncepcji walki z ubóstwem, są spowodowane brakiem precyzyjnej i ogólnie akceptowanej definicji oraz jednolitego podejścia do tego zjawiska. Ponadto, jak już wcześniej wykazano, kategoria ta jest zmienna w czasie i zróżnicowana terytorialnie. Przykładowo sytuacja materialna gospodarstw domowych, która obecnie kwalifikuje je do sfery ubóstwa, na pewno nie powodowałaby takiej kwalifikacji kilkadziesiąt lat temu. Podobnie ci, którzy uważani są za ubogich w krajach Europy Zachodniej, posiadają wielokrotnie lepszy status materialny od przeciętnego statusu materialnego, np. mieszkańca Bangladeszu. Co więcej, w niektórych krajach wyznacznikami ubóstwa są minimum socjalne i minimum egzystencjalne. Natomiast, jak wiadomo, obie te kategorie mają postać koszyków, które określone są wartościowo i ilościowo na podstawie norm odpowiadających danym grupom potrzeb. Gdy chodzi o minimum socjalne, to mierzy ono koszty związane z utrzymaniem gospodarstwa domowego oraz uwzględnia podstawowe potrzeby bytowo-konsumpcyjne. W przypadku koszyka minimum socjalnego określa on granicę wydatków gospodarstw domowych i mierzy godziwy poziom życia. Dlatego w jego skład wchodzi dobra służące zaspokojeniu potrzeb egzystencjalnych, czyli żywność, odzież, obuwie, mieszkanie, ochrona zdrowia, higiena, oraz dobra służące wykonywaniu pracy, czyli transport lokalny i łączność. Należy również pamiętać, że w skład tego koszyka wchodzi również oświata i wychowanie dzieci, utrzymywanie więzi rodzinnych i towarzyskich oraz uczestnictwo w kulturze²²².

²²¹ Praca badawcza pt. „Pomiar ubóstwa na poziomie powiatów (LAU 1) – etap II”, Centrum Badań i Edukacji Statystycznej GUS, Jachranka 2015, s. 21.

²²² L. Deniszczuk, B. Sajkiewicz, *Kategoria minimum socjalnego*, [w:] *Polska bieda. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996, s. 147.

Jak już zostało opisane, minimum egzystencjalne, inaczej zwane jako minimum biologiczne, znacznie się różni od minimum socjalnego. Po pierwsze, stanowi ono dolne kryterium ubóstwa, a jego zakres i poziom zaspokojenia potrzeb ustalany jest na podstawie biologicznego zagrożenia życia oraz rozwoju psychofizycznego jednostki. Po drugie, w skład koszyka minimum egzystencji wchodzi te wydatki, które nie mogą być odłożone w czasie, chodzi tutaj chociażby o artykuły żywnościowe i potrzeby mieszkaniowe²²³.

Podsumowując, identyfikacja ubóstwa w najszerszym znaczeniu zależy od sposobu jego pojmowania (podejście absolutne, podejście relatywne), sposobu pomiaru ubóstwa (podejście obiektywne, podejście subiektywne) oraz przyjętych kryteriów ubóstwa (jednowymiarowe, w którym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywa się wyłącznie przez pryzmat poziomu dochodów lub wydatków wyrażanych w formie pieniężnej), a także podejście wielowymiarowe, w którym przy identyfikacji ubóstwa uwzględnia się obok poziomu dochodów wyrażanych w formie pieniężnej także możliwość zaspokojenia potrzeb na podstawie uzyskiwanych dochodów i posiadanych zasobów materialnych, oceniana w formie niepieniężnej.

2.3.2. Linia (granica) ubóstwa

Linia ubóstwa (granica ubóstwa, próg ubóstwa) jest to najczęściej wartość dochodów lub wydatków (konsumpcji) niezbędna do uzyskania minimalnego standardu życiowego w zakresie wyżywienia i zaspokojenia pozostałych niezbędnych, podstawowych potrzeb. Osoby, dla których mierzalny standard życia znajduje się poniżej linii ubóstwa, uważa się za biedne²²⁴. Pierwowzorem współczesnych linii ubóstwa opracowywanych na podstawie kosztów towarów i usług zaspokajających potrzeby uznane za niezbędne były standardy minimum egzystencji opracowywane na przełomie XIX i XX stulecia²²⁵.

W przypadku ludzi ubogich, ich dochody i wydatki są na ogół bardzo do siebie zbliżone. W literaturze poświęconej metodologii badania ubóstwa spotyka się często pogląd, że wydatki są bardziej miarodajnym wskaźnikiem rzeczywistego standardu życia rodzin niż deklarowane przez nie dochody. Wieloletnie badania budżetów gospodarstw domowych udowodniły, że po pierwsze wydatki cechuje mniejszy stopień zaniżeń, a po drugie, że są one bardziej zbliżone do tzw. dochodów permanentnych, tj. przewidywanych przez gospodarstwo domowe w dłuższej perspektywie, a przez to bardziej stabilne. Przykładowo ma to istotne znaczenie przy ocenie sytuacji np. w rolnictwie, gdzie dochody podlegają silnym wahaniom sezonowym. Dlatego przy-

²²³ S. Golinowska, *Linie ubóstwa w praktyce...*, op. cit., s. 1.

²²⁴ L. Deniszczuk, *Miary ubóstwa i problemy ich aplikacji*, „Problemy Polityki Społecznej” 2000, Nr 2, s. 123–136.

²²⁵ Ch. Booth, *Life and Labour...*, op. cit.

jęcie za podstawę oceny rozmiarów ubóstwa dochodów lub wydatków gospodarstwa domowego daje wynik wyższy lub niższy w zależności od kraju. Jako przykład można podać Węgry, gdzie stopy ubóstwa mierzone w oparciu o dochody są prawie dwa razy niższe niż liczone w oparciu o wydatki, natomiast w Stanach Zjednoczonych sytuacja jest odwrotna. Niemniej jednak wyniki badań pokazują, że chociaż stopy ubóstwa mierzone dochodami i wydatkami różnią się, czasem nawet dość wyraźnie, nie ma to jednak na ogół znaczącego wpływu na trendy obrazujące rozmiary ubóstwa²²⁶.

Co więcej, uważa się, że dla zachowania porównywalności dochodowego standardu życia gospodarstw domowych w mieście i na wsi, czy nawet w różnych regionach kraju, dane dotyczące wydatków powinny być uzupełniane o wartość konsumpcji z własnej produkcji oraz korygowane o różnice w kosztach utrzymania wynikające z lokalnych różnic w poziomie cen. W innym przypadku porównania międzyregionalne mogą być mylące. Ponadto, dla zachowania porównywalności wydatki powinny być też skorygowane o wpływ, jaki na koszty utrzymania gospodarstwa domowego ma jego wielkość i skład demograficzny. Jest to spowodowane prostym założeniem, że każdy dodatkowy członek gospodarstwa domowego potrzebuje mniej niż proporcjonalnego wzrostu dochodów dla utrzymania danego poziomu standardu życiowego. Dla zachowania proporcji, najczęściej dokonuje się takiej korekty w oparciu o tzw. skale ekwiwalentności. Przykładowo w skali stosowanej w statystykach krajów Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju²²⁷ (w tym w Polsce) przyjmuje się przeważnie następujące parametry przeliczeniowe: wagę 1 przypisuje się pierwszej osobie dorosłej, 0,7 każdej następnej osobie dorosłej oraz 0,5 – każdemu dziecku do 14. roku życia. W skali stosowanej przez Bank Światowy w odniesieniu do krajów ubogich przypisuje się wagę 1 każdej osobie dorosłej, 0,2 dzieciom w wieku od 0 do 6 lat, 0,3 dzieciom w przedziale wieku 7÷12 lat i 0,5 – dzieciom w wieku 13÷17 lat.

Odminną, lecz równie prostą metodą korygowania dochodu o różnice wynikające z rozmiarów gospodarstwa domowego, a zarazem uwzględniającą istnienie korzyści skali przy obliczaniu dochodu jednostki w oparciu o dochody gospodarstwa domowego, jest dzielenie dochodu gospodarstwa domowego przez pierwiastek kwadratowy liczby osób wchodzących w jego skład. Należy zwrócić uwagę, że nie tylko liczebność i struktura demograficzna gospodarstwa domowego, ale i jego typ (np. gospodarstwo pracownicze i emeryckie) bywa brany pod uwagę przy ustalaniu minimalnych poziomów dochodów lub wydatków. Co trzeba podkreślić, rozwiązania te zawierają oczywiście znaczny element arbitralności, jednak są powszechnie stosowane w celu uzyskania większej porównywalności i zwiększenia operacyjnej przydatności danych. Co istotne, w praktyce badawczej wielość metod standaryzacji danych oraz fakt, że raz są one stosowane, a raz nie, na ogół jeszcze bardziej utrudnia badania porównawcze, zwłaszcza międzynarodowe.

²²⁶ M. Sulmicka, *Zarys metodologii...*, op. cit., s. 319–336.

²²⁷ www.oecd.org (dostęp: 10.11.2021).

Chociaż w gruncie rzeczy wszystkie metody wyznaczania linii ubóstwa zawierają elementy arbitralności, umownie dzieli się je na²²⁸:

1. Linie ubóstwa bezwzględnego (absolutnego), zwane również obiektywnymi, określane są w oparciu o ustalenie, a następnie wycenę potrzeb niezbędnych (elementarnych). Historycznie pod pojęciem ubóstwa bezwzględnego rozumiano wyłącznie taki poziom zaspokojenia potrzeb, który warunkował jedynie biologiczne przeżycie. Niemniej jednak z czasem podniesiono tę granicę, włączając również minimum zaspokojenia potrzeb społecznych uznawanych za niezbędne w ramach danej społeczności. Obecnie bazuje się na formułowanych przez ekspertów założeniach dotyczących poziomu dochodu umożliwiającego uzyskanie minimum standardu życiowego w danych warunkach. Pomimo, że podstawą tej metody jest próba obiektywizacji potrzeb, to w praktyce nie sposób uniknąć arbitralnych założeń na temat tego, co, komu, gdzie i w jakich proporcjach jest niezbędne. W Polsce badania tego typu są prowadzone m.in. przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych²²⁹.
2. Linia ubóstwa względnego (relatywnego) wyznaczana jest przeważnie jako pewien procent mediany lub średniego dochodu w danym kraju (w praktyce najczęściej jest to 50%). Innym sposobem stosowanym w ramach tego podejścia jest przyjęcie za ubogie osoby lub rodziny uzyskujące dochód poniżej określonego kwantyla w rozkładzie dochodów. Jako tzw. niski dochód będący rodzajem względnej linii ubóstwa przyjmuje się też np. poziom dochodu, przy którym udział wydatków na żywność, mieszkanie i ubranie przekracza jego określony procent. Podstawową cechą charakteryzującą tę linię jest zmienność jej wartości w zależności od zmian przeciętnego poziomu życia. Relatywny charakter linii parametrycznej do osiąganego przeciętnego poziomu dochodów lub wydatków istotnie odróżnia ją od linii ustalanych normatywnie, takich jak minimum socjalne czy minimum egzystencji. Te ostatnie, w myśl przyjętej konwencji, zmieniają się w zasadzie tylko w wyniku zmian poziomu cen. Zatem linia ubóstwa względnego przesuwa się wraz ze zmianami średniego dochodu w danym społeczeństwie. Jak pokazuje rzeczywistość, w krajach biednych linie ubóstwa względnego i bezwzględnego są z reguły do siebie zbliżone, natomiast w krajach bogatych linie ubóstwa względnego są wyższe od linii ubóstwa bezwzględnego i ze względu na swój stosunkowo wysoki poziom w gruncie rzeczy bardziej pokazują poziom nierówności społecznych niż biedy. Ponadto, przy tej metodzie wyznaczania linii ubóstwa może mieć miejsce sytuacja, w której nawet mimo wzrostu dochodów ludzi ubogich, poziom ubóstwa nie tylko nie zmniejszy się, ale nawet wzrośnie. Co więcej, linie ubóstwa względnego w poszczególnych krajach różnią się między sobą wskutek różnic w poziomie

²²⁸ L. Deniszczuk, *Miary ubóstwa...*, op. cit., s. 123–136.

²²⁹ <https://www.ipiss.com.pl> (dostęp: 06.11.2021).

dochodów. W konsekwencji przy porównaniach międzynarodowych należy pamiętać, że przyjęcie jako granicy ubóstwa takiego samego procentu średnich dochodów lub wydatków w kraju o przeciętnie wysokim i przeciętnie niskim poziomie dochodu oznacza możliwość nabycia za kwotę stanowiącą próg ubóstwa zupełnie innego koszyka dóbr i usług²³⁰. W Polsce badania tego typu są prowadzone m.in. przez GUS²³¹, który stosuje najczęściej linię ubóstwa stanowiącą 50% przeciętnych wydatków gospodarstw domowych, w przeliczeniu na jednostkę ekwiwalentną wg skali OECD²³².

3. Linia ubóstwa subiektywnego stanowi odniesienie do ocen indywidualnych. Innym sposobem pozyskiwania danych i wyznaczania subiektywnych linii ubóstwa jest metoda ankietowa. Linie ubóstwa wyznacza się w tym przypadku w oparciu o odpowiedzi respondentów na temat ich subiektywnego poczucia ubóstwa, tj. określenia poziomu dochodów, poniżej którego ich zdaniem nie jest możliwa realizacja potrzeb życiowych oraz oceny własnego statusu materialnego. W tej metodzie to wyniki badań ankietowych polegających na gromadzeniu opinii respondentów na temat wysokości dochodu zabezpieczającego minimum potrzeb rodziny bądź zjawiska biedy w skali społecznej, wraz z oceną własnej sytuacji materialnej, dają podstawę do ustalania linii ubóstwa o charakterze subiektywnym. Należy jednak zwrócić uwagę, że prowadzenie porównań międzynarodowych wyników badań ubóstwa uzyskanych metodami subiektywnymi, wymaga stosowania identycznych zestawów pytań²³³. Ze względu na to, że wyniki badań ankietowych często bardziej pokazują percepcję poziomu życia w oczach społeczeństwa niż rzeczywisty poziom ubóstwa, w związku z tym spotyka się pogląd o ich ograniczonej przydatności w badaniach ekonomicznych lub socjologicznych. Niemniej jednak należy się zgodzić z opinią, że społeczna ocena sytuacji materialnej jest równie ważna z punktu widzenia polityki społeczno-gospodarczej i dlatego badania te powinny być stosowane jako komplementarne w stosunku do pozostałych metod. W Polsce badania tego typu są prowadzone m.in. przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)²³⁴, Instytut Filozofii i Socjologii PAN²³⁵, GUS czy Szkołę Główną Handlową (SGH)²³⁶.

²³⁰ A. Szukielojć-Bieńkuńska, *Sfera ubóstwa w Polsce w 1998 r. Notatka informacyjna*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1999, s. 7.

²³¹ <https://stat.gov.pl> (dostęp: 07.11.2021).

²³² www.oecd.org (dostęp: 10.11.2021).

²³³ J. Kordos, A. Ochocki, *Problemy pomiaru ubóstwa w krajach EWG i w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 1993, Nr 1, s. 5.

²³⁴ <https://www.cbos.pl> (dostęp: 11.11.2021).

²³⁵ <https://ifispan.pl> (dostęp: 09.11.2021).

²³⁶ <https://ssl-www.sgh.waw.pl> (dostęp: 12.11.2021).

2.3.3. Wymiary ubóstwa

Nie od dziś, w literaturze dotyczącej kwestii ekonomiczno-społecznych dużo uwagi poświęca się wymiarom ubóstwa. Zjawisko to odnosi się zarówno do pojedynczych jednostek (osób, gospodarstw domowych), jak i całych społeczeństw. Wymiar ubóstwa zależy w głównej mierze od przyjętej definicji, sposobu pojmowania oraz metody identyfikacji ubogich. Dlatego w wielu badaniach wykorzystuje się jednocześnie kilka metod, aby lepiej opisać badane zjawisko. W dyskursie przedmiotu wyróżnia się dwa podejścia do analizy sfery ubóstwa – ujęcie klasyczne (jednowymiarowe) oraz wielowymiarowe²³⁷. W pierwszym z wymienionych podejść analiza zjawiska dokonywana jest przez pryzmat dochodów bądź wydatków konsumpcyjnych. Współcześnie coraz więcej zwolenników zyskuje pogląd, że ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym i nie powinno być rozpatrywane wyłącznie na podstawie sytuacji dochodowej. Dlatego w ujęciu wielowymiarowym poza wskaźnikami monetarnymi uwzględnia się również czynniki pozamonetarne.

Nie ulega wątpliwości, że samo rozpatrywanie ubóstwa z perspektywy na przykład duchowej nie miałoby żadnego sensu, ponieważ ignorowanie kwestii materialnych na nic by się zdało ludziom biednym. Stąd też, mówiąc o ubóstwie, należy wziąć pod uwagę różne punkty widzenia, tym bardziej że jego wymiar duchowy i materialny są ze sobą również powiązane. Dodatkowo, oprócz tych dwóch wymiarów, bierze się jeszcze pod uwagę kwestie moralne i psychiczne. Wymienione wymiary są z jednej strony spójne, a z drugiej – rozbieżne. Socjologowie zwracają uwagę, że ubóstwo materialne sprzyja ubóstwu kulturowemu, równie często twierdzi się jednak, że wyrzeczenie się dóbr materialnych jest warunkiem pełnego rozwoju wewnętrznego. Zatem, ubóstwo w sferze niematerialnej może dotyczyć zarówno ludzi ubogich duchem, jak i załamanych, zgębnionych psychicznie lub społecznie. Najprościej ujmując, ubogim jest ten, który nie poznał wartości kulturowych, na przykład z powodu życia w niedostatecznych warunkach materialnych, lub gdy ktoś czuje się wyalienowany, zdominowany lub odseparowany²³⁸.

Ubóstwo ma również wymiar moralny i społeczny. Są one szczególnie widoczne tam, gdzie ludzie ubodzy tworzą duże skupiska terytorialne. Taka zbiorowość tworzy własną, odrębną kulturę. Ludzie ci żyją w skrajnych warunkach, przez co zmuszeni są do ciężkiej i wyniszczającej pracy. Ta vegetacja i ukształtowanie przez tego rodzaju kulturę powoduje, że ubodzy ani nie chcą, ani nie mogą dostosować się do ogólnych zasad, norm i reguł obowiązujących w społeczeństwie, a to z kolei sprawia, że nie mają szans na wyjście z ubóstwa²³⁹.

²³⁷ T. Panek, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011, s. 18.

²³⁸ I. Kumor, *Ubóstwo – ujęcie...*, op. cit., s. 101–110.

²³⁹ O. Lewis, *Nagie życie. T.1*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 15.

Ludzi ubogich żyjących w dużych skupiskach często charakteryzuje wrogość w stosunku do społeczeństwa, a świat w ich oczach jest zawistny i niezyczliwy. Źródłem takiego myślenia jest niezgoda na własną pozycję społeczną. Zdarza się, że ludzie ubodzy nie potrafią wykorzystać szans życiowych ani możliwości awansu społecznego bez wsparcia instytucji pomocowych lub ludzi dobrej woli. Ponadto, ich system wartości i norm bardzo się różni od systemu wartości i norm osób, których nie zalicza się do tego rodzaju grupy. Nierzadko w przypadku osób ubogich zachwianie norm moralnych może wpływać na wykształcenie się postaw patologicznych, które nawet potrafią przybierać charakter kryminalny. Wymiar społeczny jest jednym z wyzwań dla racjonalistów i ludzi, którzy opowiadają się za ideologią sprawiedliwości społecznej. Należy zwrócić uwagę, że w wymiarze społecznym ubóstwa bierze się pod uwagę nie ludzi ubogich, ale także tych: żyjących na marginesie życia publicznego, niemających wpływu na żadne decyzje i w związku z tym swoje przekonania, poglądy czy postulaty są zmuszeni przedstawiać jedynie w sposób pozainstytucjonalny, agresywny i spontaniczny.

Nie można również zapominać, że ludzie, którzy są ubodzy materialnie, są również przeważnie upośledzeni kulturowo i społecznie. Nie ulega wątpliwości, że ogólne zainteresowanie ubóstwem stało się trwałą wartością kultury. Co jednak istotne, zarówno ubóstwo, jak i bogactwo w sensie materialnym w żadnym razie nie decydują o wartości człowieka²⁴⁰.

2.3.4. Metody wyznaczania granicy ubóstwa w ujęciu jednowymiarowym (klasycznym)

W ujęciu klasycznym (jednowymiarowym) ubóstwo określa się na podstawie wskaźników finansowych. Gospodarstwo domowe uznaje się za ubogie, jeżeli poziom jego dochodów ekwiwalentnych lub całkowitych wydatków ekwiwalentnych jest niższy od wartości przyjętej za granicę (linię, próg) ubóstwa. W praktyce badawczej stosuje się różne rozwiązania w kwestii wyboru tych granic. Mogą być one wyznaczane zarówno w sposób absolutny, jak i względny.

Jeżeli chodzi o te pierwsze, ustalane są najczęściej przez ekspertów określających koszt koszyka wybranych dóbr, który zaspokaja podstawowe potrzeby życiowe. Dobrym przykładem może tu służyć minimum egzystencji, które odnosi się do ubóstwa skrajnego. Suma wydatków potrzebnych do nabycia minimalnego koszyka dóbr niezbędnego do przetrwania stanowi wartość tej granicy. Kolejnym przykładem granicy absolutnej jest granica ustawowa upoważniająca do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego. Zazwyczaj wartość tej granicy ustalana jest przez organy polityki społecznej. Do niewątpliwych zalet granic absolutnych można zaliczyć ich związek z de-

²⁴⁰ K. Czabański, *Rodziny specjalnej...*, op. cit., s. 13–14.

finicją ubóstwa rozumianego jako niemożność uzyskania wystarczających środków do życia, do wad zaś – arbitralność, zwłaszcza w przypadku ustawowej granicy ubóstwa²⁴¹.

Z kolei granice wyznaczone w sposób względny są zdefiniowane jako określony procent przeciętnej wartości przyjętego miernika zamożności, np. 50% średnich całkowitych wydatków ekwiwalentnych, 60% mediany dochodów ekwiwalentnych itp. Do zalet takich granic zalicza się łatwość ich obliczania, natomiast do wad zalicza się fakt, że ich wartość zależy wyłącznie od rozkładu dochodów oraz arbitralności w wyborze procentu średniej wartości.

Prócz wyżej przedstawionych tzw. granic obiektywnych, można rozpatrywać tzw. granice subiektywne. Przeważnie w ujęciu subiektywnym wykorzystuje się informacje o dochodach gospodarstw domowych. W tej metodzie analiza opiera się na odpowiedziach na pytania dotyczące własnego postrzegania swojej sytuacji dochodowej. Do wyznaczania subiektywnej granicy ubóstwa najczęściej wykorzystuje się metodę lejdeńską (LPL – ang. *Leyden Poverty Line*)²⁴². Zazwyczaj wykorzystuje się odpowiedzi respondentów na pytanie, jakie dochody uznaliby za bardzo złe, niewystarczające, ledwo wystarczające, dobre i bardzo dobre. Istotną rolę w metodzie lejdejskiej spełnia tzw. dochodowa funkcja dobrobytu, wyrażająca zależność osiąganą przez gospodarstwo domowe satysfakcji z konsumpcji (dobrobytu) od wysokości dochodu tego gospodarstwa. Parametry tej funkcji są szacowane na podstawie wyników badań ankietowych gospodarstw domowych na temat ich oceny różnych poziomów dochodu²⁴³.

Kolejną metodą do wyznaczania subiektywnej granicy ubóstwa jest tzw. metoda subiektywnej linii ubóstwa. W tej metodzie gospodarstwa domowe określają minimalny dochód umożliwiający zaspokojenie potrzeb podstawowych²⁴⁴. Takie ujęcie przedstawia indywidualną granicę ubóstwa dla danego gospodarstwa.

Iga Lisicka prezentuje tę zależność w postaci poniższego równania²⁴⁵:

$$\ln y_{\min} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln L + \alpha_2 \ln y \quad (13)$$

gdzie:

y_{\min} – minimalny poziom dochodu deklarowany przez gospodarstwo domowe jako ledwie wystarczający;

L – liczba osób w gospodarstwie domowym;

y – dochód gospodarstwa domowego.

²⁴¹ I. Lisicka, *Pomiar ubóstwa gospodarstw domowych w Polsce – ujęcie klasyczne*, „*Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*” 2013, Nr 102, Zeszyty Naukowe SGGW, s. 37–48.

²⁴² L. Morawski, A. Domitrz, *Subjective approach to assessing poverty in Poland – implications for social policy*, „*Statistics in Transition New Series*”, Volume 18, Issue 3, s. 501–520.

²⁴³ L. Deniszczuk, *Miary ubóstwa...*, *op. cit.*, s. 129.

²⁴⁴ T. Goethart, V. Halberstadt, A. Kapteyn, B. M. S. Van Praag, *The Poverty...*, *op. cit.*, s. 503–520.

²⁴⁵ I. Lisicka, *Pomiar ubóstwa gospodarstw...*, *op. cit.*, s. 42.

Parametry równania (13) podlegają oszacowaniu. Na ich podstawie wyznacza się linie ubóstwa y^* dla gospodarstw o różnym składzie demograficznym, spełniających następujące równanie²⁴⁶:

$$\ln y^* = \alpha_0 + \alpha_1 \ln L + \alpha_2 \ln y^* \quad (14)$$

Po rozwiązaniu równania (14) otrzymuje się subiektywne granice ubóstwa dla gospodarstw o różnym składzie demograficznym²⁴⁷:

$$y^*(L) = \exp\{(\alpha_0 + \alpha_1 \ln L)/(1 - \alpha_2)\} \quad (15)$$

Zaletą metody subiektywnej linii ubóstwa jest pominięcie wpływu dochodu gospodarstwa, co w znacznym stopniu obiektywizuje wynik.

Mówiąc o ubóstwie w Polsce, należy odwołać się do metodologii ubóstwa wielowymiarowego, stosowanej przez Główny Urząd Statystyczny. GUS stosuje do pomiaru ubóstwa klasycznego trzy zasadnicze miary:

1. Relatywną granicę ubóstwa – czyli granicę wyznaczaną przez 50% miesięcznych wydatków ogółu gospodarstw domowych.
2. Ustawową granicę ubóstwa – czyli granicę, poniżej której zejście uprawnia do ubiegania się o świadczenia pieniężne z pomocy społecznej.
3. Granicę minimum egzystencji (skrajnego ubóstwa) – czyli granicę, poniżej której ubóstwo prowadzi do biologicznego wyniszczenia człowieka. Kwota minimum egzystencji jest ustalana przez Instytut Pracy i Polityki Społecznej według wartości koszyka dóbr niezbędnych do przetrwania biologicznego²⁴⁸.

2.3.5. Metody wyznaczania granicy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym

Wyznaczanie ubóstwa wielowymiarowego napotyka sporo problemów i do dziś nie ma tu spójnej i powszechnie akceptowanej metodologii pomiaru. Niestety, ale zasady identyfikacji ubogich i konstrukcji mierników wypracowane dla tradycyjnych koncepcji ubóstwa okazały się w tym przypadku mało przydatne. Pytania, jakie pojawiają się przy poszukiwaniu rozwiązań praktycznych, wskazują na szereg kwestii, które wymagają rozstrzygnięcia²⁴⁹:

²⁴⁶ *Ibidem*.

²⁴⁷ *Ibidem*.

²⁴⁸ W. Olejniczak, *Zasięg ubóstwa w Polsce na tle Europy w kontekście strategii „Europa 2020” i Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [w:] *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, red. H. Kubiak, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2012, s. 197.

²⁴⁹ I. Topińska, *Zmiany koncepcji ubóstwa a praktyka pomiaru*, „Polityka Społeczna” 2010, Nr 9, s. 17–21.

Jakie uwzględniać wymiary ubóstwa i jakie wskaźniki stosować dla każdego z wymiarów?

Jakie kryterium przyjąć ustalając, kto w danym wymiarze jest ubogi?

Czy każdy wymiar ubóstwa należy uznać za tak samo ważny?

Czy i jak uwzględniać wzajemne powiązania różnych wymiarów?

Jak konkretnie identyfikować ubogich, uwzględniając wiele wymiarów naraz?

Jak ma wyglądać wskaźnik ubóstwa wielowymiarowego?

Jak postępować z danymi, które dają się przedstawić jedynie za pomocą liczb naturalnych, tj. na skali porządkowej?

Co więcej, brak powszechnie akceptowanej metodologii pomiaru ubóstwa wielowymiarowego powoduje trudności związane z oceną tego zjawiska. Zofia Rusnak podkreśla, że poszukiwanie praktycznych rozwiązań wymaga rozwiązania wielu problemów, takich m.in. jak ²⁵⁰:

- określenie wymiarów, które powinny być uwzględnione w ocenie ubóstwa;
- sposób konstrukcji wskaźników opisujących poszczególne wymiary;
- wybór kryterium stanowiącego podstawę do ustalenia kto, w danym wymiarze, jest ubogi;
- ustalenie, czy każdemu wymiarowi należy przypisać taką samą wagę oraz w jaki sposób wyznaczać wagi, jeśli nie można uznać wymiarów za jednakowo ważne;
- określenie metody konstrukcji syntetycznego wskaźnika ubóstwa wielowymiarowego, który agreguje wszystkie lub tylko pewne wymiary (a jeśli tak, to które) z przypisanymi im wagami lub w przypadku braku takiego wskaźnika stworzenie systemu wskaźników charakteryzujących poszczególne wymiary ubóstwa;
- ustalenie, kto jest ubogi przy uwzględnieniu wielu wymiarów naraz.

Analizując dyskurs wokół niniejszych kwestii, można zauważyć, że zgoda panuje chyba tylko co do tego, że na początku analizy trzeba wybrać wymiary ubóstwa i odpowiadające im wskaźniki (np. umiejętność czytania w wymiarze edukacyjnym, stan posiadania podstawowych dóbr trwałych do opisu majątku itp.). Ponadto, zgodnie też uznaje się, że najważniejsze wymiary to odżywianie, zdrowie, edukacja, mieszkanie, a wskaźniki powinny przyjmować postać wskaźników deprivacji, informując o fakcie nieosiągnięcia wymaganego pułapu.

Co się tyczy samej zasady wyboru wymiarów, również tutaj pojawiają się wątpliwości. Bywa, że rozstrzyga się je dopiero na drodze czysto empirycznej, biorąc pod uwagę własne wyczucie i doświadczenie badawcze oraz dostępność danych. Zwyczajowo przyjmuje się, że uwzględniane wymiary nie powinny być wzajemnie skorelowane, gdyż jeśli by tak było, to niektóre z nich można by z powodzeniem wykluczyć z analizy. Przy takim sposobie pomiaru nie da się korzystać z większości klasycznych

²⁵⁰ Z. Rusnak, *Pomiar ubóstwa...*, op. cit., s. 390.

wskaźników ubóstwa²⁵¹ i trzeba szukać innych rozwiązań. Aby uniknąć skorelowania, proponuje się czasem redukcję wymiarów lub odpowiadających im wskaźników za pomocą choćby analizy czynnikowej²⁵².

Jak już stwierdzono, ubóstwo w ujęciu wielowymiarowym utożsamiamy nie tylko z poziomem bieżących dochodów gospodarstw domowych ujmowanym w formie monetarnej, ale również z brakiem możliwości zaspokojenia pewnych potrzeb wynikających zarówno z niewystarczających dochodów bieżących, jak i dochodów z poprzednich okresów oraz zasobów materialnych (np. dobra trwałego użytku, mieszkanie itd.) ocenianych w formie niemonetarnej. Największa trudność przy uwzględnianiu kilku wymiarów naraz wiąże się z identyfikacją i ustaleniem, kto jest ubogi, a kto nie. W odniesieniu do tak sformułowanego problemu wielowymiarowego, przy jednoczesnym uwzględnianiu wielu wymiarów ubóstwa, możemy rozróżnić cztery zasadnicze podejścia do identyfikacji ubogich²⁵³:

1. W pierwszym sposobie dokonujemy agregacji wskaźników ubóstwa oszacowanych dla poszczególnych jego wymiarów w jeden wskaźnik agregatowy. W wyniku takiej agregacji tracimy jednak informacje dotyczące ocen ubóstwa w poszczególnych jego wymiarach. Powinniśmy zatem zawsze oceniać wielkość agregatowego wskaźnika ubóstwa przez pryzmat wielkości wskaźników ubóstwa dla poszczególnych jego wymiarów.
2. W drugim sposobie jednostkę uznaje się za ubogą na poziomie wielowymiarowym, gdy została uznana za ubogą chociaż w jednym wymiarze (tzw. *union approach*). Takie rozwiązanie może prowadzić do przeszacowania ocen ubóstwa.
3. W trzecim sposobie tylko jednostki określone za ubogie jednocześnie we wszystkich wymiarach są uważane za ubogie na poziomie wielowymiarowym (tzw. *intersection approach*). Metoda ta prowadzi z kolei do niedoszacowania ocen ubóstwa.
4. Czwarty sposób łączy ze sobą dwa poprzednie podejścia. Przy ocenach ubóstwa bierze ono pod uwagę zarówno stopień ubóstwa w poszczególnych jego wymiarach, jak i liczbę wymiarów, w których jednostka została uznana za ubogą.

Po rozstrzygnięciu wyboru stosowanego podejścia, można przystąpić do budowy wielowymiarowych, agregatowych wskaźników ubóstwa. Wskaźniki takie są oczywiście opracowywane, ale nie są jeszcze rozpowszechnione²⁵⁴. W praktyce badawczej

²⁵¹ S. Alkire, J. Foster, *Counting and multidimensional poverty measurement*, OPWI Working Paper No. 07, University of Oxford, Oxford 2008, s. 2–33.

²⁵² G. F. Luzzi, Y. Flückiger, S. Weber, *A Cluster Analysis of Multidimensional Poverty in Switzerland*, [w:] *Quantitative Approaches to Multidimensional Poverty Measurement*, red. N. Kakwani, J. Silber, United Nations Development Programme 2008, s. 63–79.

²⁵³ S. Alkire, J. Foster, *Counting...*, *op. cit.*, s. 2–33.

²⁵⁴ T. Panek, *Multidimensional approach to poverty measurement: fuzzy measures of the incidence and the depth of poverty*, „Statistics in Transition” 2010, Vol. 11(2), s. 361–379.

najczęściej stosuje się różne rozwiązania uproszczone bądź doraźne, uwarunkowane bieżącymi pytaniami badawczymi i aktualną dostępnością informacji.

Do odmiennego należy podejście UNDP²⁵⁵, który wprowadził *Human Poverty Index*²⁵⁶, obliczany regularnie i stosowany do porównań międzynarodowych. Indeks ten bazuje na dobrze przedyskutowanych założeniach metodologicznych, wywodzących się z koncepcji Sena. Jest on jednak dość szczegółowy, liczony jest bowiem na podstawie danych zagregowanych, odnoszących się do poszczególnych krajów, a nie do osób czy gospodarstw domowych.

Odminną propozycją rozwiązania niektórych problemów pomiaru ubóstwa wielowymiarowego jest odstępianie od budowy indeksów agregatowych, na rzecz posługiwania się zestawem wskaźników, z których każdy charakteryzuje inny wymiar ubóstwa. Takie podejście oznacza, że nadal wykorzystuje się tradycyjne wskaźniki ubóstwa dochodowego, uzupełniając je jedynie dodatkowo wskaźnikami opisującymi różne wymiary deprivacji. Za takim rozwiązaniem opowiadają się niektórzy eksperci²⁵⁷. Również Unia Europejska prezentuje podobne podejście w udostępnianiu danych o ubóstwie w raportach Urzędu Statystycznego Unii Europejskiej EUROSTAT²⁵⁸. Jednakże, wskaźniki deprivacji oszacowane dla krajów UE są dość słabo skorelowane z ocenami ubóstwa dochodowego²⁵⁹, co może utrudniać udzielenie odpowiedzi na pytanie, w którym kraju ubóstwo jest większe.

2.3.6. Skale ekwiwalentności

Bez wątplenia, ustalenie wartości granicy ubóstwa pozwala, w podejściu jednowymiarowym, jednoznacznie stwierdzić czy dane gospodarstwo domowe można uznać za ubogie. Jednakże, analiza ubóstwa w skali jednostek terytorialnych lub wyróżnionych podpopulacji gospodarstw domowych czyni koniecznym agregację pojedynczych ocen w pewne miary syntetyczne, które stanowią ocenę przeciętnego poziomu tego zjawiska za pomocą jednej liczby.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że prawie zawsze badane populacje gospodarstw domowych składają się z gospodarstw domowych o różnej liczebności i składzie demograficznym, niejednorodnych pod względem potrzeb konsumpcyjnych. Zatem, aby dochód i wydatki gospodarstwa domowego prawidłowo spełniały rolę miernika moż-

²⁵⁵ <https://www.undp.org> (dostęp: 04.11.2021).

²⁵⁶ D. Węziak-Białowska, *Regional Human Poverty Index Poverty in the regions of the European*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2014, s. 9.

²⁵⁷ T. Atkinson, B. Cantillon, E. Marlier, B. Nolan, *Social Indicators...*, *op. cit.*, s. 1–256.

²⁵⁸ <https://ec.europa.eu/eurostat> (dostęp: 04.11.2021).

²⁵⁹ I. Maquet-Engsted, D. Stanton, *Income Indicators for the EU's Social Inclusion Strategy*, [w:] *Measuring Poverty, Income Inequality, and Social Exclusion. Lessons from Europe*, Paryż 2009, s. 16, wersja elektroniczna: http://umdcipe.org/conferences/oecdumd/conf_papers/Papers/Income_Indicators_in_the_EU-30_April_2009.pdf (dostęp: 07.11.2021).

liwości zaspokojenia potrzeb porównywalnego dla gospodarstw domowych niejednorodnych pod względem potrzeb konsumpcyjnych, powinien on zostać skorygowany ze względu na poziom ich potrzeb. W praktyce badawczej, najbardziej uzasadniona od strony merytorycznej, jednocześnie najczęściej stosowana w praktyce, jest korekta dochodów gospodarstw domowych przy wykorzystaniu tzw. skal ekwiwalentności. Niniejsze skale ekwiwalentności – najprościej ujmując – są parametrami pozwalającymi na pomiar wpływu wielkości i charakterystyk demograficznych gospodarstw domowych na poziom ich potrzeb, a tym samym na różnice w wielkości dochodów lub wydatków niezbędnych do osiągnięcia tego samego poziomu zaspokojenia potrzeb przez te gospodarstwa domowe. Nie można jednak zapominać, że cechą, którą przede wszystkim należy uwzględnić przy szacowaniu skal ekwiwalentności jest liczba osób w gospodarstwie domowym. W konsekwencji, skala ekwiwalentności dla gospodarstwa domowego danego typu mówi, ile razy należałoby zmniejszyć lub zwiększyć jego dochód, aby osiągnęło ono ten sam poziom zaspokojenia potrzeb, co gospodarstwo standardowe stanowiące punkt odniesienia porównań. Takim standardowym gospodarstwem domowym, o skali ekwiwalentności równej 1, jest gospodarstwo jednoosobowe. Zwiększanie liczby kryteriów (np. wiek i płeć osób, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego) przy szacunku skali ekwiwalentności pozwala uwzględnić dodatkowe czynniki różnicujące zakres i poziom potrzeb, a tym samym koszty utrzymania gospodarstw domowych o różnym składzie. Niestety, w takim układzie znacznie rosną trudności w szacunku tych skal²⁶⁰.

Skalę ekwiwalentności możemy w sposób ogólny zdefiniować jako stosunek funkcji wydatków dla gospodarstw domowych o danych charakterystykach do wydatków gospodarstwa domowego standardowego²⁶¹:

$$m_i = \frac{C(P, u, X_i)}{C(P, u, X_{it})} \quad (16)$$

gdzie:

$C()$ – neoklasyczna funkcja wydatków,

P – wektor cen dóbr,

u – poziom użyteczności (miernik poziomu konsumpcji) odpowiadający dochodom (wydatkom) pozwalającym osiągnąć pożądany poziom zaspokojenia potrzeb,

X_i – wektory charakterystyk i -tego i i' -tego gospodarstwa domowego stanowiącego punkt odniesienia.

Nie dopracowano się jednej powszechnie akceptowanej metody szacunku skal ekwiwalentności. Dla przykładu EUROSTAT stosuje linie ubóstwa równe 40%, 50% i 60% przeciętnych wydatków ekwiwalentnych ogółu gospodarstw domowych w da-

²⁶⁰ T. Panek, J. Zwierchowski, *Porównawcza analiza...*, op. cit., s. 9.

²⁶¹ Praca badawcza pt. „Pomiar ubóstwa...”, op. cit., s. 29; Por.: A. Deaton, J. Muellbauer, *Economics and consumer behavior*, Cambridge University Press, Cambridge 1980.

nym kraju²⁶². Jednocześnie nie ulega wątpliwości, że wybór skali ekwiwalentności ma duży wpływ na oceny ubóstwa i nierówności²⁶³. Generalnie możemy wyróżnić dwa zasadnicze podejścia do wyznaczania skal ekwiwalentności, a mianowicie obiektywne i subiektywne²⁶⁴. Dodatkowo w ramach podejścia obiektywnego metody wyznaczania skal ekwiwalentności możemy podzielić na normatywne oraz empiryczne. Tak więc łącznie możemy wyróżnić cztery podejścia w tworzeniu skal ekwiwalentności²⁶⁵:

1. W podejściu obiektywnym szacunek skal ekwiwalentności odbywa się bez odnoszenia się do wartościowań swoich dochodów przez gospodarstwa domowe.
2. W metodach normatywnych wysokość skal ekwiwalentności ustalają eksperci.
3. W metodach empirycznych skale są wyznaczane na podstawie zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych (ich rzeczywistych wydatków) w oparciu o modele ekonometryczne.
4. W podejściu subiektywnym wyznaczanie skal ekwiwalentności dokonywane jest w oparciu o subiektywne granice ubóstwa, wyznaczane przy uwzględnianiu osobistych wartościowań dochodów przez gospodarstwa domowe.

Wszystkie z powyższych metod wyznaczania skal ekwiwalentności mają swoje zalety i wady. Dla przykładu, przy zastosowaniu skal normatywnych ich podstawową zaletą jest prostota wyznaczania oraz łatwość zastosowania w porównaniach międzynarodowych. Natomiast ich zasadniczą wadą jest arbitralność powodująca w efekcie, że nie odzwierciedlają one rzeczywistej struktury konsumpcji gospodarstw domowych o różnym składzie, a tym samym rzeczywistych relacji ich dochodów pozwalających na zaspokojenie ich potrzeb na tym samym poziomie. Z kolei podstawową zaletą skal empirycznych jest ich dostosowanie do rzeczywistej struktury konsumpcji gospodarstw domowych o różnym składzie oraz mniejszy stopień arbitralności niż w przypadku skal normatywnych, chociaż ich szacunek także wymaga przyjęcia pewnych arbitralnych założeń. Z drugiej strony, do wad skal empirycznych zalicza się konieczność stosowania skomplikowanych modeli ekonometrycznych, co powoduje obciążenie uzyskanych oszacowań wielkości skal błędami estymacji i specyfikacji. Również subiektywne skale ekwiwalentności nie są pozbawione wad, do których zaliczyć możemy różny sposób określania przez respondentów standardów poziomu życia. Ponadto różne zestawy

²⁶² J. Kordos, A. Ochocki, *Problemy pomiaru...*, op. cit., s. 3.

²⁶³ P. Łukasiewicz, G. Koszela, A. Orłowski, *Wpływ wyboru skali ekwiwalentności na wyniki w zakresie pomiaru ubóstwa i koncentracji dochodów*, „*Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*” 2006, Nr 60, s. 207.

²⁶⁴ S. M. Kot, *Towards The Economics of The Ultra-Poor*, [w:] *Researches on Labour Markets and Level of Life in Poland, Slovakia and Ukraine. Methods and Results*, red. S. M. Kot, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1997, s. 17–35.

²⁶⁵ B. Kasprzyk, *Subiektywne skale ekwiwalentności*, „*Polityka Społeczna*” 2000, Nr 27(8), s. 5–8.

towarów i usług są przez nich brane pod uwagę, gdy odpowiadają na pytania dotyczące pożądanych dochodów²⁶⁶.

2.3.6.1. Obiektywne i normatywne skale ekwiwalentności

Przyjęte w podejściu obiektywnym skale ekwiwalentności, zarówno w ujęciu klasycznym, jak i w ujęciu wielowymiarowym, zostały oszacowane na podstawie procedury wykorzystującej informacje o wielkości wydatków gospodarstw domowych. To podejście uwzględnia fakt, że gospodarstwa domowe o różnym składzie w rozmaity sposób dysponują swoimi dochodami. Dla przykładu – gospodarstwa osób młodych mniej wydają na ochronę zdrowia, a więcej na żywność niż gospodarstwa domowe osób starszych. Jednocześnie przyjęto założenie, że struktura konsumpcji gospodarstw domowych jest odzwierciedleniem ich rzeczywistych potrzeb²⁶⁷.

Natomiast skale ekwiwalentności normatywne określają zmiany dochodów potrzebnych do zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych przy zwiększaniu się liczby osób w gospodarstwie oraz zmian ich charakterystyk demograficznych. W praktyce badawczej krajów Unii Europejskiej najczęściej stosuje się tzw. skale normatywne dwuparametrowe opracowane przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)²⁶⁸.

Z kolei w badaniach porównawczych ubóstwa pomiędzy krajami UE stosowana jest zmodyfikowana skala OECD należąca do skal normatywnych. Określają one zmiany dochodów potrzebnych do zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych przy zwiększaniu się liczby osób w gospodarstwie oraz zmian ich charakterystyk demograficznych. Należy zwrócić uwagę, że parametrami uwzględnianymi w szacunku skal OECD są liczba dorosłych oraz liczba dzieci, gdzie za dzieci uznawane są osoby poniżej 14 lat. Ogólnie rzecz ujmując, sposób konstrukcji skal OECD jest bardzo prosty. Dla pierwszej osoby dorosłej w gospodarstwie przyjmuje ona wartość 1, co oznacza, że gospodarstwem standardowym, stanowiącym punkt odniesienia, jest gospodarstwo domowe jednoosobowe. Kolejnym osobom dorosłym w gospodarstwie domowym przyporządkowujemy wartość 1 pomnożoną przez współczynnik mniejszy od jedności. Każdemu dziecku przyporządkowujemy wartość 1 pomnożoną przez współczynnik niższy niż dla osób dorosłych²⁶⁹.

²⁶⁶ J. Podgórski, *Subiektywne linie ubóstwa*, [w:] *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996, s. 111–134.

²⁶⁷ R. Szarfenberg, *Wykluczenie społeczne...*, *op. cit.*

²⁶⁸ www.oecd.org (dostęp: 10.11.2021).

²⁶⁹ T. Panek, J. Zwierzchowski, *Porównawcza analiza...*, *op. cit.*, s. 16–17.

Wzór na skale OECD można przedstawić następująco²⁷⁰:

$$m^{OECD} = 1 + \alpha(L^A - 1) + \beta \cdot L^C \quad (17)$$

gdzie:

L^A , L^C – odpowiednio liczba osób dorosłych oraz liczba dzieci,
 α , β – ustalone arbitralnie parametry.

W zmodyfikowanej skali OECD przyjęto wartość parametru $\alpha = 0,5$ oraz parametru $\beta = 0,3$. Oznacza to, że każdej następnej osobie dorosłej w gospodarstwie domowym przypisuje się wartość równą 0,5, a każdemu dziecku 0,3.

Zmodyfikowana skala OECD stosowana jest aktualnie w analizach porównawczych krajów UE. Natomiast na potrzeby analiz krajowych w Polsce stosowana jest skala oryginalna OECD²⁷¹.

2.3.6.2. Subiektywne skale ekwiwalentności

W podejściu subiektywnym do wyznaczenia granicy ubóstwa zastosowano metodę subiektywnej linii ubóstwa. Zatem podstawą obliczeń subiektywnych skal ekwiwalentności są subiektywne granice ubóstwa wyznaczone w oparciu o faktyczne dochody gospodarstw domowych oraz oceny dochodów gospodarstw domowych formułowane przez same gospodarstwa²⁷². W metodzie tej gospodarstwa domowe wskazują najniższe poziomy dochodów niezbędnych do realizacji najniższych potrzeb życiowych, traktowane jako ich linie ubóstwa. Co trzeba podkreślić, oceny odnośnie dochodów formułowane przez poszczególne gospodarstwa zależą przede wszystkim od ich wielkości (liczby osób w gospodarstwie domowym) oraz ich rzeczywistego dochodu. Należy zwrócić uwagę, że przy ich szacunku mogą być uwzględniane – obok liczby osób w gospodarstwie domowym – inne charakterystyki gospodarstw domowych i ich członków. Gdy ograniczymy się przy wyznaczaniu subiektywnych granic ubóstwa wyłącznie do liczby osób w gospodarstwie domowym, wartość skali ekwiwalentności dla gospodarstwa L-osobowego uzyska się dzieląc wartość jego granicy ubóstwa przez wartość granicy ubóstwa dla gospodarstwa stanowiącego punkt odniesienia, o skali ekwiwalentności równej 1. Gdy jako gospodarstwo domowe standardowe przyjmiemy gospodarstwo jednoosobowe, to skalę ekwiwalentności dla gospodarstwa domowego L-osobowego obliczamy według wzoru²⁷³:

²⁷⁰ Praca badawcza pt. „Pomiar ubóstwa...”, *op. cit.*, s. 31–32.

²⁷¹ A. Szukielojć-Bieńkuńska, *Pomiar ubóstwa i wykluczenia społecznego w urzędowej statystyce polskiej*, [w:] *Pomiar ubóstwa. Zmiany koncepcji i ich znaczenie*, red. I. Topińska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008, s. 387–408.

²⁷² J. Podgórski, *Wyznaczanie subiektywnych linii ubóstwa*, „Wiadomości Statystyczne” 1994, Nr 12, s. 12–19.

²⁷³ Praca badawcza pt. „Pomiar ubóstwa...”, *op. cit.*, s. 32.

$$m^S = \frac{y^*(L)}{y^*(1)} \quad (18)$$

Warto zwrócić uwagę na fakt, że subiektywne skale ekwiwalentności stosowane były m.in. do porównań ubóstwa w krajach europejskich²⁷⁴. Natomiast w Polsce skale te były stosowane m.in. w analizach ubóstwa przez Główny Urząd Statystyczny²⁷⁵.

²⁷⁴ A. Szulc, *Skale ekwiwalentności w pomiarze dobrobytu gospodarstw domowych*, „Polityka Społeczna” 1995, Nr 22(8), s. 37–42.

²⁷⁵ M. Wiśniewski, *Zmiany rozkładu dochodów 1987–1992*, [w:] *Studia nad reformowaną gospodarką*, red. M. Okólski, U. Sztanderska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1996, s. 232–268.

Rozdział 3

Przyczyny i skala ubóstwa na świecie

3.1. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów świata

Tendencją dominującą w światowej gospodarce na przełomie XX i XXI wieku jest dynamicznie przebiegający proces globalizacji i umiędzynarodowienie rozwoju. Jednocześnie ważnym problemem gospodarki światowej jest pogłębiająca się dysproporcja między coraz bardziej dynamicznym rozwojem krajów rozwiniętych gospodarczo a krajami rozwijającymi się. W wielu krajach zwłaszcza rozwijających się zwiększyły się różnice w dochodach między bogatymi a ubogimi mieszkańcami, które powodują wzrost ubóstwa. Rozpiętości między krajami, biorąc pod uwagę poziom dochodów, są bardzo duże i wahają się. Do państw wysoko rozwiniętych, w których poziom dochodów jest najwyższy, należy zaliczyć około trzydziestu państw tworzących Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). Natomiast do słabo rozwiniętych, określanych jako kraje Trzeciego Świata, zaliczamy państwa Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej.

Ocena dysproporcji w rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych kontynentów, w tym zwłaszcza poszczególnych państw, wymaga posłużenia się dwoma syntetycznymi miernikami, tj. PKB *per capita* i wskaźnikiem rozwoju społecznego HDI (*Human Development Index*).

Produkt Krajowy Brutto *per capita* to wartość produktów i usług finalnych, które zostały wytworzone w gospodarce w danym okresie, najczęściej w ciągu 1 roku²⁷⁶.

Natomiast wskaźnik HDI obejmuje trzy wymiary rozwoju społecznego:

- długie i zdrowe życie, mierzone za pomocą oczekiwanej długości życia;
- edukację umożliwiającą zdobywanie wiedzy, mierzoną za pomocą średniej liczby lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców w wieku 25 lat i starszych oraz oczekiwanej liczby lat edukacji dla dzieci rozpoczynających okres kształcenia;
- godny poziom życia mierzony przez wielkość dochodu narodowego *per capita* w dolarach – USD, liczony według parytetu siły nabywczej danej waluty.

Wskaźnik HDI może przyjmować wartość od „0” do „1”. Wartości poniżej 0,550 oznaczają niski rozwój społeczny, od 0,550 do 0,699 średni rozwój, od 0,700 do 0,799 wysoki rozwój, natomiast od 0,800 do 1,0 bardzo wysoki rozwój.

I tak biorąc pod uwagę poziom PKB *per capita* w ujęciu nominalnym w krajach najwyżej rozwiniętych w latach: 2010, 2015, 2018 (zob. tab. 6), zauważamy, że:

- wśród krajów 15-tki dominują państwa położone w Europie;
- niezmiennie na pierwszym miejscu jest Luksemburg, a Stany Zjednoczone są na odległym 9., 14. i 11. miejscu;
- z pewnością zaskoczeniem jest wysoka pozycja Chin;
- na liście znajdują się przedstawiciele (państwa) wszystkich kontynentów z wyjątkiem Afryki i Ameryki Południowej;
- następuje ciągły wzrost poziomu PKB *per capita* w cenach bieżących w poszczególnych krajach.

Tabela 6. Lista państw o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w latach 2010, 2015, 2018 (w USD)

Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
2010		
1.	Luksemburg	104 772
2.	Bermudy	89 511
3.	Norwegia	87 754
4.	Kajmany	75 461
5.	Szwajcaria	75 134
6.	San Marino	68 523
7.	Katar	67 403
8.	Australia	58 654

²⁷⁶ Miernik PKB *per capita* jest uniwersalną i powszechnie stosowaną miarą rozwoju społeczno-gospodarczego i standardu życia ludności, ale posiadającą szereg mankamentów, które wymagają wielu korekt i szacunków wartości pominiętych w obliczeniach tego miernika. Zob. B. Ślusarczyk i St. Ślusarczyk, *Podstawy mikro- i makroekonomii*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2011, s. 287–289.

Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
9.	Dania	57 967
10.	Szwecja	52 750
11.	Chiny	52 253
12.	Holandia	50 744
13.	Irlandia	48 777
14.	Stany Zjednoczone	48 259
15.	Kanada	47 361
Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
2015		
1.	Luksemburg	101 889
2.	Bermudy	92 483
3.	Szwajcaria	82 323
4.	Kajmany	77 521
5.	Chiny	75 340
6.	Norwegia	74 195
7.	Katar	63 039
8.	Irlandia	62 656
9.	Stany Zjednoczone	56 505
10.	Singapur	54 765
11.	Dania	53 206
12.	Islandia	52 656
13.	Australia	52 182
14.	Szwecja	51 577
15.	Holandia	45 179
Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
2018		
1.	Luksemburg	117 370
2.	Bermudy	101 197
3.	Chiny	86 356
4.	Kajmany	85 477
5.	Szwajcaria	83 136
6.	Norwegia	81 336
7.	Irlandia	79 415
8.	Islandia	76 868
9.	Katar	68 794
10.	Singapur	62 721

Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
11.	Stany Zjednoczone	62 625
12.	Dania	61 834
13.	Australia	58 393
14.	Szwecja	55 767
15.	Grenlandia	53 949

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> (dostęp: 04.08.2020).

Natomiast poziom PKB *per capita* w ujęciu nominalnym krajów słabo rozwiniętych w tych samych latach, tj. 2010, 2015, 2018 (zob. tab. 7) dotyczy przede wszystkim:

- krajów położonych w Afryce, Azji Południowej i Korei Północnej;
- poziom PKB *per capita* krajów „piętnastki” oscylował w przedziale od 91 USD do 568 USD w 2010 roku, a w 2015 roku od 105 USD do 647 USD, z kolei w 2018 roku od 100 USD do 716 USD;
- najniższy PKB *per capita* był w Somalii;
- stopa wzrostu PKB *per capita* w okresie od 2010 do 2018 roku kształtowała się w granicach od 10% do 20%, a więc średnioroczna stopa wzrostu wahała się od 0,55% do 1,11%.

Tabela 7. Lista państw o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w latach 2010, 2015, 2018 (w USD)

Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
2010		
1.	Somalia	91
2.	Burundi	234
3.	Etiopia	300
4.	Liberia	332
5.	Demokratyczna Republika Konga	334
6.	Sierra Leone	402
7.	Niger	463
8.	Republika Środkowoafrykańska	464
9.	Madagaskar	472
10.	Mozambik	473
11.	Malawi	479
12.	Togo	534
13.	Afganistan	551
14.	Gwinea-Bissau	558
15.	Korea Północna	568

Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
2015		
1.	Somalia	105
2.	Burundi	277
3.	Republika Środkowoafrykańska	363
4.	Malawi	384
5.	Liberia	464
6.	Madagaskar	467
7.	Niger	483
8.	Demokratyczna Republika Konga	497
9.	Togo	570
10.	Mozambik	590
11.	Sierra Leone	592
12.	Afganistan	599
13.	Gwinea-Bissau	603
14.	Etiopia	626
15.	Korea Północna	647
2018		
Lp.	Państwo	PKB <i>per capita</i>
1.	Somalia	100
2.	Burundi	294
3.	Malawi	397
4.	Liberia	440
5.	Republika Środkowoafrykańska	481
6.	Mozambik	499
7.	Madagaskar	527
8.	Sierra Leone	536
9.	Afganistan	552
10.	Demokratyczna Republika Konga	561
11.	Niger	571
12.	Togo	655
13.	Korea Północna	684
14.	Uganda	704
15.	Gambia	716

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> (dostęp: 04.08.2020).

Ogólnie rzecz biorąc, poziom PKB *per capita* w krajach wysoko rozwiniętych jest około 150 do 300-krotnie wyższy od poziomu PKB *per capita* w krajach słabo rozwiniętych (pomijając Somalię). Ponadto, co podkreśla T. Piketty²⁷⁷, wielkość dochodu i produkcji jest równa tylko na poziomie światowym, ale już nie na poziomie krajów. Podział dochodu na świecie jest w większym stopniu nierówny niż podział produkcji. Wysoko rozwinięte kraje, które mają największą produkcję na mieszkańca, często posiadają część kapitału innych krajów. Bogate kraje uzyskują strumień dochodów z kapitału, który pochodzi z krajów mniej rozwiniętych gospodarczo. Kraje bogate, oprócz bogactwa uzyskiwanego w wyniku produkcji krajowej, uzyskują dochody pochodzące z kapitału zainwestowanego za granicą. Dochód narodowy krajów bogatych jest większy od produkcji, a w przypadku krajów biednych dochód narodowy jest mniejszy od wielkości produkcji. Według bilansów płatniczych kraje wysoko rozwinięte, takie jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja mają dochód narodowy przewyższający produkcję krajową o 1–2%, a w przypadku Niemiec i Japonii o 2–3%. Natomiast dochód narodowy biednych krajów afrykańskich jest niższy średnio o 5% od wielkości produkcji. Według szacunków 20% kapitału krajów afrykańskich obecnie znajduje się w posiadaniu zagranicznych inwestorów²⁷⁸.

We współczesnym świecie obserwujemy duże różnice w poziomie PKB *per capita*, powodem nierównomiernego rozwoju krajów świata jest głównie różna dynamika wzrostu gospodarczego w okresie ostatnich 200 lat. Szacuje się, że na przykład jeszcze 200 lat temu poziom rozwoju Indii nie odbiegał wiele od poziomu rozwoju Europy Zachodniej, podczas gdy dzisiaj występuje dziesięciokrotna różnica PKB *per capita* między tymi dwoma obszarami. Wzrost PKB *per capita* Europy wynosił w ciągu ostatnich 200 lat średnio ok. 1,5% rocznie, zaś wzrost PKB *per capita* Indii niecałe 0,5%. Tak pozornie niewielka różnica, kumulująca się przez 200 lat, doprowadziła do potężnych różnic obserwowanych dzisiaj.

Dynamika zmian współczesnej gospodarki światowej nie usunęła głębokich dysproporcji, które nadal dzielą państwa i społeczeństwa, a niejednokrotnie ulegają one zaostreniu. Tak np. w 1980 roku najbogatsze 10% ludności świata zarabiała 79 razy więcej niż najbiedniejsze 10% populacji. Rozpiętość w dochodach ciągle się powiększa; aktualnie osiąga ona około 200 razy. W drugiej połowie lat 90., 385 najbogatszych ludzi świata miało tyle pieniędzy, co 2,3 mld osób, czyli 45% populacji świata²⁷⁹. W 2000 roku w 10 najbogatszych państwach świata PKB na jednego mieszkańca przekracza 25 tys. USD, a w 10 najbiedniejszych wynosił mniej niż 200 USD na głowę. Natomiast w 2010 roku ta różnica wynosiła 69 tys. USD – 455 USD, a w 2018 – 84 tys. USD – 440 USD²⁸⁰.

²⁷⁷ T. Piketty, *Kapitał w XXI wieku*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015, s. 82–85.

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 90–91.

²⁷⁹ www.prawda2.info/dobrobyt.html.

²⁸⁰ opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 04.08.2020).

Niemal połowa mieszkańców kuli ziemskiej (ok. 3 mld) żyje za niespełna dwa dolary dziennie, z tego 1,2 mld znajduje się w skrajnej nędzy, egzystując za poniżej jednego dolara dziennie²⁸¹.

Na początku XXI wieku nierówności społeczne pomiędzy narodami na poszczególnych kontynentach oraz wewnątrz państw przybrały rozmiary rażące i nigdy wcześniej na taką skalę nieodnotowane. Wskaźnikiem, oprócz PKB *per capita*, informującym o takim stanie rzeczy jest wskaźnik poziomu rozwoju społecznego – HDI. Otóż wskaźnik ten w krajach wysoko rozwiniętych przybiera wartości od 0,933 do 0,954 (zob. tab. 8), natomiast w krajach słabo rozwiniętych kształtuje się w granicach 0,377 – 0,447 w roku 2018.

Tabela 8. Państwa z najwyższym wskaźnikiem HDI na świecie w wybranych latach

Lp.	2010	Wartość wskaźnika HDI	2015	Wartość wskaźnika HDI	2018	Wartość wskaźnika HDI
1.	Niger	0,319	Niger	0,360	Niger	0,377
2.	Republika Środkowo-afrykańska	0,355	Republika Środkowo-afrykańska	0,362	Republika Środkowo-afrykańska	0,381
3.	Czad	0,374	Czad	0,403	Czad	0,401
4.	Burkina Faso	0,375	Mali	0,412	Sudan Południowy	0,413
5.	Sierra Leone	0,391	Burkina Faso	0,413	Burundi	0,423
6.	Mozambik	0,396	Sierra Leone	0,422	Mali	0,427
7.	Burundi	0,402	Burundi	0,427	Erytrea	0,434
8.	Mali	0,403	Mozambik	0,428	Burkina Faso	0,434
9.	Gwinea	0,408	Sudan południowy	0,428	Sierra Leone	0,438
10.	Demokratyczna Republika Konga	0,416	Erytrea	0,433	Mozambik	0,446

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

²⁸¹ www.ekai.pl

3.2. Kształtowanie poziomu rozwoju poszczególnych kontynentów i wybranych krajów w latach 2010–2018

Dokonując analizy poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, zastosowano dwa wskaźniki, tj. PKB *per capita* i wskaźnik HDI. W oparciu o dane statystyczne UNCTAD-STAT dokonano wyboru 5 krajów o najwyższym i o najniższym PKB *per capita* oraz 5 krajów o najwyższym i najniższym wskaźniku HDI na poszczególnych kontynentach świata.

Europa

W Europie kraje o najwyższym i najniższym PKB *per capita* zawarto w tabeli 9 i 10.

Z danych zawartych w tabeli 9 i 10 wynika, że najbogatszymi krajami w Europie, a także na świecie są Lichtenstein i Monako. Są to bardzo małe i ekstremalnie bogate kraje. Inne najbogatsze państwa Europy to: Luksemburg, Szwajcaria i Norwegia. Zajmują one również pozycje w rankingu najbogatszych krajów na świecie pod względem PKB *per capita*.

Tabela 9. Państwa w Europie o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Liechtenstein	166 140	Liechtenstein	167 317	Liechtenstein	180 254
2.	Monako	127 538	Monako	165 923	Monako	171 472
3.	Luksemburg	98 677	Luksemburg	101 889	Luksemburg	104 901
4.	Szwajcaria	80 160	Szwajcaria	81 939	Szwajcaria	84 844
5.	Norwegia	72 477	Norwegia	74 195	Norwegia	75 711

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Tabela 10. Państwa w Europie o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Mołdawia	1 579	Mołdawia	1 903	Mołdawia	2 147
2.	Ukraina	2 231	Ukraina	2 026	Ukraina	2 232
3.	Gruzja	2 864	Gruzja	3 716	Gruzja	4 226
4.	Albania	3 535	Albania	3 939	Albania	4 409
5.	Bośnia i Hercegowina	4 094	Bośnia i Hercegowina	4 727	Macedonia	5 189

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Najslabiej rozwiniętym gospodarczo krajem w Europie jest Mołdawia i Ukraina. Ich PKB *per capita* jest od 35-90-krotnie mniejszy od Norwegii i Lichtensteinu.

Natomiast państwa o najwyższym wskaźniku HDI oscylującym od 0,910 w 2010 roku do 0,954 w 2018 roku należą do krajów bardzo wysoko rozwiniętych (zob. tab. 11). Wśród krajów o najniższym wskaźniku HDI są także Mołdawia i Ukraina (zob. tab. 12).

Tabela 11. Państwa w Europie o najwyższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Norwegia	0,942	Norwegia	0,948	Norwegia	0,954
2.	Szwajcaria	0,932	Szwajcaria	0,943	Szwajcaria	0,946
3.	Niemcy	0,920	Niemcy	0,933	Irlandia	0,942
4.	Holandia	0,911	Szwecja	0,932	Niemcy	0,939
5.	Dania	0,910	Islandia/ Holandia	0,927	Islandia	0,938

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Tabela 12. Państwa w Europie o najniższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Mołdawia	0,681	Mołdawia	0,703	Mołdawia	0,711
2.	Bośnia i Hercegowina	0,714	Ukraina	0,742	Ukraina	0,750
3.	Gruzja	0,732	Macedonia	0,753	Macedonia	0,759
4.	Ukraina	0,732	Bośnia i Hercegowina	0,755	Bośnia i Hercegowina	0,769
5.	Macedonia	0,735	Gruzja	0,771	Gruzja	0,786

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Jednak zgodnie z przyjętymi kryteriami, kraje osiągające poziom wskaźnika HDI 0,700–0,799 zaliczane są do krajów o wysokim poziomie rozwoju. Mimo to, w Europie występują bardzo duże nierówności gospodarcze między państwami. Należy jednocześnie podkreślić, że najmniej rozwinięte kraje Europy są znacznie wyżej rozwinięte pod względem społeczno-gospodarczym niż najslabiej rozwinięte kraje afrykańskie i azjatyckie.

Afryka

Poziom rozwoju krajów afrykańskich jest znacznie niższy niż krajów na pozostałych kontynentach świata. Najwyżej rozwiniętym gospodarczo państwem Afryki są Seszele, których PKB *per capita* w 2018 roku wynosił 16 683 USD. Pozostałe kraje wymienione w tabeli nr 13 – Republika Południowej Afryki, Gabon, Botswana i Mauritius – osiągnęły PKB *per capita* od 5 680 do 10 300 USD.

Tabela 13. Państwa w Afryce o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Libia	25 156	Seszele	14 503	Seszele	16 683
2.	Seszele	11 881	Mauritius	9 284	Mauritius	10 322
3.	Mauritius	7 833	Gabon	7 379	Botswana	7 173
4.	Gabon	6 858	Botswana	6 800	Gabon	7 044
5.	Botswana	5 747	Republika Południowej Afryki	5 731	Republika Południowej Afryki	5 636

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Z kolei wśród krajów afrykańskich są kraje, których PKB *per capita* kształtuje się na najniższym poziomie w świecie. Ich dochód na osobę waha się od 105 USD do 439 USD (zob. tab. 14). Do tych krajów zaliczamy: Somalię, Burundi, Republikę Środkowoafrykańską, Malawę, Liberię i Demokratyczną Republikę Konga.

Tabela 14. Państwa w Afryce o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Somalia	105	Somalia	105	Somalia	107
2.	Burundi	274	Burundi	277	Burundi	271
3.	Malawi	364	Republika Środkowoafrykańska	363	Republika Środkowoafrykańska	398
4.	Liberia	402	Malawi	384	Malawi	398
5.	Demokratyczna Republika Konga	404	Liberia	464	Liberia	439

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Żadne z państw afrykańskich nie należy do państw bardzo wysoko rozwiniętych – biorąc pod uwagę wartość wskaźnika HDI. Wymienione w tabeli 10. państwa osiągnęły poziom wskaźnika HDI od 0,708 do 0,801 w 2018 roku i możemy je zaliczyć do krajów wysoko rozwiniętych (zob. tab. 15).

Tabela 15. Państwa w Afryce o najwyższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Seszele	0,762	Seszele	0,801	Seszele	0,801
2.	Libia	0,757	Mauritius	0,786	Mauritius	0,790
3.	Mauritius	0,748	Algieria	0,751	Algieria	0,759
4.	Algieria	0,730	Tunezja	0,731	Tunezja	0,739
5.	Tunezja	0,717	Botswana	0,714	Botswana	0,728
6.	Egipt	0,666	Libia	0,691	Libia	0,708

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Jednocześnie, co należy podkreślić, kraje o najniższym wskaźniku HDI w Afryce, mają także najniższe HDI na świecie. W raportach z powodu braku danych nie uwzględniono HDI dla Somalii (zob. tab. 16).

Tabela 16. Państwa w Afryce o najniższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Niger	0,319	Niger	0,360	Niger	0,377
2.	Republika Środkowej Afryki	0,355	Republika Środkowej Afryki	0,362	Republika Środkowej Afryki	0,376
3.	Czad	0,374	Czad	0,403	Czad	0,401
4.	Burkina Faso	0,375	Mali	0,412	Sudan Południowy	0,413
5.	Sierra Leone	0,391	Burkina Faso	0,413	Burundi	0,423

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Azja

W Azji do państw o najwyższym PKB *per capita* w ujęciu nominalnym należą: Maku, Katar, Singapur, Hong Kong, Izrael i Zjednoczone Emiraty Arabskie (zob. tab. 17). Najbiedniejszym państwem jest Jemen. Kolejnymi bardzo słabo rozwiniętymi krajami są: Afganistan, Korea Północna, Nepal, Birma i Tadżykistan (zob. tab. 18). Azja jest

regionem bardzo zróżnicowanym pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego. Występuje znaczna różnica między najbogatszymi krajami jak Makau, Katar, a najbiedniejszymi, których dochód na 1 mieszkańca jest od 100 do 130-krotnie mniejszy.

Tabela 17. Państwa w Azji o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Makau	73 615	Makau	75 340	Makau	81 788
2.	Katar	65 436	Katar	63 039	Katar	61 223
3.	Singapur	47 977	Singapur	54 765	Singapur	58 692
4.	Hong Kong	38 406	Hong Kong	43 054	Hong Kong	45 870
5.	Izrael	34 334	Zjednoczone Emiraty Arabskie	38 663	Izrael	39 851

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Tabela 18. Państwa w Azji o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Afganistan	543	Afganistan	599	Afganistan	605
2.	Nepal	623	Korea Północna	647	Korea Północna	612
3.	Korea Północna	643	Nepal	770	Jemen	710
4.	Tadżykistan	780	Tadżykistan	929	Nepal	860
5.	Birma	871	Jemen	1 006	Tadżykistan	1 059

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Biorąc pod uwagę z kolei kształtowanie się wskaźnika rozwoju HDI, to do najwyżej rozwiniętych krajów należą: Hong Kong, Japonia, Izrael, Korea Południowa, Katar, Zjednoczone Emiraty Arabskie. Ich wskaźniki HDI oscylują od 0,866 do 0,939 (zob. tab. 19), a więc są to kraje wysoko rozwinięte.

Natomiast krajami nisko rozwiniętymi w Azji są: Afganistan, Syria, Pakistan, Nepal, Birma, Kambodża, których wskaźnik HDI przybiera wartość od 0,469 do 0,581 (zob. tab. 20). Analizując te wskaźniki w latach 2010–2018, zauważamy, że w niektórych krajach nastąpiło wyraźne pogorszenie się sytuacji społeczno-gospodarczej i wzrost ubóstwa. Jest to spowodowane toczącymi się wojnami i konfliktami wewnętrznymi w tych krajach.

Tabela 19. Państwa w Azji o najwyższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2010
1.	Hong Kong	0,901	Hong Kong	0,927	Hong Kong	0,939
2.	Japonia	0,885	Japonia	0,906	Japonia	0,915
3.	Izrael	0,887	Izrael	0,901	Izrael	0,906
4.	Korea Południowa	0,882	Korea Południowa	0,899	Korea Południowa	0,906
5.	Katar	0,834	Zjednoczone Emiraty Arabskie	0,860	Zjednoczone Emiraty Arabskie	0,866

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

W przypadku Syrii sytuacja społeczno-gospodarcza bardzo się pogorszyła z powodu wojny domowej, która w tym kraju trwa od 2011 roku. W 2012 roku Syria znajdowała się w rankingu HDI na 128. pozycji, a w roku 2017 spadła na 155. pozycję.

Tabela 20. Państwa w Azji o najniższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2010
1.	Afganistan	0,464	Afganistan	0,490	Afganistan	0,496
2.	Birma	0,523	Syria	0,540	Syria	0,549
3.	Nepal	0,527	Pakistan	0,550	Pakistan	0,560
4.	Pakistan	0,542	Nepal	0,568	Nepal	0,579
5.	Syria	0,644	Birma	0,565	Kambodża	0,581

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends>, (dostęp: 08.08.2020).

W Azji występują ogromne różnice społeczno-gospodarcze. Najbiedniejszym krajem Azji jest Jemen, który ma najniższą wartość PKB *per capita* i wskaźnik HDI. Przyczyną najbiedniejszych krajów, ich niskiego poziomu społeczno-gospodarczego, tj. Jemenu, Afganistanu, Syrii są wojny i terroryzm. Natomiast w przypadku Korei Północnej niski poziom rozwoju jest skutkiem rządów reżimu komunistycznego, realizacji procesów zbrojeniowych oraz wieloletniej izolacji międzynarodowej tego kraju.

Ameryka Łacińska

Na kontynencie Ameryki Południowej, zmiennym jest to, że różnica pomiędzy krajami najbogatszymi a najbiedniejszymi jest znacznie mniejsza niż na kontynencie azjatyckim. PKB na 1 mieszkańca najwyższy jest na Arubie i wynosił w 2018 roku – 28 966 USD, a w pozostałych krajach zaliczanych do grupy krajów bogatych: Chi-

le, Argentynie, Urugwaju oraz Trynidadzie i Tobago kształtował się w przedziale od 14 tys. USD do 16,5 tys. USD (zob. tab. 21).

Tabela 21. Państwa w Ameryce Południowej o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Aruba	26 269	Aruba	27 981	Aruba	28 966
2.	Trinidad i Tobago	18 115	Trinidad i Tobago	18 290	Trinidad i Tobago	16 466
3.	Argentyna	14 656	Urugwaj	15 614	Urugwaj	16 374
4.	Urugwaj	13 433	Argentyna	14 971	Argentyna	14 248
5.	Wenezuela	12 049	Chile	13 574	Chile	13 950

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Z kolei w krajach najbiedniejszych – Boliwii, Gujanie, Paragwaju, Ekwadorze i Kolumbii – PKB *per capita* przybierał wartości z przedziału 3,3 tys. USD – 6,3 tys. USD (zob. tab. 22).

Tabela 22. Państwa w Ameryce Południowej o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Boliwia	2 514	Boliwia	3 036	Boliwia	3 291
2.	Gujana	3 406	Gujana	4 143	Gujana	4 456
3.	Paragwaj	4 763	Paragwaj	5 407	Paragwaj	5 920
4.	Kolumbia	5 160	Ekwador	6 124	Ekwador	5 957
5.	Peru	5 176	Kolumbia	6 176	Kolumbia	6 277

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

A zatem dysproporcje w dochodach na 1 mieszkańca były znacznie mniejsze, bowiem między krajami bogatymi 2-krotne, a między krajami o najniższych dochodach niespełna 2-krotne oraz między krajami bogatymi a krajami biednymi wynosiły one od 4-krotnego do 9-krotnego zróżnicowania.

O znacznie mniejszym zróżnicowaniu informuje nas wskaźnik rozwoju HDI. Otóż do krajów bardzo wysoko rozwiniętych należą: Chile, Argentyna i Urugwaj, a Boliwia, Gujana są najslabiej rozwinięte pod względem społeczno-gospodarczym i ich wskaźnik HDI osiągnął wartości w 2018 roku 0,3291 i 0,4456 (zob. tab. 23, 24).

Tabela 23. Państwa w Ameryce Południowej o najwyższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Argentyna	0,818	Chile	0,839	Chile	0,847
2.	Chile	0,800	Argentyna	0,828	Argentyna	0,830
3.	Trinidad i Tobago	0,788	Urugwaj	0,802	Urugwaj	0,808
4.	Kuba	0,776	Trinidad i Tobago	0,796	Trinidad i Tobago	0,799
5.	Urugwaj	0,774	Panama	0,782	Panama	0,795

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Tabela 24. Państwa w Ameryce Południowej o najniższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1	Nikaragua	0,614	Nikaragua	0,644	Nikaragua	0,651
2	Gujana	0,639	Gujana	0,663	Gujana	0,670
3	Boliwia	0,655	Boliwia	0,685	Boliwia	0,703
4	Paragwaj	0,692	Paragwaj	0,718	Surinam	0,724
5	Surinam	0,701	Surinam	0,730	Paragwaj	0,724

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Konstatując, w Ameryce Południowej różnice społeczno-gospodarcze są mniejsze niż w przypadku innych kontynentów. Nie ma tu krajów bardzo bogatych, ale nie ma także krajów, które są zaliczane do najuboższych na świecie.

Ameryka Północna

Do państw najwyżej rozwiniętych w Afryce Północnej zaliczamy: Bermudy, Kajmany, Stany Zjednoczone, Grenlandię i Kanadę. Rozpiętość pomiędzy krajami, biorąc pod uwagę PKB *per capita*, jest dwukrotna (zob. tab. 25).

Natomiast znacznie większe różnice występują w grupie państw o najniższych dochodach na 1 mieszkańca. Najślabiej rozwiniętym gospodarczo krajem jest Haiti, w którym PKB w przeliczeniu na mieszkańca wynosiło w 2018 roku 782 USD. Przyczyną niskiego rozwoju tego kraju było trzęsienie ziemi, jakie miało miejsce w 2010 roku i 2018 roku, w wyniku którego zniszczeniu uległo prawie 80% majątku narodowego. Ponadto słabo rozwiniętymi państwami są niewielkie kraje znajdujące się na południu kontynentu: Nikaragua, Honduras, Salwador, Gwatemala (zob. tab. 26). Krajami bar-

dzo wysoko rozwiniętymi, o czym informuje nas wskaźnik rozwoju społecznego HDI, są Kanada i Stany Zjednoczone (zob. tab. 27).

Tabela 25. Państwa w Ameryce Północnej o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Bermudy	100 557	Bermudy	92 483	Bermudy	95 712
2.	Kajmany	77 108	Kajmany	77 521	Kajmany	81 800
3.	USA	52 578	USA	56 505	USA	59 386
4.	Grenlandia	43 402	Grenlandia	44 328	Grenlandia	47 962
5.	Brytyjskie Wyspy Dziewicze	41 309	Canada	43 194	Brytyjskie Wyspy Dziewicze	44 567

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Tabela 26. Państwa w Ameryce Północnej o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Haiti	713	Haiti	781	Haiti	782
2.	Nikaragua	1 679	Nikaragua	2 050	Nikaragua	2 077
3.	Honduras	2 121	Honduras	2 302	Honduras	2 472
4.	Salwador	3 441	Salwador	3 706	Salwador	3 925
5.	Gwatemala	3 612	Gwatemala	3 924	Gwatemala	4 040

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Tabela 27. Państwa w Ameryce Północnej o najwyższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	USA	0,911	Kanada	0,917	Kanada	0,922
2.	Kanada	0,895	USA	0,917	USA	0,920
3.	Barbados	0,799	Barbados	0,812	Barbados	0,813
4.	Bahamy	0,795	Bahamy	0,799	Bahamy	0,805
5.	Antigua i Barbuda	0,771	Kostaryka	0,786	Kostaryka	0,794

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Do państw wysoko rozwiniętych natomiast należą: Barbados, Bahamy i Kostaryka. Najgorzej rozwiniętym społecznie państwem jest Haiti. Wskaźnik HDI, wynoszący 0,503, wskazuje na niski poziom rozwoju. W pozostałych państwach – Hondurasie, Gwatemali, Nikaragui i Salwadorze – sytuacja jest lepsza i wskaźnik HDI wskazuje na średni poziom rozwoju społecznego (zob. tab. 28).

Tabela 28. Państwa w Ameryce Północnej o najniższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Haiti	0,467	Haiti	0,492	Haiti	0,503
2.	Honduras	0,598	Honduras	0,613	Honduras	0,623
3.	Gwatemala	0,602	Nikaragua	0,644	Nikaragua	0,651
4.	Nikaragua	0,614	Gwatemala	0,647	Gwatemala	0,651
5.	Salwador	0,659	Salwador	0,660	Salwador	0,667

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Podsumowując, najbardziej rozwiniętymi społeczno-gospodarczo państwami są Stany Zjednoczone i Kanada. Różnica między najbogatszymi a najbiedniejszymi krajami Ameryki Północnej jest bardzo duża.

Australia i Oceania

Najwyższy PKB *per capita* w tym regionie osiągnęła w 2018 roku Australia – 53 822 USD, a na drugim miejscu jest Nowa Zelandia, której dochód wynosił – 41 524 USD. Pozostałe kraje w tej grupie, tj. Nowa Kaledonia, Wyspy Cooka i Polinezja Francuska charakteryzowały się znacznie niższym poziomem tego wskaźnika (2 i 2,5-krotnie niższym); (zob. tab. 29).

Tabela 29. Państwa w Australii i Oceanii o najwyższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Australia	48 975	Australia	52 182	Australia	53 822
2.	Nowa Zelandia	34 991	Nowa Zelandia	38 458	Nowa Zelandia	41 524
3.	Nowa Kaledonia	31 188	Nowa Kaledonia	32 363	Nowa Kaledonia	33 040
4.	Polinezja Francuska	20 214	Polinezja Francuska	19 492	Wyspy Cooka	20 940
5.	Wyspy Cooka	14 455	Wyspy Cooka	17 188	Polinezja Francuska	20 391

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

Podobna różnica występowała w grupie o najniższym PKB *per capita*, ale między najbogatszymi a najbiedniejszymi była znacząca, bo aż 18 i 35-krotna. Najniżej rozwiniętym gospodarczo krajem jest Kiribati (zob. tab. 30).

Tabela 30. Państwa w Australii i Oceanii o najniższym PKB *per capita* w cenach bieżących w wybranych latach (w USD)

Lp.	Państwo	2010	Państwo	2015	Państwo	2018
1.	Kiribati	1 352	Kiribati	1 525	Kiribati	1 576
2.	Wyspy Salomona	1 701	Wyspy Salomona	1 756	Wyspy Salomona	1 803
3.	Papua – Nowa Gwinea	2 384	Vanuatu	2 802	Papua – Nowa Gwinea	2 611
4.	Tuwalu	2 781	Papua – Nowa Gwinea	2 832	Vanuatu	2 894
5.	Vanuatu	2 988	Mikronezja	2 894	Mikronezja	2 924

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations Conference on Trade and Development, UNCTADSTAT, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (dostęp: 07.08.2020).

O bardzo wysokim poziomie rozwoju społecznego Australii i Nowej Zelandii świadczy wskaźnik HDI, którego wartość kształtowała się na poziomie 0,928 i 0,921 (zob. tab. 31).

Tabela 31. Państwa w Australii i Oceanii o najwyższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Australia	0,926	Australia	0,933	Australia	0,938
2.	Nowa Zelandia	0,899	Nowa Zelandia	0,914	Nowa Zelandia	0,921
3.	Palau	0,776	Palau	0,803	Palau	0,814
4.	Fidži	0,694	Fidži	0,718	Fidži	0,724
5.	Tonga	0,692	Tonga	0,714	Tonga	0,717

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Pozostałe kraje w tej grupie, tj. Palau, Fidži i Tonga zaliczamy do krajów o wysokim poziomie rozwoju. Z kolei kraje o najniższym wskaźniku HDI to: Papua i Nowa Gwinea, Wyspy Salomona, Vanuatu, Mikronezja i Kiribati, które charakteryzują się średnim poziomem rozwoju społecznego (zob. tab. 32).

Tabela 32. Państwa w Australii i Oceanii o najniższym wskaźniku HDI w wybranych latach

Lp.	Państwo	HDI 2010	Państwo	HDI 2015	Państwo	HDI 2018
1.	Papua i Nowa Gwinea	0,510	Papua i Nowa Gwinea	0,539	Papua i Nowa Gwinea	0,543
2.	Wyspy Salomona	0,524	Wyspy Salomona	0,555	Wyspy Salomona	0,557
3.	Vanuatu	0,585	Vanuatu	0,592	Vanuatu	0,597
4.	Kiribati	0,589	Mikronezja	0,606	Mikronezja	0,614
5.	Mikronezja	0,595	Kiribati	0,619	Kiribati	0,623

Źródło: *Human Development Index trends, 1990–2018*, <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> (dostęp: 08.08.2020).

Podsumowując przedstawione statystyki dotyczące kształtowania się poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych kontynentów świata i krajów położonych na ich obszarach, możemy stwierdzić, że:

- występuje duże zróżnicowanie międzykontynentalne. Najślabiej rozwiniętym jest kontynent afrykański, a najwyższej to Europa;
- największa rozpiętość między bogatymi krajami a najbiedniejszymi jest między krajami afrykańskimi;
- charakterystycznym jest wyższa dynamika wzrostu krajów bogatych niż krajów biednych;
- najbiedniejszym krajem na świecie jest Somalia;
- w rankingu najbiedniejszych krajów świata najwięcej jest krajów afrykańskich i azjatyckich;
- najmniejsze dysproporcje między zarówno bogatymi, jak i biednymi krajami są na kontynencie Ameryki Południowej;
- wśród krajów Ameryki Południowej nie ma krajów zaliczanych do najuboższych na świecie;
- przyczynami niskiego rozwoju krajów najuboższych, oprócz przyczyn o charakterze ekonomiczno-strukturalnym i zasobowym, są konflikty społeczne, terroryzm oraz wojny domowe, których skutkiem jest masowa migracja społeczeństw do krajów o wyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczym, w tym o wysokim standardzie świadczeń socjalnych.

Z danych zawartych w raporcie organizacji charytatywnej „Oxfam”²⁸² wynika, że aż 82% bogactwa wytworzonego w 2017 roku na świecie trafiło na konta superelity, tj. 1% najbogatszych ludzi. W tym samym okresie 3,7 mld ludzi, którzy należą do biedniejszej połowy populacji, nie wzbogaciło się wcale. Majątek miliarderów od 2010 roku powiększał się w tempie 13% rocznie. To sześć razy szybciej niż płace zwy-

²⁸² Raport pt. *Nagradzać pracę, nie bogactwo* (*Rewardwork, not wealth*) – www.oxfam.org.

łych robotników. Według szacunków banku Credit Suisse, 42 najbogatsze osoby na świecie mają taki sam majątek jak biedniejsza połowa społeczeństwa. W 2017 roku miliarderzy powiększyli swoje bogactwo o 762 mld USD. Ta suma mogłaby całkowicie zlikwidować skrajne ubóstwo na świecie. W latach 1980–2016 biedniejsza połowa światowej populacji partycypowała tylko w 12% całkowitego światowego wzrostu dochodów. Natomiast do najbogatszych ludzi stanowiących 1% populacji trafiło 27% całkowitego światowego wzrostu dochodów²⁸³. Taki podział dochodów stanowi zasadniczą determinantę powiększenia ubóstwa. Na przykład w Stanach Zjednoczonych występuje największy udział najwyższych dochodów trafiających do najbogatszego 1% społeczeństwa. W 2010 roku 17,5% całkowitego dochodu brutto trafiło do najbogatszego 1% ludności. W tym samym roku stopa względnego ubóstwa w Stanach Zjednoczonych, czyli procent osób uzyskujących przychody niższe od 60% mediany, wynosiła 24,7%. Była to najwyższa stopa ubóstwa we wszystkich przeanalizowanych 15 krajach wysoko rozwiniętych należących do OECD. Wyższa stopa ubóstwa połączona z większym udziałem najwyższych dochodów występowała także w Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Australii, Włoszech, Irlandii i Japonii. Natomiast kraje, w których występowała niższa stopa ubóstwa w połączeniu z mniejszym udziałem najwyższych dochodów to: Holandia, Szwecja, Norwegia, Dania, Finlandia oraz Francja.

W Holandii odnotowano zarówno najniższą stopę ubóstwa wynoszącą 11% oraz najmniejszy udział najwyższych dochodów trafiających do 1% społeczeństwa, wynoszący 6%²⁸⁴. A więc tylko w dwóch krajach – Szwajcarii i Hiszpanii – nie ma korelacji między większym ubóstwem i większym udziałem najwyższych dochodów lub mniejszym ubóstwem i mniejszym udziałem najwyższych dochodów. Wnioskiem z tego badania jest to, że nadmierne nierówności dochodowe są przyczyną większego ubóstwa²⁸⁵.

Skutkiem nierówności dochodowych jest niestabilność rozwoju i osłabienie gospodarek, którego następstwem jest dalsze pogłębienie nierówności. Według najnowszych badań Międzynarodowego Funduszu Walutowego niższy poziom nierówności prowadzi do większej stabilności makroekonomicznej i bardziej zrównoważonego wzrostu. Natomiast wzrost nierówności wywołuje negatywne konsekwencje dla społeczeństwa, które prowadzą do braku spójności społecznej, wzrostu przestępczości, konfliktów, nierównych szans oraz wykluczenia społecznego²⁸⁶.

²⁸³ Global Wealth Raport 2017, www.credit-suisse.com.

²⁸⁴ A. Atkinson, *Nierówności. Co da się zrobić?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2017, s. 50–51.

²⁸⁵ *Ibidem*, s. 51, a także J. Stiglitz, *Cena nierówności*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015, s. 187–190.

²⁸⁶ A. Atkinson, *Nierówności ...*, *op. cit.*, s. 51.

3.3. Rozmiary i zróżnicowanie ubóstwa na świecie

Dotychczas nie zdefiniowano jednoznacznie kategorii ubóstwa. W literaturze przedmiotu i w praktyce brak więc precyzyjnej i powszechnie akceptowanej definicji zjawiska ubóstwa, co niewątpliwie jest przyczyną występujących rozbieżności w wynikach analiz ubóstwa. Co więcej, wywiera wpływ na sposób tworzenia programów ukierunkowanych na ograniczenie ubóstwa w ramach podejmowanych przedsięwzięć polityki społeczno-gospodarczej.

Należy jednak podkreślić, że szereg organizacji międzynarodowych, instytucji rządowych i pozarządowych oraz teoretyków zajmujących się tym zagadnieniem podejmowało próby określenia zjawiska ubóstwa²⁸⁷. Na przykład Bank Światowy określa ubóstwo jako dotkliwy brak środków do życia. Zgodnie z tą definicją pojęcie ubóstwa utożsamiane jest z ubóstwem materialnym. Pozamaterialne wymiary ubóstwa traktowane są tylko jako dodatkowe. W związku z tą definicją pozamaterialne wymiary ubóstwa nie są wykorzystywane przez Bank Światowy w badaniach do identyfikacji ubóstwa.

Natomiast Organizacja Narodów Zjednoczonych na Światowym Szczycie w Kopenhadze w 1995 roku zaproponowała dwustopniową miarę ubóstwa²⁸⁸. Wyróżniono dwa rodzaje ubóstwa: absolutne i ogólne. Zaproponowany podział umożliwiał badanie ubóstwa, uwzględniając zróżnicowany poziom rozwoju krajów, zgodnie z powszechnie akceptowalnymi standardami. **Ubóstwo absolutne** określono jako brak zaspokojenia podstawowych potrzeb człowieka, które obejmują: żywność, wodę pitną, zdrowie, wyposażenie sanitarne, mieszkanie oraz dostęp do informacji. Zwrócono uwagę na to, że dostęp niezbędnych zasobów zależy nie tylko od dochodów gospodarstw domowych, ale również od tego, czy podstawowe produkty i usługi są dostępne. Z kolei **ubóstwo ogólne** jest szerszą miarą ubóstwa. Oprócz braku dostępu do podstawowych produktów i usług, związane jest również z brakiem możliwości podejmowania decyzji oraz nieuczestniczeniem w życiu społecznym, obywatelskim i kulturalnym.

Ponadto wyróżnia także **ubóstwo skrajne**, które oznacza życie poniżej lub na poziomie minimum egzystencji²⁸⁹. W każdym kraju w oparciu o konwencję Międzynarodowej Organizacji Pracy oblicza się minimum egzystencji w Polsce; oblicza je Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Jest to zubożony koszyk dóbr i usług, który zaspokaja tylko te potrzeby, których nie można odłożyć w czasie, a konsumpcja kształtująca się na najniższym poziomie prowadzi do biologicznego wyniszczenia. Kategorię minimum egzystencji wykorzystuje się w celu określenia poziomu dochodów niezbędnych do przetrwania w zdrowiu i zdolności do pracy.

²⁸⁷ Zob. rozdział II niniejszej książki.

²⁸⁸ T. Panek, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówność: teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 14.

²⁸⁹ S. Fel, T. Adamczyk, *Oblicza współczesnej biedy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 170–172.

Z badań przeprowadzonych przez Bank Światowy w 2015 roku wynika, że 10% ludzi na świecie żyło w skrajnym ubóstwie. Liczba osób skrajnie ubogich wynosiła 736 milionów. W porównaniu z rokiem 1990, w którym w skrajnym ubóstwie żyło 1,89 miliarda ludzi, tj. 36% światowej populacji, nastąpiło znaczne ograniczenie tego typu ubóstwa. Niemniej jednak nadal co dziesiąty człowiek na świecie żyje w skrajnym ubóstwie. Według Banku Światowego granicą wyznaczającą skrajne ubóstwo jest poziom życia osoby za mniej niż 1,90 USD na dzień, liczonego według parytetu siły nabywczej. W tabeli 33. zaprezentowano skalę ubóstwa w poszczególnych regionach.

Tabela 33. Skrajne ubóstwo w poszczególnych regionach świata w 2017

Region	Stopa ubóstwa skrajnego w %	Krajowa granica ubóstwa	Liczba osób ubogich w milionach
Afryka Subsaharyjska	44,70	43,70	571,90
Azja Południowa	17,50	22,90	548,00
Środkowy Wschód i Północna Afryka	4,60	25,20	52,20
Ameryka Łacińska i Karaiby	4,10	31,50	39,30
Azja Wschodnia i Pacyfik	2,10	6,60	113,20
Europa i Azja Środkowa	0,60	11,90	1,20

Źródło: *Multidimensional Poverty Index: developing countries*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDjv ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPiq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

W krajach Afryki Subsaharyjskiej żyje najwięcej osób ubogich, których łączna liczba wynosiła w 2017 roku 571,9 mln osób, a udział osób skrajnie ubogich osiągnął 44,70%, przy czym krajowa granica ubóstwa określona przez organy państwowe kształtowała się na niższym poziomie – 43,70%. Drugim najbiedniejszym regionem jest Azja Południowa, gdzie mieszka 548 mln osób ubogich. Stopa ubóstwa skrajnego wynosiła 17,50%. W pozostałych regionach stopa skrajnego ubóstwa wahała się na najniższym poziomie, tj. od 0,60% do 4,60%, a granica krajowego ubóstwa była wyższa niż skrajnego ubóstwa i przybierała wartość od 11,90% do 25,20%. Łącznie w tych rejonach mieszkało 205,9 mln osób, w tym w Azji Wschodniej i Pacyfiku 113,20 mln osób. W Ameryce Łacińskiej i Karaibach, Azji Południowej oraz regionie Azji Wschodniej i Pacyfiku w latach 2010–2015 rozmiary ubóstwa skrajnego wyraźnie się zmniejszyły. Według prognoz²⁹⁰ w 2030 roku nawet 90% osób skrajnie ubogich mogą stanowić mieszkańcy Afryki Subsaharyjskiej. Jest to skutkiem tego, że w przyszłości poziom ubóstwa skrajnego w tym regionie będzie się zmniejszać znacznie wolniej niż w innych regionach.

²⁹⁰ S. Fel, T. Adamczyk, *Oblicza współczesnej biedy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 170–172.

Biorąc pod uwagę inną niż skrajną granicę ubóstwa w 2015 roku, 26,3% ludzi na świecie żyło za mniej niż 3,20 USD na dzień, a 46% za mniej niż 5,50 USD. Według prognoz Banku Światowego w kolejnych latach udział osób skrajnie ubogich będzie malał, ale wolniej niż w poprzednich latach. Dążenia do wyeliminowania skrajnego ubóstwa w przyszłości są tak bardzo dalekie od uzyskania pozytywnego rezultatu w związku z wieloma trudnościami. W 2013 roku Bank Światowy sformułował cel zredukowania ubóstwa skrajnego poniżej 3% do 2030 roku. Ten cel według prognoz jest trudny do osiągnięcia. Bardzo trudno jest pomóc skrajnie ubogim osobom żyjącym w krajach odległych i niestabilnych politycznie. Pomoc w krajach ogarniętych wojnami i takich, gdzie występuje terroryzm, jest niebezpieczna i trudna. Ponadto redukcja ubóstwa skrajnego w niektórych regionach może być tymczasowa. Kryzysy gospodarcze, klęski suszy oraz zmiany klimatyczne stanowią zagrożenie dla osiągniętej poprawy sytuacji i mogą na nowo spowodować wzrost ubóstwa skrajnego.

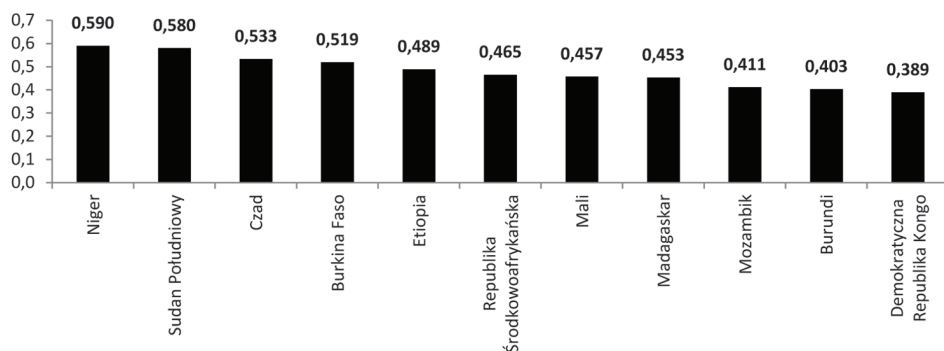
Ubóstwo jest problemem wielowymiarowym, na który składa się wiele różnorodnych składników. Aby posiadać pełny i przejrzysty obraz ubóstwa konieczne jest uwzględnienie wielu wymiarów ubóstwa, a nie tylko ubóstwa dochodowego. Organizacja OPHI (*Oxford Poverty and Human Development Initiative*) wspólnie z UNDP (*United Nations Development Programme*) w 2010 roku opracowała nowy wskaźnik ubóstwa. Jest to Wielowymiarowy Wskaźnik Ubóstwa (MPI – *Multidimensional Poverty Index*). Za jego pomocą można mierzyć dotkliwość ubóstwa związaną z deprywacją w trzech wymiarach: zdrowie, edukacja oraz standard życia. Każdy wymiar ma taką samą wagę, która wynosi 1/3. W wymiarze zdrowia mierzony jest poziom odżywiania oraz śmiertelność dzieci. Deprywacja w wymiarze edukacji mierzona jest za pomocą liczby lat edukacji szkolonej oraz procentowego udziału dzieci uczęszczających do szkoły. Przy pomiarze deprywacji standardu życia uwzględnianych jest sześć elementów: dostęp do energii używanej do gotowania, warunki sanitarne, dostęp do wody pitnej, używanie prądu w domu, warunki mieszkaniowe, posiadanie zasobów, takich jak np. telewizor, lodówka, radio, komputer, telefon. Osoba jest identyfikowana jako uboga, jeżeli jej wartość deprywacji wynosi co najmniej 1/3 ważonej wartości składników MPI. Wskaźnik MPI dla kraju jest obliczany przez pomnożenie procentowego udziału populacji, która została zidentyfikowana jako uboga przez przeciętną intensywność ubóstwa, mierzoną za pomocą średniego udziału deprywacji. Wskaźnik MPI może przyjmować wartości od 0 do 1 lub 0% do 100%. Im większa wartość wskaźnika, tym ubóstwo jest bardziej nasilone w danym kraju pod względem udziału osób ubogich i dotkliwości ubóstwa.

W raporcie z 2018 roku uwzględnionych²⁹¹ zostało 105 krajów rozwijających się, w których ubóstwo jest poważnym problemem. W krajach rozwijających się, dla których przeprowadzono badanie, mieszka 5,73 mld ludzi, co stanowi około 77% świa-

²⁹¹ Dokument: *The Global Multidimensional Poverty Index Report: The Most Detailed Picture to Date of the World's Poorest People*, <http://www.ophi.org.uk>.

towej populacji. W przebadanych krajach 1,34 mld ludzi, co stanowi 23,3% populacji tych państw, zostało uznanych za wielowymiarowo ubogich. Wśród nich 612 mln, stanowiące 46%, jest skrajnie ubogich. Większość ludzi skrajnie ubogich mieszka w Afryce Subsaharyjskiej. W 2018 roku w tym regionie mieszkało 342 mln ludzi skrajnie ubogich, co stanowi 56% udziału w światowym skrajnym ubóstwie. W przypadku osób skrajnie ubogich wartość deprywacji wynosi co najmniej połowę ważonej wartości składników MPI. Znaczna większość ubogich ludzi mieszka w Afryce Subsaharyjskiej i południowej Azji. W tych dwóch regionach mieszka około 1,1 mld ludzi ubogich, co stanowi 83% udziału osób ubogich na świecie. Prawie połowa (49,9%) osób wielowymiarowo ubogich to dzieci wieku poniżej 18 lat. Na świecie żyje 666 mln ubogich dzieci. W krajach Afryki Subsaharyjskiej 64% dzieci żyje w ubóstwie, a w Azji Południowej 39%. Większość ludzi żyjących w ubóstwie mieszka na obszarach wiejskich. W 2018 roku 1,1 mld osób ubogich mieszkało na terenach wiejskich, natomiast 0,2 mld w miastach. Krajem z największą liczbą osób ubogich są Indie. W 2018 roku mieszkało tam 1,33 mld ludzi, wśród których 364 mln żyło w ubóstwie. Kolejne kraje z największą liczbą osób ubogich to Nigeria (97 mln), Etiopia (86 mln), Pakistan (85 mln), Bangladesz (67 mln).

Najbiedniejsze kraje na świecie znajdują się na kontynencie afrykańskim, w tym zwłaszcza w Afryce Subsaharyjskiej. Ich stopa ubóstwa wynosiła w 2018 roku od 72% do 92%. Najbiedniejszymi krajami są Sudan Południowy i Niger, w których stopa ubóstwa wynosiła ponad 90%. Te kraje również charakteryzują się najwyższymi wskaźnikami wielowymiarowego ubóstwa MPI (zob. wykres 1).

Wykres 1. Kraje z najwyższym wskaźnikiem MPI na świecie w 2018 r.

Źródło: Multidimensional Poverty Index: developing countries, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDjv ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPIq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

W tabeli 34. przedstawiono średnie wyniki ubóstwa dla regionów rozwijających się w 2017 roku. Z danych zawartych w tabeli wynika, że najbiedniejszym regionem jest Afryka Subsaharyjska. Ma ona najwyższy indeks wielowymiarowego ubóstwa MPI,

największy udział osób ubogich oraz największą intensywność ubóstwa. W badaniu uwzględniono 969 milionów ludzi z 40 krajów, co stanowi 99% populacji tego regionu. Wśród nich 559,6 mln jest ubogich.

Tabela 34. Wielowymiarowe ubóstwo MPI w regionach rozwijających się w 2017 roku

Region	Wskaźnik MPI	Udział osób ubogich	Intensywność ubóstwa	Liczba osób ubogich w milionach
Afryka Subsaharyjska	0,315	57,50	54,90	571,90
Azja Południowa	0,142	31,00	45,60	548,00
Środkowy Wschód i Północna Afryka	0,076	15,70	48,40	52,20
Ameryka Łacińska i Karaiby	0,033	7,50	43,10	39,30
Azja Wschodnia i Pacyfik	0,142	5,60	42,30	113,20
Europa i Azja Środkowa	0,004	1,10	37,90	1,20

Źródło: *Multidimensional Poverty Index: developing countries*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDJv ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPiq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

W Azji Południowej badaniem MPI objęto 7 krajów, w których mieszka 1,7 mld ludzi, z tego 545,9 mln stanowiące 31% zaliczanych jest do ubogich. Duży udział osób ubogich, tj. 15,70% występuje w krajach Środkowego Wschodu i Północnej Afryki, w których wskaźnik MPI i intensywność ubóstwa jest także wysoki, a liczba osób ubogich wynosiła w 2017 roku 52,20 mln.

Z kolei w Ameryce Łacińskiej i Karaibach badaniem objęto 20 krajów, w których mieszka 515,7 mln ludzi, a 39,30 mln osób jest zaliczana do ludzi ubogich. Stanowią one 7,62% populacji tam zamieszkującej. Region ten jest zróżnicowany pod względem ubóstwa.

W 11 krajach Azji Wschodniej i Pacyfiku, w których żyje ponad 2 miliardy ludzi, badanie wskaźnika MPI wykazało, że 113,2 mln ludzi jest ubogich. Stanowiło to 5,60% ogólnej populacji, a więc w tym regionie jest stosunkowo niski poziom ubóstwa. Niski poziom ubóstwa w regionie w dużej mierze odzwierciedla bardzo niskie wielowymiarowe ubóstwo w Chinach. Jednak w poszczególnych krajach występuje znaczna zmienność tego poziomu.

Najniższym udziałem osób wielowymiarowo ubogich charakteryzował się region Europy Wschodniej i Azji Środkowej. Spośród 148 mln osób zamieszkujących te regiony 1,20 mln ludzi jest biednych, a stopa ubóstwa wynosiła 1,10% i wskaźnik MPI – 0,004.

Przedmiotem dalszej analizy są wskaźniki wielowymiarowego ubóstwa poszczególnych krajów na kontynentach: afrykańskim, azjatyckim, południowo-amerykańskim i europejskim. W Afryce do najbiedniejszych krajów należą: Niger, Sudan Południowy, Czad, Burkina Faso i Etiopia (zob. tab. 35).

Tabela 35. Najbiedniejsze kraje w Afryce w 2017 roku według wskaźnika MPI

Kraj	MPI	Stopa ubóstwa (%)	Intensywność ubóstwa	Stopa ubóstwa skrajnego
Niger	0,590	90,50	65,20	74,80
Sudan Południowy	0,580	91,90	63,20	74,30
Czad	0,533	85,70	62,30	66,10
Burkina Faso	0,519	83,80	61,90	64,80
Etiopia	0,489	83,50	58,50	61,50

Źródło: *Multidimensional Poverty Index: developing countries*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDjv_ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPiq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

Kraje wymienione w tabeli 35. charakteryzują się: wysoką stopą ubóstwa (od 83,5 do 90,5%), dużą intensywnością ubóstwa (63–65%) i najwyższymi wskaźnikami wielowymiarowego ubóstwa (0,52–0,59). Równocześnie ponad 61,5%, a nawet 75% mieszkańców tych krajów żyje w skrajnym ubóstwie. Ponadto poziom ubóstwa jest bardzo zróżnicowany na poziomie krajowym między dużymi miastami a terenami wiejskimi. Na przykład w największych miastach i stolicach Kenii (Nairobi), Nigerii (Lagos), Ugandy (Kampala) i Mozambiku (Maputo) wielowymiarowe ubóstwo dotyczy mniej niż 10% mieszkańców. W najbiedniejszych prowincjach tych krajów stopa ubóstwa wynosi 90%. Struktura ubóstwa w Afryce jest zróżnicowana. Największym problemem jest niedożywienie (18% udziału we wskaźniku MPI), krótki czas trwania edukacji szkolnej (15,5%) oraz brak uczęszczania do szkoły przez dużą liczbę dzieci w wieku szkolnym (13,5%). Drugim najbiedniejszym regionem świata jest Azja Południowa obejmująca takie kraje, jak: Afganistan, Jemen, Timor Wschodni, Bangladesz i Pakistan (zob. tab. 36).

Tabela 36. Najbiedniejsze kraje Azji w 2017 roku według wskaźnika MPI

Kraj	MPI	Stopa ubóstwa (%)	Intensywność ubóstwa	Stopa ubóstwa skrajnego
Afganistan	0,272	55,90	48,60	24,90
Jemen	0,241	47,70	50,50	23,90
Timor Wschodni	0,210	45,80	45,70	16,30
Bangladesz	0,198	41,70	47,50	16,70
Pakistan	0,198	38,30	51,70	21,50

Źródło: *Multidimensional Poverty Index: developing countries*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDjv_ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPiq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

Porównując wskaźniki ubóstwa charakteryzujące kraje azjatyckie z krajami afrykańskimi, należy podkreślić, iż kraje azjatyckie mają te wskaźniki na znacznie niższym poziomie. W Afganistanie ok. 55,9% osób jest uboga, a 24,9% mieszkańców żyje w skrajnym ubóstwie. Najwyższe wskaźniki intensywności ubóstwa są w Pakistanie i Jemenie, które przekroczyły 50%. W Azji Południowej w największym stopniu na wartość MPI wpływa niedożywienie (25%).

Do najbiedniejszych krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów należą: Haiti, Gwatemala, Boliwia, Honduras i Nikaragua (zob. tab. 37).

Jak wynika z danych zawartych w poniższej tabeli, kraje tego regionu osiągnęły wskaźniki na znacznie niższym poziomie niż kraje analizowane poprzednio (por. tab. 31 i 32). Zdecydowanie najbiedniejszym krajem regionu jest Haiti, które ma największy udział ubogiej populacji oraz intensywności ubóstwa. Co więcej, w tym kraju żyje największy odsetek ludności w skrajnym ubóstwie (18,5%). Oprócz biednych krajów jak Haiti i Gwatemala są także kraje, gdzie poziom ubóstwa jest niski, na przykład Trinidad i Tobago (0,6%) oraz Saint Lucia (1,9%). Największy udział w strukturze wskaźnika regionalnego MPI ma: śmiertelność dzieci (29,15), niedożywienie (21,1%) oraz krótki czas trwania edukacji szkolnej (16,4%).

Tabela 37. Najbiedniejsze kraje Ameryki Łacińskiej i Karaibów w 2017 roku według wskaźnika MPI

Kraj	MPI	Stopa ubóstwa (%)	Intensywność ubóstwa	Stopa ubóstwa skrajnego
Haiti	0,200	41,30	48,40	18,50
Gwatemala	0,134	28,90	46,20	11,20
Boliwia	0,094	20,40	46,00	7,10
Honduras	0,090	19,30	46,40	6,50
Nikaragua	0,074	16,30	45,20	5,50

Źródło: *Multidimensional Poverty Index: developing countries*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDjv ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPiq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

Na kontynencie europejskim najwyżej rozwiniętym pod względem społeczno-gospodarczym także znajdują się kraje, w których ma miejsce ubóstwo, przy czym należy podkreślić, że dotyczy ono mieszkańców kilku krajów, ale w nieznacznym stopniu. Wskaźniki charakteryzujące ten stan rzeczy kształtują się na niskim poziomie (zob. tab. 38).

Najwyższy poziom wskaźniki te osiągnęły w Macedonii oraz Bośni i Hercegowinie. Natomiast najwyższa intensywność ubóstwa występowała w Czarnogórze (45,7%).

Tabela 38. Najbiedniejsze kraje w Europie w 2017 roku według wskaźnika MPI

Kraj	MPI	Stopa ubóstwa (%)	Intensywność ubóstwa	Stopa ubóstwa skrajnego
Macedonia	0,010	2,50	37,70	0,20
Bośnia i Hercegowina	0,008	2,20	37,90	0,10
Mołdawia	0,004	0,90	37,40	0,10
Albania	0,003	0,70	39,10	0,10
Czarnogóra	0,002	0,40	45,70	0,10

Źródło: *Multidimensional Poverty Index: developing countries*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_statistical_data_table_1_and_2_en.pdf?fbclid=IwAR2BvUqX6yg6YS9shfNpYK0FDBDjv_ebdBQQJ8r2ekcHwzUFPiq5L9hKsFHo (dostęp: 12.08.2020).

Podsumowując dotychczasowe rozważania dotyczące rozmiarów i zróżnicowania ubóstwa na świecie – na poszczególnych kontynentach i krajach na nich położonych – należy zwrócić uwagę, że obraz nie jest kompletny, tzn. nie obejmuje on wszystkich krajów, w których ubóstwo przybiera dość znaczne rozmiary. Istotną przyczyną tego jest brak aktualnych danych ilustrujących analizowane zjawisko ubóstwa. Zebranie danych jest niemożliwe ze względu na trwające w tych krajach wojny domowe, konflikty etniczne i epidemie. Spowodowały one, że nie ma aktualnych danych dotyczących wielowymiarowego wskaźnika ubóstwa dla Jemenu, Iraku oraz Syrii. Według szacunków ONZ z 2018 roku, trwająca od 2015 roku wojna domowa w Jemenie spowodowała kryzys humanitarny i 78% mieszkańców żyje w ubóstwie. Od początku wojny PKB *per capita* zmniejszyło się o 61%²⁹². Do opieki medycznej nie ma dostępu 58% populacji, a 25% mieszkańców Jemenu jest niedożywionych. Do czystej i bezpiecznej wody pitnej nie ma dostępu 55% ludności. Skutkiem złych warunków higienicznych w 2016 roku nastąpił wybuch epidemii cholery.

Podobnie trwająca od 2011 roku wojna domowa w Syrii sprawiła, że w 2018 roku 69% mieszkańców żyło w skrajnym ubóstwie. Konflikty wewnętrzne wywołały masową emigrację Syryjczyków. Około 6 milionów było zmuszonych do opuszczenia swoich domów, a 5,6 mln emigrowało za granicę. Ceny żywności wzrosły 8-krotnie w porównaniu do poziomu cen z przed wojny. W związku z tym 90% mieszkańców wydaje ponad połowę swoich dochodów na zakup żywności. W ciągu początkowych 4 lat wojny likwidowanych²⁹³ było średnio 538 tysięcy miejsc pracy rocznie. Na skutek wojny 6,1 mln mieszkańców nie pracuje lub nie uczęszcza do szkoły. Długookresową konsekwencją tej sytuacji jest utrata kapitału ludzkiego. Wojna spowodowała kryzys gospodarczy, wynikiem którego łączne straty PKB Syrii zostały oszacowane na

²⁹² <http://www.news.un.org/en/focus/yemen>

²⁹³ <http://www.worldbank.org/en/country/syria>

226 mld USD. Ocenia się, że łączne straty PKB będące skutkiem wojny są 4-krotnie wyższe niż wartość PKB Syrii w 2010 roku²⁹⁴.

3.4. Problemy wyżywienia ludności świata

3.4.1. Rozmiary głodu i niedożywienia

Kategoria ubóstwa jest ściśle związana ze zjawiskiem głodu i niedożywienia, które są jego powszechnym przejawem. Do głównych przyczyn występowania głodu i niedożywienia należą: wojny i konflikty o charakterze narodowościowym i etnicznym, katastrofy naturalne i częste wystąpienie ekstremalnych zjawisk pogodowych, takich jak: huragany, powodzie, susze oraz straty i marnotrawstwo żywności.

We współczesnej gospodarce światowej po 2015 roku wyraźnie zaznacza się tendencja wzrostu głodu i niedożywienia, przy czym zjawisko to występuje w poszczególnych regionach świata z różnym nasileniem. Jednak wcześniej, tj. w latach 2005–2014 liczba oraz udział osób niedożywionych²⁹⁵ stopniowo zmniejszały się. W tym okresie liczba osób niedożywionych zmniejszyła się z 945 mln w 2005 roku do 783,7 mln w 2014 roku. Udział osób niedożywionych zmalał z 14,5% do 10,7%.

Natomiast w latach 2015–2018 wystąpiła tendencja wzrostowa zjawiska głodu. Liczba osób niedożywionych wzrosła do 841,3 mln w 2017 roku, a ich udział wyniósł 12,2%.

Tabela 39. Rozmiary głodu na świecie w 2017 roku

Region świata	Udział osób niedożywionych	Liczba osób niedożywionych w mln
Afryka	20,4%	256,5
Azja	11,4%	515,1
Australia i Oceania	7,0%	2,8
Ameryka Łacińska i Karaiby	6,1%	39,3
USA, Kanada oraz Europa	mniej niż 2,5%	poniżej 27,6

Źródło: <http://www.fao.org> (dostęp: 15.09.2020).

Z danych zawartych w tabeli powyżej wynika, że Azja jest kontynentem z największą liczbą osób niedożywionych, wynoszącą 515,1 mln oraz drugim pod względem procentowego udziału niedożywionej populacji (11,4%). W latach 2005–2017 miała miejsce tendencja spadkowa. Udział osób w tym okresie, których dotyczył problem głodu, zmalał z 17,3% do 11,4%, a liczba osób niedożywionych zmniejszyła się z 686,4 mln do 515,1 mln. Jedyną częścią Azji, gdzie w latach 2010–2017 sytuacja ży-

²⁹⁴ <http://www.news.un.org>

²⁹⁵ Dokument: *The State of Food Security and Nutrition in the World 2018*, <http://www.fao.org>

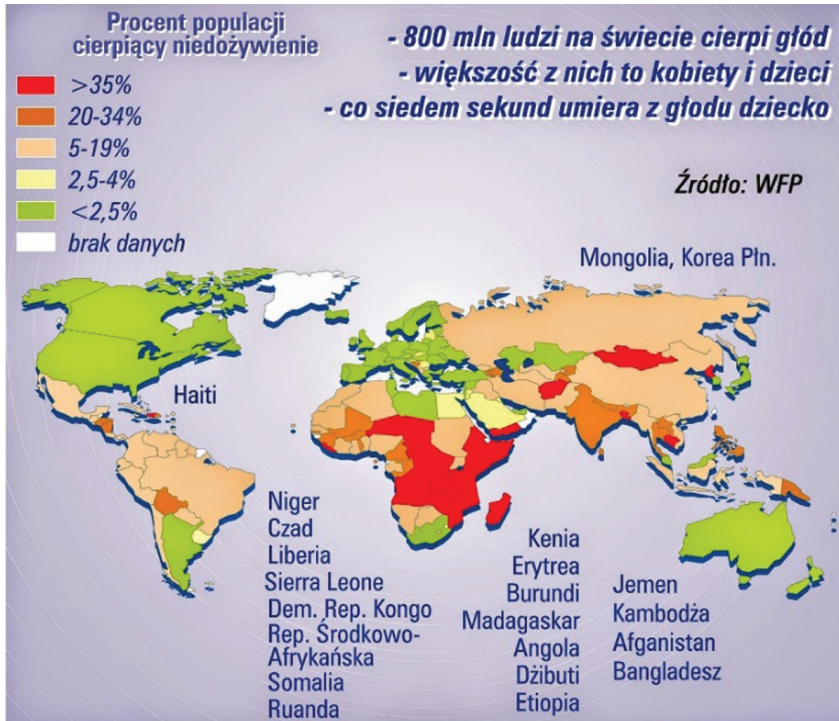
wieniowa się pogorszyła, jest Azja Zachodnia. Udział osób niedożywionych w tej części Azji wzrósł z 8,6% do 11,3%, a ich liczba wzrosła z 20,1 mln do 30,2 mln. Niewątpliwie przyczyną tak znacznego pogorszenia się sytuacji żywieniowej w tym regionie są wojny oraz terroryzm w Syrii, Jemenie i Iraku.

W tym samym okresie, tj. 2015–2017 w Afryce nastąpił wzrost udziału osób niedożywionych z 18,3% do 20,4%. Analizując problem głodu w Afryce, można wyróżnić dwa obszary, w których problem głodu występuje z różniącym się natężeniem. I tak w Afryce Północnej 5% mieszkańców jest niedożywionych, a w Afryce Subsaharyjskiej problem głodu dotyczy 23,2% mieszkańców. Natomiast jeśli wziąć pod uwagę liczbę osób głodujących na tych obszarach, to różnica jest prawie 11-krotna, bowiem w Afryce Północnej zjawisko głodu dotyka 20 mln ludzi, a w Afryce Subsaharyjskiej 236,5 mln. Niepokojącym zjawiskiem jest wzrostowa tendencja głodu w Afryce Subsaharyjskiej. W latach 2010–2017 liczba osób niedożywionych wzrosła ze 181 mln do 236,5 mln, a ich udział powiększył się z 21,7% do 23,2%. Z tym problemem borykają się rządy takich państw, jak: Niger, Czad, Republika Środkowo-Afrykańska, Demokratyczna Republika Konga, Angola, Etiopia, Somalia, Mozambik i Madagaskar.

W Ameryce Łacińskiej i Karaibach zarówno liczba, jak i procentowy udział osób niedożywionych w latach 2005–2017 wykazuje tendencję malejącą. W 2005 roku bowiem problem głodu dotyczył 51,1 mln ludzi, którzy stanowili 9,1% populacji. W samej Ameryce Południowej w latach 2014–2017 liczba osób niedożywionych nieco wzrosła z 19,3 mln do 21,4 mln. Natomiast łącznie w Ameryce Południowej i Karaibach w 2017 roku liczba osób głodujących wynosiła 39,3 mln, co stanowiło 6,1% populacji.

W Australii i Oceanii w latach 2010–2017 sytuacja żywieniowa także uległa pogorszeniu, bowiem liczba osób niedożywionych wzrosła z 1,9 mln do 2,8 mln, a ich udział powiększył się z 5,2% do 7%. W tym regionie również występują duże dysproporcje w rozwoju społeczno-gospodarczym. Krajami wysoko rozwiniętymi są Australia i Nowa Zelandia, a słabo rozwiniętymi są państwa wyspiarskie Pacyfiku, które są zaliczane do krajów ubogich.

Łącznie we wszystkich krajach świata ponad 800 mln ludzi (dane za 2015 rok) cierpi z powodu chronicznego niedożywienia, co graficznie przedstawiono na ryc. 1.

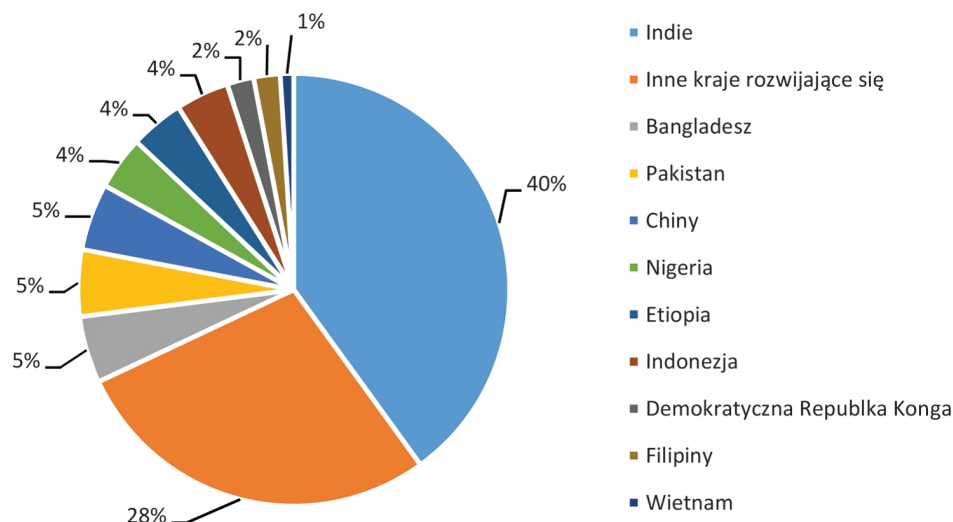

Rycina 1. Głód na świecie

Źródło: WFP (dostęp: 09.09.2020).

Problem głodu jest szczególnie niebezpieczny dla dzieci. Według statystyk FA-OSTAT-u i WHO około 160 mln dzieci poniżej 5-tego roku życia choruje z niedożywienia. Około 18 tys. dzieci codziennie umiera z głodu bądź wskutek niedożywienia, 850 mln ludzi idzie spać z pustym żołądkiem²⁹⁶. Na wykresie 2. przedstawiono kraje, w których to zjawisko przejawia się z największym nasileniem.

²⁹⁶ www.prawda2.info/prawda/dobrobyt.html (dostęp: 01.09.2020).

Wykres 2. Kraje rozwijające się, w których mieszkają niedożywione dzieci [w %]

Źródło: <https://www.unicef.pl/O-nas/Aktualnosci/Glod-problem-calego-swiata> (dostęp: 09.09.2020).

Niedożywienie i głód jest przyczyną śmierci i poważnych chorób dzieci. Powoduje ono zahamowanie wzrostu oraz wyniszczanie organizmu i niedowagę. W 2017 roku u 22,2% dzieci na świecie w wieku poniżej 5 lat stwierdzono zahamowanie wzrostu na skutek niedożywienia (zob. tab. 40).

Tabela 40. Zahamowanie wzrostu u dzieci poniżej 5 lat na skutek głodu w 2017 roku

Region	Udział dzieci w %, których dotyczy problem	Liczba dzieci w mln, których dotyczy problem
Afryka	30,3	58,7
Azja	23,2	83,6
Ameryka Łacińska i Karaiby	9,6	5,1

Źródło: <http://www.fao.org> (dostęp: 18.08.2020).

Jak wynika z danych zawartych w tabeli, problem zahamowania wzrostu dzieci dotyczy przede wszystkim dzieci zamieszkałych w Afryce i Azji, bo aż 95%. Kolejną negatywną konsekwencją głodu i niedożywienia dzieci na świecie jest niedowaga i wyniszczenie organizmu. W 2017 roku globalnie problem ten dotyczył 50,5 mln dzieci w wieku poniżej 5 lat, których udział procentowy wynosił na świecie 7,5%. Zjawiska te w poszczególnych regionach są zróżnicowane (zob. tab. 41).

Tabela 41. Niedowaga i wyniszczenie organizmu u dzieci w wieku poniżej 5 lat na skutek głodu w 2017 roku

Region	Udział dzieci, których dotyczy problem w %	Liczba dzieci, których dotyczy problem w mln
Azja	9,7	35,0
Oceania	9,2	0,1
Afryka	7,1	13,8
Ameryka Łacińska i Karaiby	1,3	0,7

Źródło: <http://www.fao.org> (dostęp: 18.08.2020).

Warto zwrócić uwagę na fakt, że nasilenie głodu jest mierzone²⁹⁷ za pomocą globalnego wskaźnika głodu GHI – *Global Hunger Index*. Umożliwia on zmierzenie rozmiarów tego problemu na kontynencie, w regionie lub na poziomie kraju. Przy obliczaniu wartości wskaźnika brane są pod uwagę cztery elementy:

- procentowy udział populacji, która jest niedożywiona;
- odsetek dzieci poniżej piątego roku życia z wyniszczeniem organizmu i niedowagą;
- odsetek dzieci poniżej piątego roku życia z zahamowanym wzrostem;
- wskaźnik umieralności dzieci poniżej piątego roku życia.

Wskaźnik GHI może przyjmować wartości od 0 do 100. Wynik 0 oznacza całkowity brak problemu głodu i jego konsekwencji. Wynik 100 oznacza, że wszystkie 4 elementy wskaźnika osiągają najwyższe możliwe wartości. W praktyce żadna z tych skrajności nie zostaje osiągnięta. Na podstawie wartości wskaźnika można ocenić, w jakim stopniu problem głodu dotyczy kraju lub regionu. Oceny rozmiarów głodu przyznawane są w pięciostopniowej skali:

- niska 0–9,9;
- umiarkowana 10,0–19,9;
- poważna 20,0–34,9;
- alarmująca 35,0–49,9;
- wysoce alarmująca 50–100.

Globalny wskaźnik głodu (GHI) obliczony w 2018 roku dla świata, uwzględniający 132 kraje wynosi 20,9, co wskazuje na poważny problem głodu na świecie. W roku 2000 wskaźnik GHI wynosił 29,2. Oznacza to poprawę sytuacji od tamtego czasu. Głód jest jednak nadal dużym problemem w wielu krajach. Według raportu GHI 2018 wysoce alarmująca dotkliwość głodu dotyczy jednego kraju – Republiki Środkowoafrykańskiej. Wartość GHI wynosi w tym kraju 53,7. Alarmująca sytuacja żywienia występuje w sześciu krajach: Czad, Haiti, Madagaskar, Sierra Leone, Jemen oraz

²⁹⁷ Dokument: *2018 Global Hunger Index, Forced migration and hunger*, <http://www.globalhungerindex.org> (dostęp: 15.09.2020).

Zambia. Różnice w wartości wskaźnika GHI dla regionów są znaczne. Oznacza to, że problem głodu na świecie występuje z różnym natężeniem. Spośród 119 krajów, które znalazły się w rankingu, 45 krajów ma poważne rozmiary głodu. Ponadto z powodu braku danych nie obliczono wskaźnika GHI dla kilku krajów, w których rozmiary głodu są bardzo wysokie, jak np. Sudan Południowy, Demokratyczna Republika Konga, Somalia, Syria. W związku z tym liczba krajów z wysokim poziomem głodu jest większa. W przypadku Syrii, według stanu na czerwiec 2018 roku, 10,5 miliona ludzi z populacji 18 milionów zostało uznanych za niezdolnych do spełnienia potrzeby podstawowego pożywienia, z uwagi na gwałtowny wzrost cen żywności, powszechne migracje, zakłócenie działania rynku i transportu oraz utratę miejsc pracy i środków do życia. W Sudanie Południowym w lutym 2018 roku prawie połowa ludności dotknięta była kryzysem żywnościowym lub głodem. W Somalii 50,6% mieszkańców jest niedożywionych według szacunków z lat 2015–2017.

Tabela 42. Wartości wskaźnika GHI obliczone dla regionów w 2018 roku

Region	GHI
Azja Południowa	30,5
Afryka Subsaharyjska	29,4
Afryka Północna i Bliski Wschód	13,2
Wschodnia i Południowowschodnia Azja	12,7
Ameryka Łacińska i Karaiby	9,0
Europa Wschodnia oraz azjatyckie kraje byłego ZSRR	7,3

Źródło: <http://globalhungerindex.org> (dostęp: 06.09.2020).

Wartości GHI Azji Południowej oraz Afryki Subsaharyjskiej uwiadamiają poważne rozmiary głodu. W pozostałych regionach wartość GHI wynosi między 7,3 a 13,2, wskazując na niski lub umiarkowany poziom głodu. W regionach z niższym wskaźnikiem GHI występują także kraje z wysokimi rozmiarami głodu, jak np. Haiti na Karaibach lub Syria i Jemen na Bliskim Wschodzie.

3.4.1.1. Straty i marnotrawienie żywności

Wśród najistotniejszych problemów ekonomicznych współczesnego świata należy wskazać, oprócz dotychczas omówionych dysproporcji w rozwoju społeczno-gospodarczym problemów głodu i niedożywienia, straty i marnotrawstwo żywności.

Zmienność i dynamika przemian współczesnej gospodarki osiągnęła stan niespotykany nigdy dotąd w dziejach. Na jej kształt oddziałuje aktualnie wiele nowych czynników. Czynniki te w niejednakowym stopniu wpływają na poszczególne podmioty uczestniczące w światowych procesach produkcji i wymiany. Ich rezultatem są pogłębiające się dysproporcje w rozwoju społeczno-gospodarczym oraz podział na najbiedniejszych i najbogatszych, pomiędzy którymi różnice ulegają ciągłemu powiększeniu.

Te różnice są determinowane przez czynniki związane z działalnością człowieka na poziomie zarówno krajowym, jak i regionalnym czy międzynarodowym, a także przez czynniki, na które człowiek nie ma wpływu wcale lub ma ograniczony. Obszarem, na który człowiek ma wpływ ograniczony, jest gospodarowanie zasobami żywności na pewnych etapach łańcucha rolno-żywnościowego.

Na wielu etapach łańcucha rolno-żywnościowego występują zjawiska strat i marnotrawstwa żywności, które przejawiają się w różnych krajach z większym lub mniejszym nasileniem. Ich ostatecznym skutkiem jest dalsze pogłębienie się głodu i niedożywienie ludności najbiedniejszej.

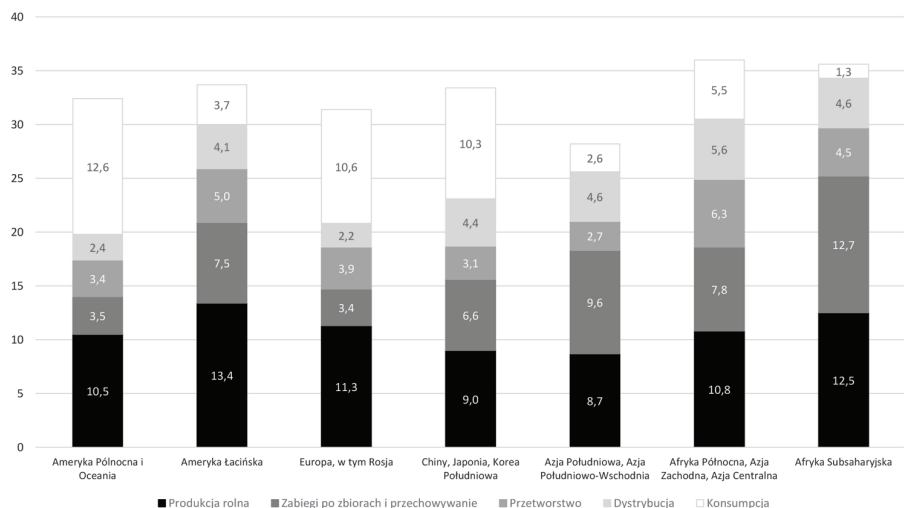
3.4.1.2. Wielkość strat i marnotrawstwa na świecie

Absurdalnym, a nawet wręcz nienormalnym jest sytuacja, gdy wiele milionów ludzi na świecie cierpi z powodu braku żywności, a jednocześnie mają miejsce zjawiska, których skutkiem są straty i marnotrawstwo żywności. Straty i marnotrawienie żywności występują na wszystkich etapach łańcucha rolno-żywnościowego²⁹⁸. Począwszy od produkcji rolnej, następnie zabiegi po zbiorach i przechowywanie, przetwórstwo i dystrybucja aż po konsumpcję. W krajach rozwijających się najczęstsze straty żywności występują na początkowych etapach procesu rolno-żywnościowego obejmującego produkcję, zabiegi po zbiorach i przechowywaniu. Przyczyną tego jest brak dostępu do nowoczesnych technik rolnych, słabo rozwinięta infrastruktura w zakresie przechowywania oraz transportu.

Największe marnotrawstwo na etapie produkcji rolnej zanotowano w Ameryce Łacińskiej (13,4%) oraz Afryce Subsaharyjskiej (12,5%), natomiast w czasie zabiegów po zbiorach i magazynowania w krajach, takich jak: Afryka Subsaharyjska (12,7%) oraz Azja Południowo-Wschodnia i Azja Południowa (9,6%). Na dalszych etapach, tj. dystrybucji i konsumpcji największe straty występują w krajach wysoko rozwiniętych. Najwyższy wskaźnik strat i marnotrawstwa odnotowano w Ameryce Północnej i Oceanii (12,6%), co jest spowodowane nadprodukcją żywności oraz brakiem poszanowania żywności, a także złymi nawykami żywieniowymi mieszkańców tych krajów.

Największe straty podczas całego łańcucha rolno-żywieniowego stwierdzono w Afryce Północnej, Azji Wschodniej oraz Azji Centralnej (36%), w Afryce Subsaharyjskiej (35,5%), a następnie w Ameryce Północnej i Oceanii (32,4%), w Europie, w tym w Rosji (31,4%), najmniej strat odnotowano w Azji Południowej i Azji Południowo-Wschodniej (28,2%); (zob. wykres 3).

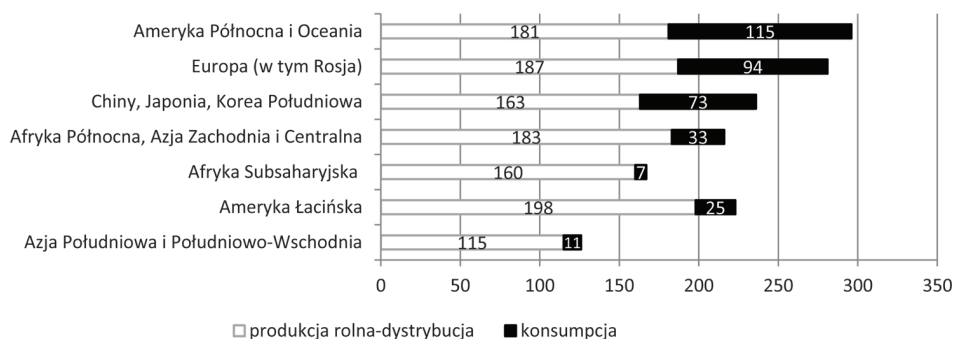
²⁹⁸ M. Kwasek, *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. Analiza strat i marnotrawstwa żywności na świecie i Polsce*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2016, s. 42–52.

Wykres 3. Ilość strat i marnotrawstwo żywności według regionów świata podczas łańcucha rolno-spożywczego (w %)

Źródło: HELPE 2017, Food losses and waste in the context of sustainable food systems. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, Rome, s. 27.

Analiza strat żywności w przeliczeniu na mieszkańca wykazała, że w poszczególnych regionach są one także zróżnicowane. Na etapach łańcucha rolno-spożywczego od produkcji do dystrybucji straty kształtowały się od 115 kg na mieszkańca rocznie w Azji Południowej i Południowo-Wschodniej do 198 kg w Ameryce Łacińskiej. Największe straty na etapie konsumpcji wystąpiły w Ameryce Północnej i Oceanii – 115 kg na mieszkańca rocznie.

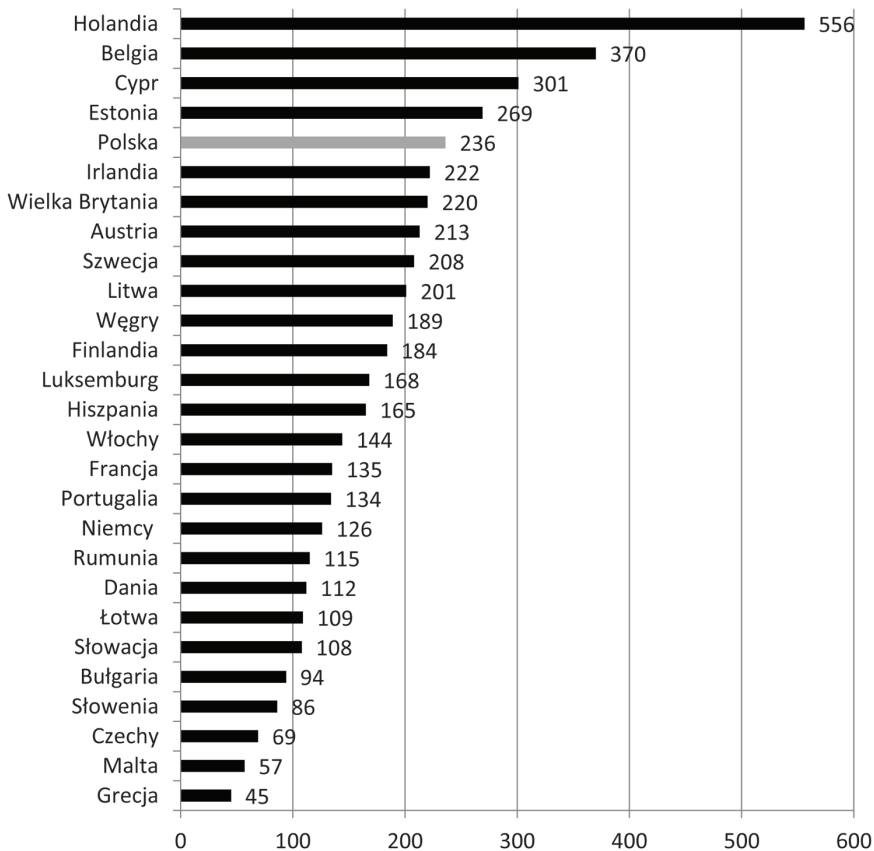

Wykres 4. Rozmiary marnotrawstwa żywności od produkcji rolnej do dystrybucji oraz konsumpcji w regionach świata w kg na 1 mieszkańca

Źródło: B. Lipiński (i in.), *Reducing Food and Loss and Waste*, Working Paper, World Resources Institute, Washington 2016, s. 7–8.

3.4.1.3. Marnotrawstwo żywności w krajach Unii Europejskiej

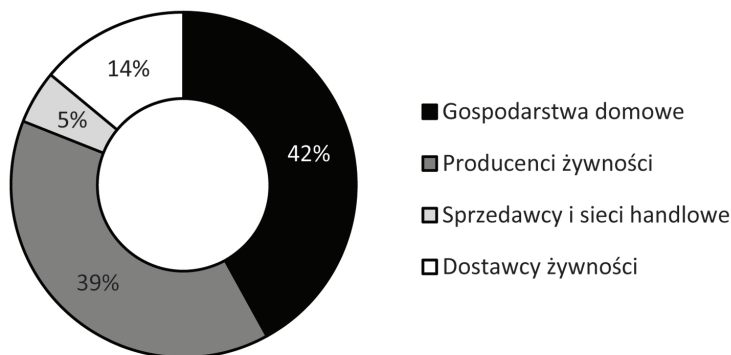
Z raportu opracowanego przez Komisję Europejską wynika, że na terenie państw Unii Europejskiej straty żywności wyniosły 89 mln ton żywności w ciągu tylko jednego roku, co po przeliczeniu daje 179 kg. W każdym kraju Unii Europejskiej rozmiary marnotrawstwa są zróżnicowane. I tak najbardziej oszczędni są Grecy, gdzie wskaźnik na osobę wynosił 45 kg rocznie, najwięcej żywności marnowali Holendrzy – 556 kg żywności na osobę. Do krajów, w których rozmiary marnotrawstwa żywności były wyższe od 100 kg na osobę zaliczono: Słowację, Łotwę, Danię, Rumunię, Niemcy, Portugalie, Francję, Włochy, Hiszpanię, Luksemburg, Finlandię i Węgry. Kształtowały się one w granicach od 108 kg do 189 kg. Natomiast Polska w tym niechlubnym rankingu znalazła się na piątym miejscu z wynikiem 236 kg, za takimi krajami jak: Holandia, Belgia, Cypr i Estonia (zob. wykres 5).

Wykres 5. Rozmiary strat żywności w krajach Unii Europejskiej wyrażone w kg na osobę w 2018 roku

Źródło: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/rotator/polacy-marnuja-jednie-za14-mld-euro> (dostęp: 21.01.2020).

Warto zwrócić uwagę na sektory, w których dochodzi do największego marnotrawstwa żywności. Otóż największa ilość żywności zostaje wyrzucana przez osoby mieszkające w Wielkiej Brytanii, bo aż 14 mln ton, z czego w gospodarstwach domowych – 8,3 mln ton. W Polsce zaś do odpadów trafia 9 mln ton, z czego podczas produkcji marnowanych jest 6,6 mln ton żywności, gospodarstwa domowe odpowiadają za generowanie 2 mln ton oraz inne sektory za około 0,4 mln ton²⁹⁹.

Wykres 6. Marnotrawstwo żywności w sektorach w krajach Unii Europejskiej w %

Źródło: M. Borkowski (i in.), ..., *op. cit.*, s. 37–39.

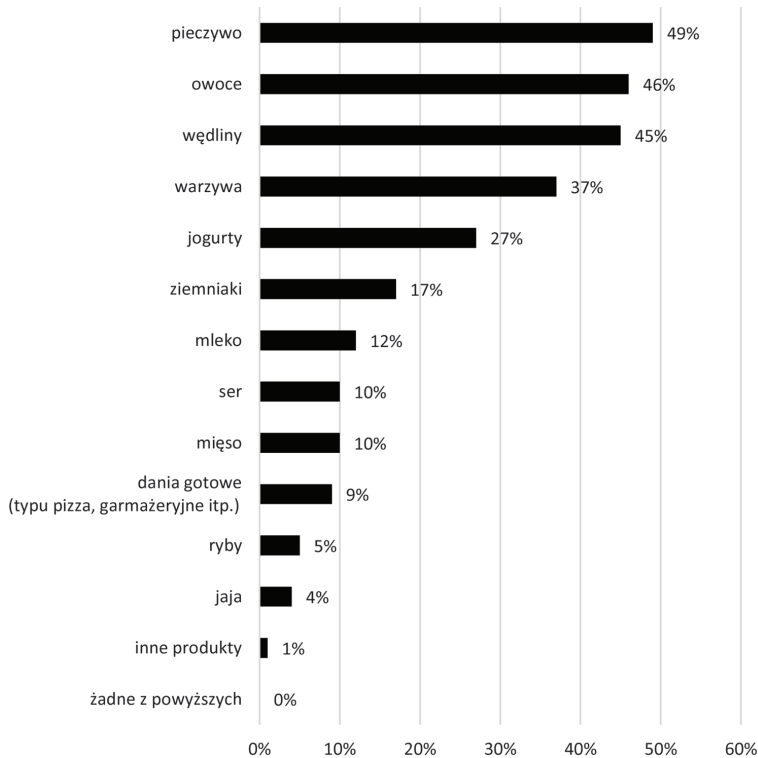
W sektorze gospodarstw domowych dochodzi do największych strat i marnotrawstwa żywności – 42%, przy czym, co warto podkreślić, około 2/3 wyrzuconej żywności można uniknąć. 39% marnotrawstwa ogólnej ilości żywności dokonywane jest przez samych producentów żywności. Z kolei dostawcy żywności, w których skład wchodzi: restauracje i sieci cateringowe, są odpowiedzialni za 14% strat, najmniej strat żywności generują sprzedawcy i sieci handlowe – 5%.

Do produktów najczęściej wyrzucanych w Polsce należy: pieczywo, owoce, wędliny, warzywa, jogurty, ziemniaki, mleko, mięso, ser, dania gotowe (typu pizza, garmazyjne itp.), ryby, jaja i inne produkty (zob. wykres 7).

Reasumując, straty i marnotrawstwo żywności powodują wiele negatywnych skutków, a mianowicie:

- przyczyniają się do wzrostu cen żywności;
- utrudniają dostęp do żywności w wielu regionach świata – zwłaszcza najbiedniejszych, w których panuje głód i niedożywienie;
- obniżają efektywność procesów inwestycyjnych w rolnictwie i w branżach przemysłu rolno-spożywczego;
- generalnie obniżają poziom bezpieczeństwa żywnościowego;
- dodatkowo generują koszty związane z zagospodarowaniem odpadów spożywczych.

²⁹⁹ M. Borkowski (i in.), *Z badań nad rolnictwem*, *op. cit.*, s. 35–39.

Wykres 7. Produkty spożywcze, które wyrzuca się w 2018 roku w %

Źródło: Raport Federacji Polskich Banków Żywności, Nie marnuję jedzenia, 2018, s. 10.

A zatem ograniczenie zjawiska niegospodarności i marnotrawstwa żywności na świecie jest niewątpliwie palącym problemem, bowiem może nastąpić wzrost bezpieczeństwa żywnościowego, zmniejszanie zakresu ubóstwa i jego przejawów, tj. głodu i niedożywienia oraz zmniejszenie umieralności, w tym zwłaszcza dzieci. Według Raportu Rady Unii Europejskiej ograniczenie strat i marnotrawstwa żywności tylko o jedną czwartą wystarczyłoby do nakarmienia wszystkich głodujących ludzi na świecie³⁰⁰.

³⁰⁰ Rada Unii Europejskiej (2016), *Marnotrawstwo żywności i straty żywności – konkluzje Rady*, 10730/16, Bruksela.

Rozdział 4

Rozmiary i struktura ubóstwa w Polsce

4.1. Poziom życia i nierówności dochodowe w Polsce

Zwiększające się zróżnicowanie między krajami i regionami, jak również różnice wewnątrzregionalne skorelowane są z obszarami większego lub mniejszego bezrobocia, z różną stopą życia, z niedożywieniem i głodem w wielu krajach, a także ze zmieniającym się zakresem ubóstwa. Ubóstwo jest problemem każdego kraju bez względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, czy jest to kraj wysoko czy nisko rozwinięty. Ubóstwo wywodzi się nie tylko z urodzenia w mniejszości czy też w rodzinie borykającej się z niedostatkiem lub niepełnosprawnością. Ubóstwo dotyczy także ludzi aktywnych zawodowo, którzy ze względu na zbyt niski poziom otrzymywanego wynagrodzenia nie są w stanie zapewnić rodzinie bytu na odpowiednim poziomie i przez to staczają się na tak zwany margines społeczny³⁰¹.

Problem ubóstwa i nierówności dochodowych dotyczy także Polski, i jest on skutkiem działania wielu czynników, a mianowicie:

- czynników ekonomicznych, do których zalicza się przede wszystkim: bezrobocie, inflację, niski poziom wynagrodzeń, niezintegrowany system podatkowo-transferowy z gwarantowanymi i wielorazowymi minimami, w tym zwłaszcza z płacami minimalnymi, zbyt niski poziom opieki zdrowotnej i niezintegrowany system rehabilitacji medycznej, społecznej i zawodowej, dysharmonia między jakością kapitału ludzkiego a strukturą popytu na rynku pracy przejawiają się

³⁰¹ M. Dziura, *Ubogi w kulturze symulaków*, [w:] *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań*, red. M. Pokrzywa, S. Wilk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013, s. 65.

- zwłaszcza w przekroju przestrzennym oraz nierównomiernym rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych regionów (województw);
- czynników społecznych, w tym szczególnie postępujące rozwarstwienie społeczne, status materialny rodziny. Urodzenie się i funkcjonowanie w ubogiej rodzinie oznacza często zamknięcie w grupie społecznej pozbawionej podstawowych zasobów, szacunku społecznego oraz ograniczenie możliwości rozwoju i edukacji;
 - czynników psychologicznych, wśród których należy wskazać: brak motywacji i niechęć do pracy oraz poczucie niskiej wartości i brak wiary w swoje możliwości i umiejętności³⁰²;
 - czynników politycznych, które determinują założenia polityki państwa w sferze socjalno-ekonomicznej. Niewłaściwa polityka społeczna zamiast zmniejszać rozmiary ubóstwa może prowadzić do wzrostu liczby ubogich. Dzieje się to na skutek zniechęcenia do aktywności gospodarczej, zwalniania obywateli z poczucia odpowiedzialności za swoją sytuację materialną oraz ograniczenia ich samodzielności. Biorcy świadczeń tracą chęć do pracy, poczucie sensu i wiary w skuteczność swoich działań. Kształtują się u nich postawy roszczeniowe, swoją sytuację wiążą głównie z działaniami rządu. Transfery socjalne, które są zbyt wysokie i łatwo dostępne, powodują, że podejmowanie wysiłku i ryzyka wydaje się nieopłacalne. Na efekty swojej pracy należy czekać, a zasiłki są łatwo dostępne i odpowiednio wysokie. Dlatego też osobom ubogim nie opłaca się podejmowanie nisko płatnych prac niewymagających wysokich kwalifikacji zawodowych, ponieważ transfery socjalne zapewniają podobne dochody, a nie wymagają ponoszenia kosztów i wysiłku. W efekcie nieodpowiedzialnej polityki socjalnej działania państwa są przyczyną podtrzymywania ubóstwa oraz powiększania się grupy ludzi żyjących z zasiłków.

Kontynuując, należy stwierdzić, że źródeł ubóstwa jest wiele, a procesy powstania ubóstwa i nierówności dochodowych są złożone. Konsekwencją tego są zróżnicowane poglądy i teorie dotyczące czynników je determinujących. Interesującą alternatywną teorię klasyfikacji źródeł ubóstwa opracował Bradley Schiller. Wyróżnił on trzy teorie wyjawiające przyczyny ubóstwa: teorię skażonych charakterów, teorię ograniczonych możliwości, oraz teorię „Wielkiego Brata”³⁰³.

Siła oddziaływania czynników będących przyczyną ubóstwa i nierówności dochodowych zależy od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych krajów czy regionów oraz poziomu kultury i świadomości społeczeństwa. W szerszym ujęciu są one zdeterminowane przez procesy dokonujące się w otoczeniu zewnętrznym,

³⁰² R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*, Elipsa, Warszawa 2010, s. 76–79.

³⁰³ Zob. *Ibidem*, s. 74–76 oraz J. Grotowska-Leder, *Fenomen wielkomięskiej biedy: od epizodu do underclass*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002, s. 43.

takie jak: globalizacja, internacjonalizacja, postęp innowacyjny, innowacje i spekulacje finansowe, wahania koniunkturalne i ich przyspieszona dynamika zmian. Ich wzajemne interakcje mogą mieć pozytywny lub negatywny wpływ na tempo rozwoju społeczno-gospodarczego, a tym samym na kształtowanie się zjawiska: nierówności społecznych, nierówności materialnych i nierówności kulturowych³⁰⁴.

Wymiarami nierówności na gruncie nauk społecznych są³⁰⁵:

- nierówności ekonomiczne (dochód, zatrudnienie, warunki bytu);
- nierówności polityczne (np. zaangażowanie obywateli w politykę lub ich udział w sprawowaniu władzy).

Powszechnie stosowanymi wskaźnikami obrazującymi są: dochód narodowy *per capita*, średnie i minimalne wynagrodzenie miesięczne, przeciętne miesięczne dochody i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych, % udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym, stopa zatrudnienia i bezrobocia, wskaźnik zróżnicowania kwintalowego, współczynnik Giniego, wskaźnik rozwoju społecznego (HDI), ilość absolwentów szkół wyższych oraz wskaźniki dotyczące społeczeństwa obywatelskiego (które nie są przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu).

Miarą jakości życia i dobrobytu społeczeństwa danego kraju jest produkt narodowy brutto *per capita* (PKB *per capita*). Jednak miara ta jest obciążona wieloma wadami czy niedoskonałościami, a mianowicie³⁰⁶:

- nie uwzględnia struktury asortymentowej produkowanych dóbr, usług i korzyści płynących z ich użytkowania;
- nie informuje o pewnych kosztach społecznych związanych z pogorszeniem się jakości środowiska naturalnego człowieka, spowodowanym stopniem urbanizacji i motoryzacji;
- wiele dóbr i usług nie jest uwzględnianych w rachunku dochodu narodowego, gdyż nie stanowią one przedmiotu obrotu rynkowego;
- nie bierze pod uwagę efektów czasu wolnego i wartości usług świadczonych przez organy sprawiedliwości, instytucje publiczne jak i edukacji ochrony zdrowia czy przedsiębiorstwa komunalne;
- nie w pełni zaliczana jest produkcja w tzw. szarej strefie (tylko szacunkowo);
- niedostatki tego wskaźnika widoczne są także w porównaniach międzynarodowych, które wynikają z wahań kursu walutowego oraz sposobu podziału dochodu narodowego.

³⁰⁴ A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne*, [w:] *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, red. E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 10–12.

³⁰⁵ E. Wójcik-Żołądek, *Nierówności społeczne w Polsce*, Biuro Analiz Sejmowych, Infos 2013, Nr 20, s. 1.

³⁰⁶ B. Ślusarczyk, S. Ślusarczyk, *Podstawy mikro i makroekonomii...*, op. cit., s. 287–289.

Miernik dochodu narodowego *per capita*, mimo wyżej wymienionych niedostatków, jest powszechnie stosowanym wskaźnikiem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego i poziomu życia. Oczywiście dokonując szczegółowych analiz w tym zakresie, należy te ułomności wskaźnika mieć na względzie, żeby nie wyciągać zbyt pochopnych wniosków uogólniających. I tak poziom dochodu narodowego *per capita* w Polsce w latach 2008–2019 charakteryzował się tendencją rosnącą (zob. tab. 43).

Tabela 43. PKB ogółem oraz na jednego mieszkańca w Polsce w latach 2008–2019

Lata	PKB ogółem [mln zł]	PKB na jednego mieszkańca [zł]
2008	1 285 571	33 728
2009	1 372 025	35 653
2010	1 446 844	37 564
2011	1 565 251	40 628
2012	1 623 442	42 130
2013	1 646 724	42 770
2014	1 711 244	44 466
2015	1 801 112	46 837
2016	1 863 487	48 494
2017	1 989 835	51 789
2018	2 121 555	55 230
2019	2 210 660	57 550

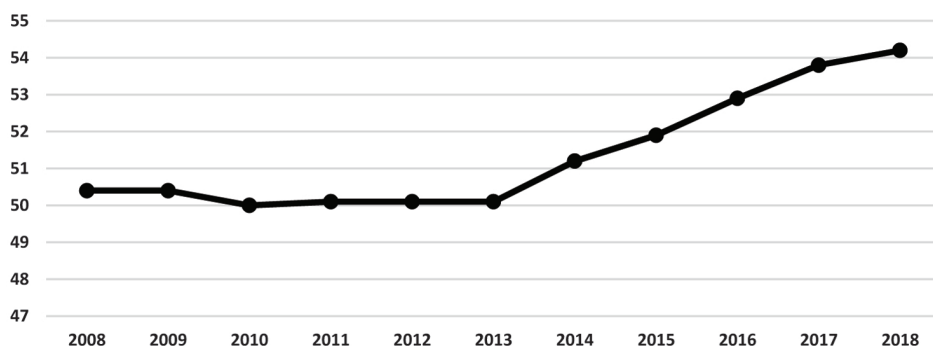
Źródło: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>

Tempo wzrostu realnego PKB *per capita* w latach 2008–2019 oscylowało w przedziale 1,8%–5,4%, przy czym najniższe było w 2009 roku – 1,8%, a najwyższe w 2018 roku – 5,4%, a w 2019 roku – 4,2%³⁰⁷.

Poziom PKB *per capita* Polski do PKB *per capita* EU w latach 2008–2019 kształtował się od 56% w 2008 roku do 73% w 2019 roku i w całym okresie wykazywał tendencję rosnącą³⁰⁸! Niewątpliwie było to rezultatem wzrostu zatrudnienia, którego wskaźnik w tych latach także miał tendencję rosnącą (zob. wykres 8).

³⁰⁷ Źródło: <https://ec.eurion.eu/eurostat/tgmtable.do?tab=tabelle8zplugin=1,8language=en8zplcde=sdg08.10> (dostęp: 10.09.2020).

³⁰⁸ *Ibidem*.

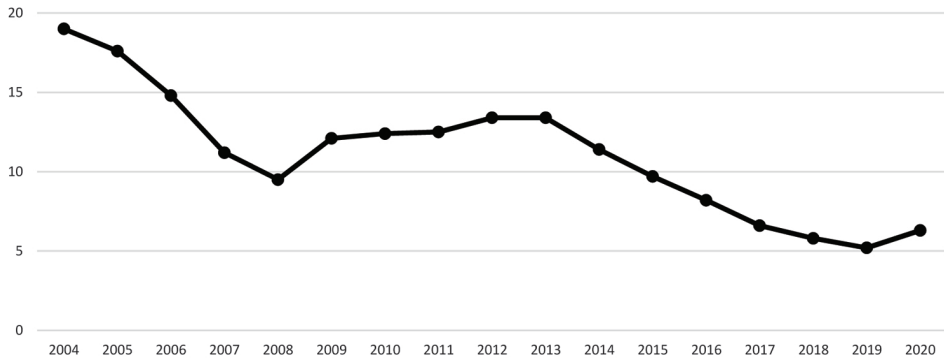
Wykres 8. Wskaźnik zatrudnienia (wartości liczbowe) w Polsce w latach 2008–2018 (%)

Źródło: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp: 03.11.2021).

Na wykresie przedstawiono, że zgodnie z danymi wskaźnik zatrudnienia w ciągu 10 lat wzrósł o około 3,8%. Wartości wskaźnika w latach 2008–2013 wahała się w przedziale 50,4–50,2%. Dopiero po 2014 roku odnotowano jego systematyczny wzrost aż do 54,2% w 2018 roku. Nie ulega wątpliwości, że na kształtowanie się wyżej odnotowanych wskaźników ma wpływ przebieg cyklu koniunkturalnego. Jego przebieg w znaczącym stopniu oddziałuje na nierówności dochodowe i na pogłębienie się bezrobocia³⁰⁹.

Stopa bezrobocia w Polsce w latach 2004–2020 była zmienna (zob. wykres 9). Znaczący spadek stopy bezrobocia zaobserwowano w 2008 roku, kiedy to zmniejszyła się o około 50% w porównaniu do 2004 roku. W 2009 roku stopa bezrobocia wzrosła o około 27% w porównaniu do 2008 roku, wzrost stopy bezrobocia utrzymywał się do 2013 roku. Natomiast od 2014 roku odnotowano spadek stopy bezrobocia, w porównaniu do roku poprzedniego wynosił on około 15%. Spadek stopy bezrobocia w Polsce utrzymał się do 2019 roku i wyniósł 5,2%. W analizowanym okresie stopa bezrobocia przedstawiała się w następujący sposób: w 2019 roku miała najmniejszą wartość, a porównując do 2004 roku zmniejszyła się o około 71%. Natomiast w 2020 roku odnotowano wzrost stopy bezrobocia i wyniósł on 6,2%, co stanowi wzrost w porównaniu do roku poprzedniego o około 20%.

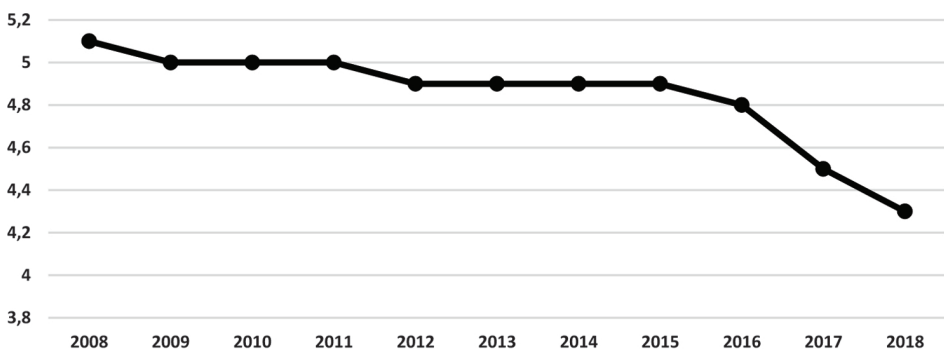
³⁰⁹ P. Bolibok, *Nierówności dochodowe a zadłużenie gospodarstw domowych w krajach OECD w latach 1995–2014*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, 2017, nr 51, s. 168–170.

Wykres 9. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce w latach 2004–2020

Źródło: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>

W celu wyznaczenia poziomu nierówności dochodowych stosuje się wskaźnik zróżnicowania kwintylowego oraz współczynnik Giniego. Im wartość tych współczynników przyjmuje mniejszą wartość, tym zróżnicowanie dochodów w danym kraju jest mniejsze. Wskaźnik zróżnicowania kwintylowego oblicza się poprzez „stosunek dochodów uzyskanych przez 20% osób o najwyższym poziomie dochodów do sumy dochodów uzyskanych przez 20% osób o najniższym poziomie dochodów”³¹⁰.

Wykres 10. Wskaźnik zróżnicowania kwintylowego w Polsce w latach 2008–2018

Źródło: file:///C:/Users/zoo/Downloads/dochody_i_warunki_zycia_ludnosci_polski_-_raport_z_bada_nia_eu-silc_2018.pdf (dostęp: 02.02.2020).

Na wykresie 10. przedstawiono kształtowanie się wskaźnika zróżnicowania kwintylowego w Polsce w latach 2008–2018. Według zaprezentowanych danych wskaźnik

³¹⁰ <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3077,pojecie.html> (dostęp: 17.02.2021).

ten na przestrzeni 10 lat zmniejszał się i kształtował między wartością równą 5,1 a 4,3. Wartość wskaźnika w przeciągu 10 lat zmniejszyła się o wartość równą 0,8. Spadek wartości współczynnika odnotowano w następujących latach: 2009 (spadek do 5), 2012 (spadek do 4,9), 2016 (spadek do 4,8), 2017 (spadek do 4,5), 2018 (spadek do 4,3). Największy spadek wskaźnika odnotowano w roku 2017 i zmniejszył się on w stosunku do roku poprzedniego o wartość równą 0,3.

Stosowaną również miarą nierówności dochodowych jest współczynnik Giniego, który przyjmuje wartości z przedziału (0–100). Jeżeli współczynnik ten osiąga wartość równą 0, oznacza to, że wszystkie osoby w badanym obszarze mają takie same dochody. Gdy wartość współczynnika Giniego osiąga maksymalny poziom 100%, oznacza to, że jedno gospodarstwo domowe koncentruje cały dochód w danym kraju. Czyli im współczynnik przyjmie większą wartość, tym większe jest zróżnicowanie dochodów w badanym obszarze³¹¹. Współczynnik Giniego obliczany jest na podstawie wzoru:

$$\text{Współczynnik Giniego} = \frac{N+1}{N} - \frac{2}{N^2\bar{x}} \sum_{i=1}^N (N+1-i)x_i$$

Znaczenie:

N – liczba gospodarstw

\bar{x} – średni dochód

i – numer gospodarstwa

x – dochody³¹²

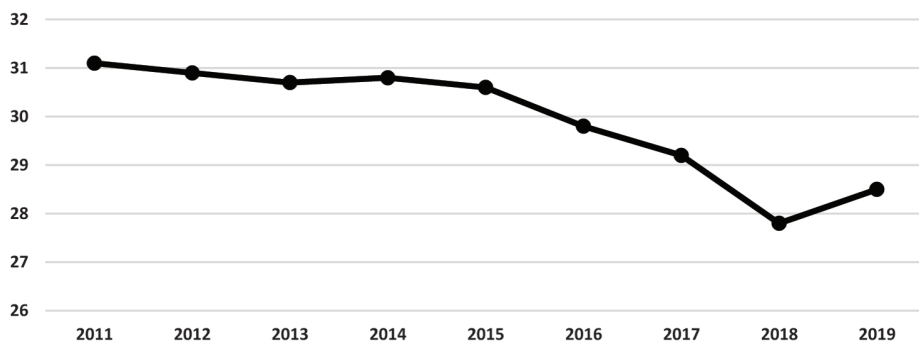
Na wykresie nr 11 przedstawiono kształtowanie się współczynnika Giniego w Polsce w latach 2011–2019. Zgodnie z danymi zawartymi na wykresie, współczynnik ten kształtował się na przestrzeni 9 lat między wartością równą 31,1 a 27,8. Najmniejszą wartość współczynnik osiągnął w 2018 roku, natomiast największa wartość odnotowana została w 2011 roku. Według danych zawartych na wykresie nr 11 współczynnik ten z roku na rok zmniejsza się, największy spadek w Polsce odnotowano w 2018 roku i obniżył się on o około 4,5% w porównaniu do poprzedniego roku. W 2019 roku odnotowano wzrost współczynnika Giniego w porównaniu do poprzedniego roku o około 0,5%. Na przestrzeni 9 lat współczynnik Giniego w Polsce zmniejszył się o około 3,3%.

W celu porównania Polski do wybranych państw Europy pod względem występowania nierówności, na wykresie nr 12 zostały przedstawione dane odnośnie kształtowania się współczynnika Giniego w 2019 roku. Wartość współczynnika Giniego w wybranych krajach Europy kształtuje się między wartością równą 40,8 a 22,8. Krajem, który osiągnął największą wartość współczynnika była Bułgaria, a krajem, który osiągnął najmniejszą wartość była Słowacja. Według danych zawartych na wykresie nr 12 największą wartość współczynnika osiągnęły kraje, takie jak: Bułgaria, Litwa,

³¹¹ <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3078,pojecie.html> (dostęp: 20.02.2021).

³¹² M. Radziukiewicz, *Zasięg ubóstwa w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 37.

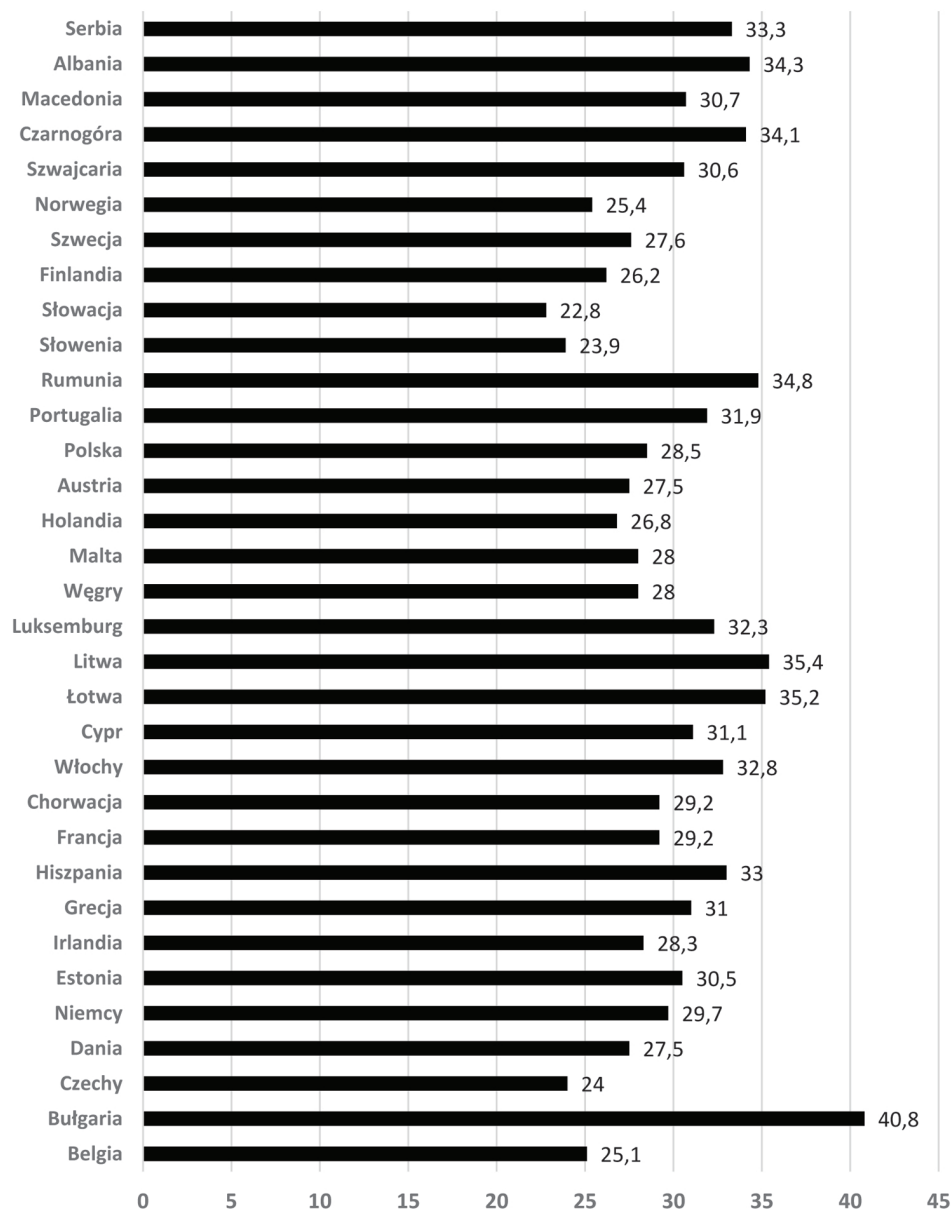
Łotwa, Rumunia, Hiszpania, Włochy, Luksemburg, Portugalia, Cypr, Grecja i Estonia. W wymienionych krajach wartość współczynnika miała wartość większą od 30. Natomiast kraje, w których współczynnik osiągnął wartość najmniejszą to: Słowacja, Słowenia, Czechy, Belgia i Norwegia. Wartość współczynnika w wymienionych krajach nie przekroczyła wartości równej 25. Polska na tle krajów Unii Europejskiej zajmuje 15. miejsce pod względem wartości współczynnika. Kraje, które mają zbliżoną wartość współczynnika do Polski to Irlandia, Węgry i Malta.

Wykres 11. Współczynnik Giniego w Polsce w latach 2011–2019

Źródło: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=en&dataset=ilc_di12 (dostęp: 18.02.2020).

Należy podkreślić, iż pomiędzy poziomem nierówności a wzrostem gospodarczym istnieje współzależność, która nie ma charakteru liniowego, co w toku swoich badań stwierdził Simon Kuznets. Autor podczas swoich badań zauważył, że jeżeli występuje niski poziom nierówności, wzrost gospodarczy jest również na niskim poziomie. Natomiast wraz ze wzrostem gospodarczym wzrastają także nierówności. Analiza zjawiska nierówności pod względem ich wpływu na wzrost gospodarczy pokazuje, że nie są to zjawiska obojętne względem siebie. Modele ekonometryczne jak i dane statystyczne pokazują, że gospodarki, które realizują rozwój, muszą zmierzyć się z występowaniem zjawiska nierówności społecznych. Występowanie nierówności napędza dwa procesy, które nakładają się na siebie i są przeciwstawne. Nierówności z jednej strony mogą mieć charakter pozytywny, ponieważ przyczyniają się do „zwiększenia motywacji oraz przedsiębiorczości u warstwy gorzej uposażonej”. Natomiast z drugiej strony pogłębiające się nierówności mają szkodliwy wpływ na wzrost gospodarczy, jak i na jakość życia społecznego.

Wykres 12. Współczynnik Giniego w wybranych krajach Europy na rok 2019

Źródło: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=en&dataset=ilc_di12 (dostęp: 17.02.2021).

Pogłębiające się nierówności mogą przyczyniać się do zahamowania wzrostu gospodarczego. Od tego jak nierówności wpływają na wzrost gospodarczy, zależy, jaki jest poziom nierówności. Nierówności w pewnym stopniu przyczyniają się do sty-

mulowania wzrostu, jednak przekroczenie pewnej granicy ma negatywny wpływ na gospodarkę danego kraju³¹³.

Biorąc pod uwagę te zależności, należy podkreślić istotne znaczenie w tym zakresie nierówności płacowych. Jednym z głównych czynników odpowiadających za wzrost nierówności dochodowych w Polsce było przejście od centralnego systemu płac do systemu zdecentralizowanego w gospodarce rynkowej. Wiązało się to z radykalnymi zmianami strukturalnymi i technologicznymi w gospodarce, które spowodowały przesunięcie popytu z sektora publicznego do sektora prywatnego, co z kolei wywołało wzrost wynagrodzeń wśród pracowników posiadających wysokie kwalifikacje oraz wolniejszy wzrost wynagrodzeń wśród pracowników posiadających niskie kwalifikacje. Wzrost zapotrzebowania na osoby z wyższym wykształceniem jest rezultatem postępu technologicznego szczególnie w takich dziedzinach jak informatyka i automatyzacja. Zachodzące zmiany w tym zakresie doprowadziły do występowania różnic w wynagrodzeniach i pogłębienia się zjawiska nierówności dochodowych³¹⁴.

Warto jednak podkreślić, że dokonujące się zmiany strukturalno-systemowe w Polsce spowodowały nie tylko powstanie różnic w wynagrodzeniach, ale także wzrost przeciętnego wynagrodzenia. Z danych przedstawionych w tabeli 44. wynika, iż wysokość wynagrodzeń w Polsce systematycznie wzrastała w latach 2004–2019.

Z danych zawartych w tabeli nr 44 wynika, iż zarówno przeciętne wynagrodzenie, jak i minimalne wynagrodzenie miesięczne brutto charakteryzują się tendencją rosnącą w całym analizowanym okresie. Miało to istotne znaczenie dla poprawy warunków życia w Polsce. Wartość przeciętnego i minimalnego wynagrodzenia w tym okresie w porównaniu z 2004 rokiem wzrosła o 2 628 zł pierwszego i o 1 401 zł drugiego, a więc ponad 2-krotnie.

W tym okresie następowały zmiany w podziale dochodów. Znamiennym zjawiskiem był wzrost wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz spadek udziału tychże wydatków w dochodzie rozporządzalnym. Są to zjawiska charakterystyczne dla społeczeństw dynamicznie się rozwijających, a do takich zalicza się Polskę. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na 1 osobę osiągnęły wartość 1 819 zł i były ponad 2,5-krotnie wyższe w porównaniu z 2004 rokiem. Natomiast udział wydatków wykazywał tendencję malejącą i jego udział w dochodzie rozporządzalnym zmniejszył się z 95,4% do 68,8% (zob. tab. 45). Wzrost nadwyżki dochodów nad wydatkami sprawia, że gospodarstwa domowe mają większe oszczędności. Ponadto dane te świadczą o pozytywnych zmianach w strukturze konsumpcji i poprawiającej się sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce.

³¹³ G.M. Malinowski, *Nierówności i wzrost gospodarczy, sojusznicy czy wrogowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 69–70.

³¹⁴ J. Borętyński, *Analiza tworzenia i podziału dochodów na podstawie modelu wielosektorowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 50.

Tabela 44. Średnie oraz minimalne wynagrodzenie miesięczne brutto w złotych w gospodarce narodowej w Polsce w latach 2004–2019

Rok	Średnie wynagrodzenie brutto	Minimalne wynagrodzenie brutto
2004	2 290	824
2005	2 380	849
2006	2 477	899
2007	2 691	936
2008	2 944	1 126
2009	3 103	1 276
2010	3 224	1 317
2011	3 399	1 386
2012	3 521	1 500
2013	3 650	1 600
2014	3 783	1 680
2015	3 899	1 750
2016	4 047	1 850
2017	4 271	2 000
2018	4 585	2 100
2019	4 918	2 250

Źródło: www.zus.pl**Tabela 45.** Przeciętne miesięczne dochody i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2004–2019

Rok	Dochód rozporządzalny w złotych	Wydatki w złotych	% udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym
2004	735	702	95,4
2005	761	697	91,5
2006	835	751	90,0
2007	929	816	87,9
2008	1 046	911	87,1
2009	1 114	964	86,5
2010	1 201	1 005	83,7
2011	1 235	1 028	83,2
2012	1 278	1 059	82,8
2013	1 299	1 062	81,7
2014	1 340	1 079	80,5
2015	1 386	1 091	78,7
2016	1 475	1 132	76,7

Rok	Dochód rozporządzalny w złotych	Wydatki w złotych	% udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym
2017	1 598	1 176	73,6
2018	1 693	1 187	70,1
2019	1 819	1 252	68,8

Źródło: www.stat.gov.pl

Dotychczasowe rozważania dotyczyły ogólnych tendencji kształtowania się dochodów rozporządzalnych i wydatków, ale poznanie bardziej adekwatnego i rzetelnego obrazu sytuacji materialnej gospodarstw domowych wymaga bardziej szczegółowej analizy, w której wykorzystane będą wskaźniki kształtowania się poziomu dochodów i wydatków: dla poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych według miejsca zamieszkania, według poziomu wykształcenia oraz ich zróżnicowania w przekroju przestrzennym. I tak w latach 2017–2018 występowało wyraźne zróżnicowanie przeciętnych dochodów i wydatków między poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych (zob. tab. 46).

Tabela 46. Przeciętne miesięczne dochody i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych w latach 2017–2019 według grup społeczno-ekonomicznych

Grupa społeczno-ekonomiczna	Dochód rozporządzalny w złotych			Wydatki w złotych			% udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Pracownicy	1 608	1 703	1 832	1 168	1 170	1 236	72,6	68,7	67,4
Rolnicy	1 576	1 579	1 667	868	872	914	55,1	55,2	54,8
Pracujący na własny rachunek	1 919	2 012	2 174	1 368	1 400	1 472	71,3	69,6	67,7
Emeryci	1 630	1 733	1 864	1 296	1 297	1 364	79,5	74,8	73,2
Renciści	1 296	1 355	1 498	1 132	1 141	1 222	87,4	84,2	81,6

Źródło: www.stat.gov.pl

Największy przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny (2 174 zł) oraz przeciętne miesięczne wydatki (1 472 zł) na jedną osobę odnotowano w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek poza gospodarstwem rolnym. Dochody w tej grupie gospodarstw domowych były w 2019 roku o 20,3% wyższe od przeciętnych dochodów gospodarstw domowych ogółem, a wydatki były o 18,5% wyższe od średnich wydatków gospodarstw domowych ogółem. Najniższy przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w 2019 roku odnotowano w gospodar-

stwach domowych rencistów (1 498 zł), a więc dochód rozporządzalny w tej grupie był niższy o 17,1% od średniej krajowej. Najniższe wydatki wynoszące w 2019 roku 914 zł odnotowano w grupie gospodarstw domowych rolników. Wydatki w tej grupie były o 20,4% niższe od średnich wydatków dla gospodarstw domowych w Polsce ogółem. Najwyższy udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym wynoszący 81,6% w 2019 roku występował w gospodarstwach domowych rencistów. Przeciętna nadwyżka miesięcznych dochodów nad wydatkami w grupie rencistów wyniosła tylko 276 zł w 2019 roku. Drugą grupą pod względem wysokości udziału wydatków w dochodzie była grupa emerytów (73,2%). Najniższy natomiast udział wydatków w dochodzie wynoszący 54,8% odnotowano w gospodarstwach domowych rolników. A zatem na podstawie powyższej analizy można stwierdzić, że w Polsce w najtrudniejszej sytuacji ekonomicznej znajdowała się grupa rencistów i rolników. W najkorzystniejszej sytuacji ekonomicznej byli przedsiębiorcy pracujący na własny rachunek.

Wielkość dochodów i wydatków w gospodarstwach w Polsce jest zróżnicowana także pod względem miejsca zamieszkania (zob. tab. 47).

Tabela 47. Przeciętne miesięczne dochody i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych w latach 2017–2019 według miejsca zamieszkania

Miejsce zamieszkania	Dochód rozporządzalny w złotych			Wydatki w złotych			% udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Miasta 500 tys. i więcej	2 214	2 340	2 481	1 584	1 622	1 745	71,6	69,3	70,3
Miasta 200–499 tys.	1 860	1 979	- ³¹⁵	1 393	1 494	-	74,9	75,5	-
Miasta 100–199 tys.	1 706	1 780	-	1 284	1 272	-	75,3	71,5	-
Miasta 20–99 tys.	1 604	1 708	1 836	1 219	1 208	1 282	76,0	70,7	69,8
Miasta poniżej 20 tys.	1 486	1 602	1 746	1 106	1 107	1 198	74,4	69,1	68,6
Wieś	1 359	1 433	1 551	981	980	1 033	72,2	68,4	66,6

Źródło: www.stat.gov.pl

W 2019 roku w zestawieniu statystycznym nie występują podziały na miasta od 200–499 tys. ani 100–199 tys. Wprowadzony został podział na miasta 100–499 tys.

³¹⁵ W 2019 roku w zestawieniu statystycznym nie występują podziały na miasta od 200–499 tys. ani 100–199 tys. Wprowadzony został podział na miasta od 100–499 tys. mieszkańców. Wartości dla tego przedziału w 2019 roku wynoszą odpowiednio: Dochód rozporządzalny – 2006, Wydatki – 1416, udział procentowy – 70,6%.

mieszkańców. Wartości dla tego przedziału w 2019 roku wynoszą odpowiednio: Dochód rozporządzalny – 2 006, Wydatki – 1 416, udział procentowy – 70,6%.

Z danych zawartych w tabeli 47 wynika, że najwyższy dochód rozporządzalny i poziom wydatków mieli mieszkańcy dużych miast liczących ponad 500 tysięcy ludności. Najniższe dochody rozporządzalne oraz wydatki posiadali mieszkańcy wsi. Znamienne tendencją jest to, że wraz ze zmniejszającą się liczbą mieszkańców miast oraz wsi, dochód rozporządzalny i wydatki także maleją. Różnice w przeciętnych dochodach i wydatkach mieszkańców dużych miast i wsi są znaczące. Wskazuje to na występujące w Polsce zróżnicowanie poziomu życia w gospodarstwach domowych pod względem miejsca zamieszkania. Różnica ta jest rezultatem niższych średnich zarobków wśród mieszkańców wsi oraz małych miast. Gospodarstwa domowe funkcjonujące w nich są zazwyczaj liczniejsze, co w konsekwencji powoduje, że dochody rozkładają się na większą liczbę osób. Natomiast różnice w udziale wydatków w dochodzie rozporządzalnym ze względu na miejsce zamieszkania są niewielkie.

Kolejnym kryterium powodującym zróżnicowanie poziomu dochodów rozporządzalnych oraz udział w nich wydatków jest poziom wykształcenia społeczeństwa. Biorąc pod uwagę to kryterium, wyróżniono cztery grupy: osoby z wyższym wykształceniem, posiadające wykształcenie policealne, średnie zawodowe i ogólnokształcące, osoby mające wykształcenie zasadnicze zawodowe oraz grupa osób posiadających wykształcenie gimnazjalne, podstawowe i bez wykształcenia (zob. tab. 48).

Tabela 48. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny oraz wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych według poziomu wykształcenia w latach 2017–2019

Wykształcenie	Dochód rozporządzalny w złotych			Wydatki w złotych			% udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Wyższe	2 175	2 274	2 366	1 584	1 596	1 633	72,8	70,2	69,0
Policealne, średnie zawodowe i ogólnokształcące	1 579	1 670	1 785	1 189	1 180	1 240	75,3	70,7	69,5
Zasadnicze zawodowe	1 331	14 06	1 537	957	959	1 031	71,9	68,3	67,1
Gimnazjalne, zawodowe, bez wykształcenia	1 153	1 208	1 312	882	893	939	76,5	74,0	71,5

Źródło: www.stat.gov.pl

Z analizy danych zawartych w tabeli 48. wynika, że wykształcenie jest istotnym czynnikiem kształtującym sytuację materialną. Najwyższe dochody i udział w nich

wydatków osiągały grupy osób z wyższym wykształceniem. Natomiast najniższe dochody i udział w nich wydatków odnotowano w grupie osób z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym oraz bez wykształcenia, przy czym rozpiętość między nimi była prawie dwukrotna.

Analizując kształtowanie się poziomu dochodów rozporządzalnych, warto wskazać również na jego zróżnicowanie w przekroju przestrzennym. Otóż najwyższym wskaźnikiem średniego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej krajowej w 2019 roku (Polska = 100) charakteryzowały się województwa: mazowieckie, śląskie, dolnośląskie i pomorskie (zob. tab. 49).

Tabela 49. Województwa z najwyższym wskaźnikiem średniego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwach domowych, w stosunku do średniej krajowej w 2019 roku (Polska = 100)

Województwo	Wskaźnik średniego miesięcznego dochodu rozporządzalnego (% średniej krajowej)
Mazowieckie	115,9
Dolnośląskie	107,5
Śląskie	104,3
Pomorskie	102,2

Źródło: www.stat.gov.pl

Z kolei najniższy wskaźnik tego rodzaju posiadały województwa: podkarpackie, lubelskie, warmińsko-mazurskie i świętokrzyskie (zob. tab. 50).

Tabela 50. Województwa z najniższym wskaźnikiem średniego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwach domowych, w stosunku do średniej krajowej w 2019 roku (Polska – 100)

Województwo	Wskaźnik średniego miesięcznego dochodu rozporządzalnego (% średniej krajowej)
Podkarpackie	80,9
Lubelskie	85,6
Warmińsko-mazurskie	87,8
Świętokrzyskie	89,4

Źródło: www.stat.gov.pl

Analiza danych zawartych w tabelach nr 49 i 50 wskazuje na duże rozpiętości wielkości dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwach domowych, co niewątpliwie przekłada się na poziom jakości życia społeczeństw zamieszkujących poszczególne województwa. Jest to zdeterminowane przez wiele czynników zarówno o charakterze społeczno-ekonomicznym, jak i historycznym oraz geopolitycznym.

Dotychczas omówione kryteria zróżnicowania poziomu dochodów rozporządzalnych i udziału w nich wydatków w sposób istotny wpływają na rozmiary i struktury ubóstwa w Polsce.

4.2. Rozmiary i struktura ubóstwa w Polsce

W Polsce najbardziej znane i najczęstsze badania dotyczą ubóstwa bezwzględnego wyrażanego na podstawie granic (linii) minimum socjalnego oraz minimum egzystencji. Minimum egzystencji jest to koszyk dóbr i usług wiążący się z potrzebami, które są niezbędne każdej osobie do codziennego funkcjonowania. Wyróżniamy 5 grup potrzeb, związane są z: ochroną zdrowia, kształceniem, higieną, ubraniem, żywnością, mieszkaniem. Odłożenie tych potrzeb w czasie może prowadzić do zagrożenia rozwoju psychicznego i życia człowieka. Natomiast minimum socjalne jest koszykiem dóbr i usług zapewniających osobie i rodzinie życie na minimalnym poziomie oraz normalne funkcjonowanie w społeczeństwie. W ramach minimum socjalnego wyróżniamy 9 grup potrzeb, są to m.in. higiena, mieszkanie, transport, kształcenie, wypoczynek letni, ubranie, ochrona zdrowia, wyżywienie. Zaspokojenie tych potrzeb zapewnia człowiekowi „reprodukcję sił życiowych, posiadanie i wychowanie potomstwa oraz utrzymanie więzi ze społeczeństwem”³¹⁶.

Aby móc stworzyć wspólną międzynarodową definicję ubóstwa, zarekomendowano dwupoziomą miarę ubóstwa, czyli podział na ubóstwo ogólne oraz ubóstwo absolutne. Szerszym pojęciem niż ubóstwo absolutne jest ubóstwo ogólne. Wiąże się z brakiem dostępu do podstawowych dóbr i usług, jak również niemożliwością uczestnictwa w życiu obywatelskim, społecznym i kulturowym. Natomiast ubóstwo absolutne wiąże się z sytuacją, w której nie można zaspokoić podstawowych potrzeb, takich jak: mieszkanie, żywność, ochrona sanitarna i informacje³¹⁷.

Należy podkreślić, że istotne znaczenie ma stworzenie profilu ubóstwa, który umożliwi weryfikację czynników wpływających na występowanie biedy i ubóstwa w gospodarstwach domowych. Profil ubóstwa ma na celu zbadanie ubóstwa pod względem różnorodnych charakterystyk, wśród których można wyróżnić:

- geograficzne, związane z miejscem zamieszkania (z województwem, miastem czy wsią);
- lokalne, odnoszące się do dostępu do usług edukacyjnych i zdrowotnych na szczeblu lokalnym;

³¹⁶ J. Łopato, *Ubóstwo w Polsce – skala, dynamika, struktura*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*, red. R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss, Elipsa, Warszawa 2010, s. 76–79.

³¹⁷ Ubóstwo ogólne jest ściśle związane z wykluczaniem społecznym. Zob. T. Panek, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówność. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2011, s. 14–16.

- demograficzno-społeczne, do których zaliczamy: wykształcenie, dochody, wielkość i typ gospodarstw domowych, podział gospodarstw domowych na grupy społeczno-ekonomiczne, płeć, wiek itp.³¹⁸

W Polsce dla każdego roku obliczane i publikowane są przez Główny Urząd Statystyczny wskaźniki dotyczące zasięgu ubóstwa ekonomicznego. Bazują one na wynikach badań budżetów gospodarstw domowych. Wskaźniki te są danymi średniorocznymi. W obliczeniach uwzględnione zostały trzy różne granice: minimum egzystencji (granica ubóstwa skrajnego), granica ubóstwa relatywnego oraz granica ubóstwa ustawowego. Zasięg lub stopa ubóstwa jest to odsetek osób, u których poziom wydatków był niższy od przyjętej granicy ubóstwa. A zatem wyróżniamy trzy główne rodzaje ubóstwa: skrajne, relatywne i ustawowe.

Najbardziej dotkliwym rodzajem ubóstwa jest ubóstwo skrajne. Przyjęcie granicy ubóstwa na poziomie minimum egzystencji pozwala na oszacowanie skali ubóstwa skrajnego. Konsumpcja poniżej tego poziomu utrudnia przeżycie i stanowi zagrożenie dla biologicznego rozwoju człowieka. W latach 2004–2005 stopa ubóstwa skrajnego wzrosła z 11,3% do 12,3%, a następnie w latach 2006–2008 jego rozmiary znacznie spadły do poziomu 5,6%. Jednak w kolejnych latach 2009–2014 zasięg ubóstwa skrajnego ponownie zwiększył się do 7,4%. Z kolei w latach 2015–2019 jego zasięg wykazał tendencję spadkową z 6,5% do 4,2%³¹⁹.

Przy ocenie zjawiska ubóstwa istotne jest również uwzględnienie relatywnej granicy ubóstwa, która jest równa 50% miesięcznych wydatków gospodarstw domowych. W Polsce granica ta umożliwia wyodrębnienie osób oraz gospodarstw domowych, które odbiegają od znacznego poziomu przeciętnego. W latach 2004–2007 stopa ubóstwa relatywnego zmniejszyła się z 20,3% do 17,3%. W latach 2008–2010 zasięg ubóstwa relatywnego nie uległ istotnym zmianom i ustabilizował się na poziomie powyżej 17%, zaś w kolejnych latach 2011–2014 jego poziom nieznacznie się zmniejszył poniżej 17%. Natomiast od 2015 roku nastąpił jego znaczny spadek z 15,5% do 13% w 2019 roku³²⁰.

Warto zwrócić uwagę, że analiza ubóstwa wymaga uwzględnienia także granicy ustawowej. W Polsce zgodnie z przepisami jest to grupa osób, która korzysta ze świadczeń pieniężnych przyznawanych z pomocy społecznej. I tak w latach 2004–2011 wystąpił znaczny spadek rozmiarów ubóstwa ustawowego z 19,2% do 6,6%, a w latach 2012–2012 jego rozmiary zwiększyły się i wyniosły 12,8%, i utrzymywały się na tym poziomie do 2016 roku. Dopiero w latach 2017–2019 nastąpił znaczny spadek rozmiarów ubóstwa ustawowego z 10,7% do 9,0%³²¹.

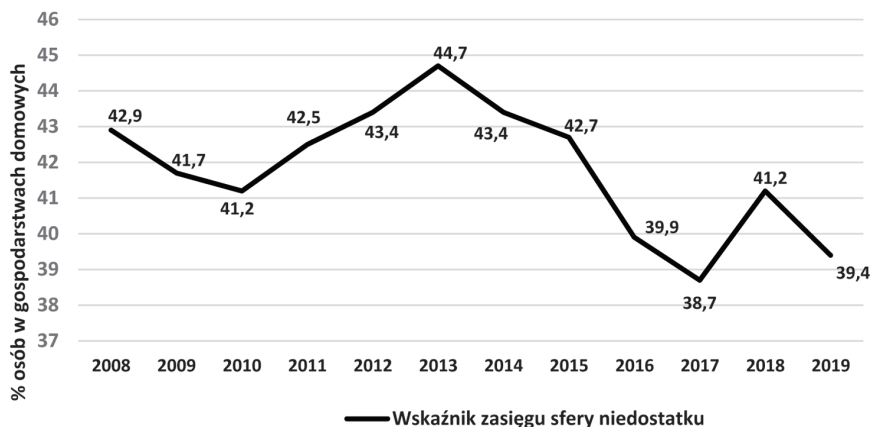
³¹⁸ T. Panek, *Ubóstwo...*, op. cit., s. 158.

³¹⁹ Według roczników GUS za lata 2004–2019.

³²⁰ *Ibidem*.

³²¹ *Ibidem*.

Analizując zjawisko ubóstwa, nie można pominąć problemu niedostatku. W granicy sfery niedostatku uwzględnia się nie tylko koszyk dóbr i usług zapewniających zaspokojenie podstawowych potrzeb, ale również potrzeby związane z utrzymaniem więzi rodzinnych, pracą, edukacją, kontaktami towarzyskimi oraz uczestnictwem w kulturze na poziomie minimalnym. Sfera niedostatku w Polsce w latach 2008–2019 kształtowała się na wysokim poziomie, tj. ok. 40% (zob. wyk. 13). Porównując dane z 2008 i 2019 roku, sfera niedostatku zmniejszyła się o 2,5%, a więc mimo upływu 10 lat utrzymuje się ona na dość wysokim poziomie.

Wykres 13. Sfera niedostatku w Polsce w latach 2008–2019

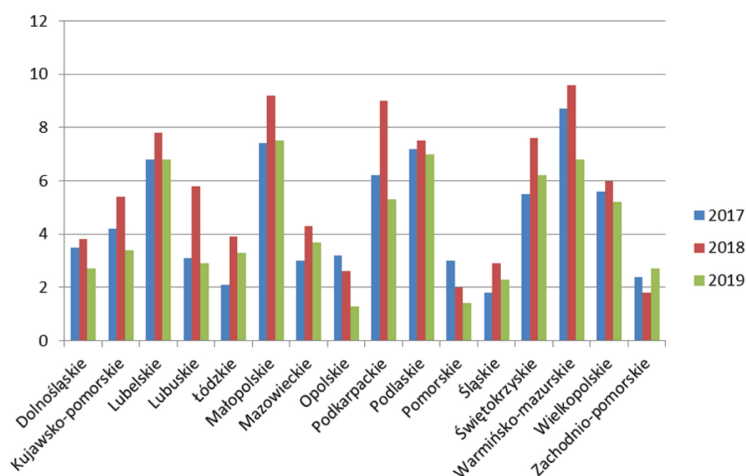
Źródło: file:///C:/Users/zoo/Downloads/zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2019_r%20(8).pdf (dostęp: 01.02.2019).

W społeczeństwie polskim grupami społecznymi najbardziej narażonymi na wystąpienie zjawiska ubóstwa, jak również sfery niedostatku, są gospodarstwa domowe utrzymujące się ze świadczeń socjalnych oraz gospodarstwa domowe rolników. Wśród osób dotkniętych ubóstwem są renciści i osoby z niskim wykształceniem. Ubóstwo dotyka również rodzin, w których są osoby niepełnosprawne oraz rodziny z co najmniej trojgiem dzieci. Z danych wynika także, że większy poziom niedostatku występuje wśród mieszkańców wsi niż wśród mieszkańców miast³²².

Ponadto w Polsce rozmiary ubóstwa są znacznie zróżnicowane przestrzennie. Otóż analizując ubóstwo skrajne w przekroju województw, to najbardziej dotkliwym jest ono dla mieszkańców następujących województw: warmińsko-mazurskiego, małopolskiego i podkarpackiego. Charakterystycznym jest zjawisko jego wzrostu w 2018 roku w porównaniu z 2017 rokiem, z wyjątkiem województw: opolskiego, pomorskiego i zachodnio-pomorskiego. Natomiast w 2019 roku poziom ubóstwa skrajnego znacz-

³²² <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2019-roku,14,7.html> (dostęp: 06.01.2021).

nie się obniżył we wszystkich województwach, z wyjątkiem województwa zachodnio-pomorskiego (zob. wykres 14).

Wykres 14. Stopa ubóstwa skrajnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – lata 2017, 2018, 2019.

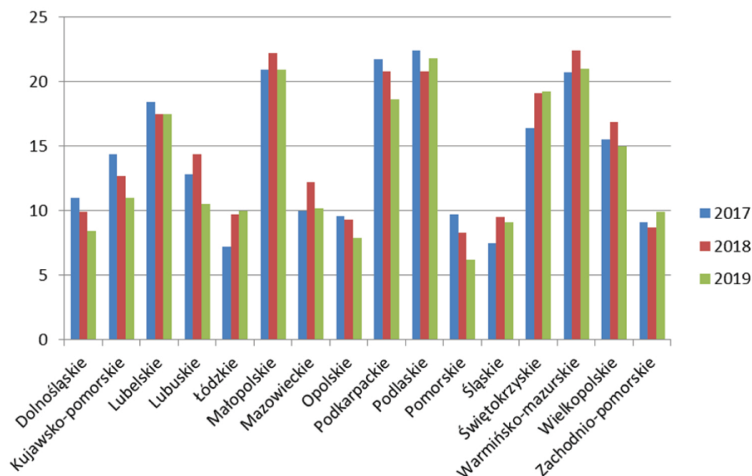
Z kolei stopa ubóstwa relatywnego w analizowanych latach 2017–2019 kształtowała się następująco:

- najwyższy poziom osiągała ona w województwach: podlaskim, podkarpackim, małopolskim i warmińsko-mazurskim w 2017 roku;
- najniższą stopą odznaczały się województwa: śląskie, łódzkie, wielkopolskie, pomorskie i opolskie;
- w 2019 roku nastąpił spadek poziomu ubóstwa relatywnego w województwach: dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, lubuskim, opolskim oraz pomorskim.

Trzecim rodzajem ubóstwa obliczanym przez GUS jest ubóstwo ustawowe, którego stopa także była zróżnicowana przestrzennie (zob. wykres 16).

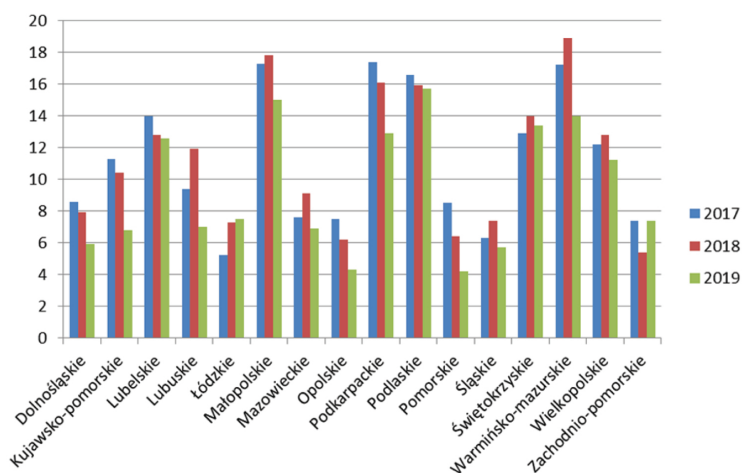
Z analizy wykresu wynika, że:

- w województwach dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, opolskim, podkarpackim, podlaskim i pomorskim wystąpiła tendencja spadkowa stopy ubóstwa ustawowego. Najwyższy poziom stopy tego ubóstwa osiągnęły województwa: małopolskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie i podlaskie;
- tylko w województwie łódzkim i zachodnio-pomorskim miał miejsce wzrost stopy ubóstwa ustawowego.

Wykres 15. Stopa ubóstwa relatywnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – lata 2017, 2018, 2019.

Wykres 16. Stopa ubóstwa ustawowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – lata 2017, 2018, 2019.

Dokonując szczegółowej analizy wszystkich rodzajów ubóstwa, warto zwrócić uwagę na ich statystyki (wskaźniki), jakimi charakteryzowały się poszczególne województwa w latach 2017–2019 (zob. tab. 51).

Z danych zawartych w tabeli 51. wynika, że w 2019 roku największa stopa **ubóstwa skrajnego** występowała w województwach małopolskim – 7,5%, a najniższa w województwie opolskim – 1,3% i pomorskim – 1,4%. Rozmiary natomiast **ubóstwa**

relatywnego największe były w województwach: podlaskim – 21,8%, warmińsko-mazurskim – 21%, małopolskim 20,9%, świętokrzyskim – 19,2% i podkarpackim – 18,6%. Najniższe rozmiary tego ubóstwa odnotowano w województwach: pomorskim – 6,2%, opolskim – 7,9% i dolnośląskim – 8,4%. Stopa **ubóstwa ustawowego** z kolei osiągnęła najwyższy poziom w województwach: podlaskim – 15,7%, małopolskim – 15,0%, warmińsko-mazurskim – 14,0%, świętokrzyskim – 13,4%, podkarpackim – 12,9% i lubelskim – 12,6%.

Tabela 51. Rozmiary ubóstwa według województw w latach 2017–2019 [%]

Województwo	Stopa ubóstwa skrajnego			Stopa ubóstwa relatywnego			Stopa ubóstwa ustawowego		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Dolnośląskie	3,5	3,8	2,7	11,0	9,9	8,4	8,6	7,9	5,9
Kujawsko-pomorskie	4,2	5,4	3,4	14,4	12,7	11,0	11,3	10,4	6,8
Lubelskie	6,8	7,8	6,8	18,4	17,5	17,5	14,0	12,8	12,6
Lubuskie	3,1	5,8	2,9	12,8	14,4	10,5	9,4	11,9	7,0
Łódzkie	2,1	3,9	3,3	7,2	9,7	10,0	5,2	7,3	7,5
Małopolskie	7,4	9,2	7,5	20,9	22,2	20,9	17,3	17,8	15,0
Mazowieckie	3,0	4,3	3,7	10,0	12,2	10,2	7,6	9,1	6,9
Opolskie	3,2	2,6	1,3	9,6	9,3	7,9	7,5	6,2	4,3
Podkarpackie	6,2	9,0	5,3	21,7	20,8	18,6	17,4	16,1	12,9
Podlaskie	7,2	7,5	7,0	22,4	20,8	21,8	16,6	15,9	15,7
Pomorskie	3,0	2,0	1,4	9,7	8,3	6,2	8,5	6,4	4,2
Śląskie	1,8	2,9	2,3	7,5	9,5	9,1	6,3	7,4	5,7
Świętokrzyskie	5,5	7,9	6,2	16,4	19,1	19,2	12,9	14,0	13,4
Warmińsko-mazurskie	8,7	9,6	6,8	20,7	22,4	21,0	17,2	18,9	14,0
Wielkopolskie	5,6	6,0	5,2	15,5	16,9	15,0	12,2	12,8	11,2
Zachodnio-pomorskie	2,4	1,8	2,7	9,1	8,7	9,9	7,4	5,4	7,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS- lata 2017, 2018, 2019.

Reasumując i biorąc pod uwagę trzy rodzaje ubóstwa, regionami i najniższymi wskaźnikami są województwa: łódzkie, śląskie, pomorskie, dolnośląskie i zachodnio-pomorskie. A województwa: małopolskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie i podkarpackie charakteryzowały się najwyższymi wskaźnikami. Różnice między województwami z najwyższymi i najniższymi wskaźnikami ubóstwa są bardzo wyraźne. Te różnice są jeszcze bardziej widoczne ze względu na miejsce zamieszkania (zob. tabela 52).

Tabela 52. Wskaźniki ubóstwa według miejsca zamieszkania w latach 2017–2019, w [%]

Miejsce zamieszkania	Stopa ubóstwa skrajnego			Stopa ubóstwa relatywnego			Stopa ubóstwa ustawowego		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Miasta razem	2,4	2,8	2,1	9,0	8,37	8,0	6,7	6,4	5,1
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	1,5	0,9	1,0	5,1	3,6	3,6	3,9	2,7	2,2
Miasta 200–500 tys. mieszkańców	1,1	1,2	1,4	5,8	5,1	4,9	4,2	3,3	3,0
Miasta 100–200 tys. mieszkańców	1,8	2,7	2,1	6,4	8,4	7,9	5,4	7,0	6,1
Miasta 20–100 tys. mieszkańców	2,8	3,1	2,5	10,1	9,9	10,0	7,4	7,4	6,4
Miasta poniżej 20 tys. mieszkańców	4,1	5,1	2,8	14,7	14,4	11,2	11,0	10,4	6,7
Wieś	7,3	9,4	7,5	20,4	22,7	20,8	16,8	17,9	15,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, lata 2017, 2018, 2019 – Zasięg ubóstwa skrajnego, relatywnego i ustawowego wg klasy miejscowości zamieszkania.

Najniższy udział osób ubogich występuje w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców oraz w miastach między 200 a 500 tys. mieszkańców. W pozostałych miastach stopa ubóstwa wykazuje tendencję rosnącą wraz ze zmniejszaniem się liczby mieszkańców. Największe wskaźniki wszystkich rodzajów ubóstwa dotyczyły mieszkańców wsi, które były wyższe od średnich wskaźników dla miast łącznie o kilka punktów procentowych. I tak wskaźniki ubóstwa w 2019 roku były wyższe:

- wskaźnik ubóstwa skrajnego o 5,4%;
- wskaźnik ubóstwa relatywnego o 12,8%;
- wskaźnik ubóstwa ustawowego o 10,1%.

A zatem, mimo znacznej poprawy sytuacji warunków życia w Polsce, ubóstwo jest nadal dużym problemem wśród mieszkańców wsi. Zasięg ubóstwa jest także zróżnicowany biorąc pod uwagę poziom życia poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (zob. tabela 53).

Dokonując analizy wskaźników dotyczących ubóstwa zawartych w tabeli nr 53, można sformułować następujące wnioski uogólniające:

- najniższe wskaźniki ubóstwa występują wśród gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek;
- najwyższy udział osób ubogich odnotowano wśród osób utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł. Są to osoby pracujące dorywczo i w zasadzie bezrobotne;
- rolnicy są grupą, która ma trudne warunki materialne i ich jakość życia jest na bardzo niskim poziomie;

- standard życia rencistów był w porównaniu z rolnikami wyższy prawie dwukrotnie jeżeli chodzi o wskaźniki ubóstwa ustawowego;
- wskaźniki ubóstwa skrajnego i relatywnego charakterystyczne dla grupy emerytów i pracowników są bardzo zbliżone. Natomiast wskaźniki ubóstwa ustawowego w stosunku do emerytów kształtowały się na wyższym poziomie w latach 2018 i 2019 niż pracowników.

Tabela 53. Wskaźniki zasięgu ubóstwa według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w latach 2017–2019, w [%]

Miejsce zamieszkania	Stopa ubóstwa skrajnego			Stopa ubóstwa relatywnego			Stopa ubóstwa ustawowego		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Pracujących na własny rachunek	2,6	3,4	2,4	8,5	8,9	7,6	6,8	7,2	5,8
Emerytów	3,3	4,6	3,5	11,9	12,0	11,3	9,7	6,7	5,8
Pracowników	4,4	4,7	3,6	11,9	12,9	12,0	7,3	10,5	8,4
Rencistów	7,3	8,4	6,3	20,0	21,8	19,0	14,0	13,0	11,0
Rolników	9,7	11,0	9,8	25,8	27,7	25,9	21,6	22,8	20,5
Utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	10,4	14,1	10,9	27,6	31,7	27,0	26,7	29,0	24,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS w 2017, 2018, 2019 roku wg grup społeczno-ekonomicznych.

Konstatując, należy stwierdzić, że w analizowanym okresie miała miejsce tendencja spadkowa, co niewątpliwie było rezultatem uruchomienia wielu programów społecznych (o czym będzie szerzej mowa w rozdziale następnym).

Rozmiary ubóstwa w Polsce są zdeterminowane przez wiele czynników, ale dwa czynniki, tj. poziom wykształcenia i struktura rodziny wywierały dość istotny wpływ (zob. tab. 54 i 55).

Na podstawie danych zawartych w tabeli 54. można postawić tezę, że między poziomem wykształcenia a zasięgiem ubóstwa występuje ścisła współzależność. I tak gospodarstwa domowe, których głowa rodziny posiada wyższe wykształcenie charakteryzowały się niskim wskaźnikiem ubóstwa. Niewątpliwie jest to związane z zajmowaniem przez te osoby wyższych stanowisk oraz większym wynagrodzeniem. Gospodarstwa domowe, których osoby posiadały niższe wykształcenie, osiągały wyższe wskaźniki zasięgu ubóstwa. Największy udział osób ubogich występuje w gospodarstwach domowych, których osoby prezentowały się wykształceniem co najmniej gimnazjalnym. Ich pozycja na rynku pracy jest trudna i nie łatwo im znaleźć dobrze płatną pracę.

Tabela 54. Wskaźniki zasięgu ubóstwa według poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa domowego latach 2017–2019, w [%]

Wykształcenie	Stopa ubóstwa skrajnego			Stopa ubóstwa relatywnego			Stopa ubóstwa ustawowego		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Wyższe	0,8	1,3	1,1	3,6	4,5	4,6	2,7	3,3	3,3
Średnie	2,8	3,7	2,9	9,7	11,2	10,4	7,4	8,3	7,0
Zasadnicze zawodowe	6,6	8,4	6,4	20,0	20,8	18,9	16,5	16,5	13,4
Co najwyżej gimnazjalne	10,0	11,9	10,1	27,2	28,0	26,2	20,7	21,5	18,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, Zasięg ubóstwa skrajnego w latach 2017, 2018, 2019 wg grup społeczno-ekonomicznych.

Jak już wyżej zaznaczono, także struktura rodziny i jej liczebność miały wpływ na rozmiary ubóstwa. Należy jednak podkreślić, że jego rozmiary wykazały się tendencją malejącą (zob. tab. 55).

Tabela 55. Wskaźniki zasięgu ubóstwa według typów gospodarstw domowych w latach 2017–2019 roku, w [%]

Gospodarstwa domowe	Stopa ubóstwa skrajnego			Stopa ubóstwa relatywnego			Stopa ubóstwa ustawowego		
	Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
1-osobowe	2,1	1,9	1,3	5,8	5,4	5,0	3,2	2,8	2,5
Rodziny bez dzieci na utrzymaniu	1,7	1,8	1,1	5,8	5,7	5,2	2,1	2,0	1,3
Rodziny z 1 dzieckiem	1,3	1,9	1,0	5,6	5,7	4,5	3,1	3,3	2,1
Rodziny z 2 dzieci	2,2	2,5	1,9	8,7	9,7	8,0	7,4	8,2	6,0
Rodziny z co najmniej 3 dzieci na utrzymaniu	6,4	7,0	5,0	18,8	19,1	17,4	20,3	19,3	16,3
Matka lub ojciec z dziećmi na utrzymaniu	2,5	2,9	1,9	9,6	10,5	7,4	8,3	10,2	5,4

Źródło: zasięg ubóstwa skrajnego w 2018 roku wg typów gospodarstw domowych, Główny Urząd Statystyczny.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 55., najniższymi wskaźnikami ubóstwa charakteryzowały się następujące typy gospodarstw domowych: 1-osobowe, rodziny

bezdietne oraz rodziny z jednym dzieckiem. Natomiast pozostałe typy gospodarstw domowych, tj. rodziny z 2 dzieci, rodziny z co najmniej 3 dzieci i więcej oraz matka lub ojciec z dziećmi na utrzymaniu osiągały znacznie wyższe wskaźniki ubóstwa i ich standard życia kształtował się na niskim poziomie.

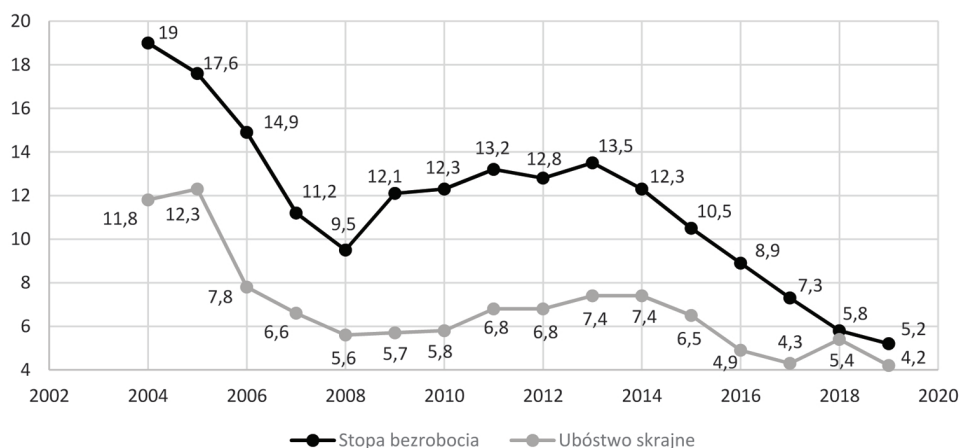
Bardzo ścisła korelacja występowała między zasięgiem ubóstwa i stopy bezrobocia. Otóż znamienym dla obu wskaźników jest tendencja malejąca (zob. tab. 56 i wykres 17).

Tabela 56. Porównanie stopy bezrobocia i zasięgu ubóstwa skrajnego w % w Polsce w latach 2004–2019

Lata	Stopa bezrobocia	Ubóstwo skrajne
2004	19,0	11,8
2005	17,6	12,3
2006	14,9	7,8
2007	11,2	6,6
2008	9,5	5,6
2009	12,1	5,7
2010	12,3	5,8
2011	13,2	6,8
2012	12,8	6,8
2013	13,5	7,4
2014	12,3	7,4
2015	10,5	6,5
2016	8,9	4,9
2017	7,3	4,3
2018	5,8	5,4
2019	5,2	4,2

Źródło: www.stat.gov.pl

W badanym okresie nastąpił duży spadek zarówno stopy bezrobocia, jak i poziomu ubóstwa skrajnego. Stopa bezrobocia z 19,0% w 2004 roku obniżyła się do 5,2% w 2019 roku, a zasięg ubóstwa skrajnego z 11,8% w 2004 roku do 4,2% w 2019 roku. Nie ulega wątpliwości, iż było to rezultatem pozytywnego oddziaływania środków finansowych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej oraz dynamicznego rozwoju gospodarki polskiej z wyjątkiem okresów, w których występowały okresy stagnacji i nieznacznego załamania gospodarczego (zwłaszcza w latach 2008–2012).

Wykres 17. Stopa bezrobocia a zasięg ubóstwa skrajnego w latach 2004–2019, (w %)

Źródło: www.stat.gov.pl

4.3. Przyczyny ubóstwa w Polsce

Na podstawie dotychczasowych rozważań możemy wskazać, że wśród podstawowych przyczyn³²³ ubóstwa w Polsce należy wyróżnić:

- poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i jego zróżnicowanie przestrzenne-wewnątrzregionalne;
- sytuacja rynku pracy i skuteczność instrumentów oddziałujących w kierunku ograniczenia rozmiarów bezrobocia;
- struktura stratyfikacji społeczeństwa polskiego;
- poziom wykształcenia i możliwości zdobywania kwalifikacji w toku zorganizowanych kierunków i szkoleń zawodowych.

Syntetyczne ujęcie współzależności pomiędzy poziomem rozwoju, stopą bezrobocia i stopą ubóstwa z punktu widzenia zróżnicowania regionalnego przedstawiono w tabeli 57.

Najniżej rozwiniętymi gospodarczo województwami o najniższych wartościach PKB na 1 mieszkańca są: lubelskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie i podlaskie. W tych województwach stopa bezrobocia jest wyższa od średniej krajowej. Do nich należy także województwo kujawsko-pomorskie. Wskaźniki wszystkich rodzajów ubóstwa są także wysokie. A więc są to najbiedniejsze i najsłabiej rozwinięte województwa w Polsce. Najwyższy poziom rozwoju gospodarczego reprezentują województwa: mazowieckie, dolnośląskie, wielkopolskie i śląskie. W tych wojewódz-

³²³ Na temat przyczyn z punktu widzenia teorii była mowa w punkcie 4.1.

twach wskaźniki PKB *per capita* są znacznie wyższe od średniej krajowej, w województwie mazowieckim nawet ponad dwukrotnie wyższy. Natomiast stopa bezrobocia i rozmiary ubóstwa kształtują się na niskim poziomie, z wyjątkiem województwa wielkopolskiego, w którym rozmiary ubóstwa są na wysokim poziomie.

A zatem analiza wskaźników wyżej omówionych wskazuje na ścisłą korelację między nimi. Dlatego można sformułować wniosek uogólniający, że niski poziom rozwoju gospodarczego i związana z nimi wysoka stopa bezrobocia są głównymi przyczynami dużych rozmiarów ubóstwa w tych regionach.

Warto jeszcze raz podkreślić, że istotną przyczyną ubóstwa w Polsce jest niski poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych, które łącznie określane są jako kapitał ludzki. Zgodnie z analizami struktury ubóstwa, co było przedmiotem rozważań w poprzednim punkcie tego rozdziału, najniższy poziom ubóstwa występuje w przypadku rodzin, których głowa gospodarstwa domowego posiada wyższe wykształcenie (zob. tab. 54). Wraz ze zmniejszającym się poziomem wykształcenia głowy gospodarstwa domowego rośnie zasięg ubóstwa. Zależność ta wynika ze związku wartości kapitału ludzkiego z możliwością znalezienia pracy. Osobom z niskim poziomem kapitału ludzkiego trudniej jest znaleźć pracę. Zarobki pracowników z niskim poziomem wykształcenia są także znacznie niższe.

Współcześnie można zaobserwować następującą tendencję, analizując strukturę wykształcenia z punktu widzenia płci. Otóż w latach 2002–2018 nastąpił wzrost absolwentów szkół wyższych (zob. tab. 58). Z danych zawartych w tabeli wynika, że znacznie więcej kobiet niż mężczyzn kończyło studia wyższe. Co więcej, tendencja rosnąca występowała w latach 2002–2012, a od 2012 ma miejsce tendencja spadkowa. Niewątpliwie taki stan był rezultatem zmian w systemie szkolnictwa wyższego, stagnacji gospodarczej oraz zmiany stylu życia rodzin w Polsce.

Tabela 57. Analiza województw w latach 2017–2019 – PKB na mieszkańca, stopa bezrobocia a wskaźniki ubóstwa

Województwo	PKB na jednego miesz- kańca w stosunku do wartości krajowej w %				Stopa bezrobocia			Stopa ubóstwa skrajnego			Stopa ubóstwa relatywnego			Stopa ubóstwa ustawowego		
	Lata				Lata			Lata			Lata			Lata		
	2017	2018	2019		2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Polska					7,3	5,8	5,2	4,3	5,4	4,2	13,4	14,2	13,0	10,7	10,9	9,0
Dolnośląskie	110,5	109,8	109,5		5,7	5,2	4,6	3,5	3,8	2,7	11,0	9,9	8,4	8,6	7,9	5,9
Kujawsko-pomorskie	81,0	81,2	79,6		10,0	8,8	7,9	4,2	5,4	3,4	14,4	12,7	11,0	11,3	10,4	6,8
Lubelskie	68,9	67,4	68,4		8,8	8,0	7,5	6,8	7,8	6,8	18,4	17,5	17,5	14,0	12,8	12,6
Lubuskie	82,7	82,3	81,3		6,6	5,8	4,9	3,1	5,8	2,9	12,8	14,4	10,5	9,4	11,9	7,0
Łódzkie	93,5	92,9	94,2		6,8	6,1	5,4	2,1	3,9	3,3	7,2	9,7	10,0	5,2	7,3	7,5
Małopolskie	91,3	92,1	91,5		5,4	4,7	4,1	7,4	9,2	7,5	20,9	22,2	20,9	17,3	17,8	15,0
Mazowieckie (warszawski stołeczny)	159,7	220,2	219,7		5,6	4,9	5,4	3,0	4,3	3,7	10,0	12,2	10,2	7,6	9,1	6,9
Opolskie	79,6	79,4	78,9		7,2	6,3	5,8	3,2	2,6	1,3	9,6	9,3	7,9	7,5	6,2	4,3
Podkarpackie	69,8	70,6	70,2		9,7	8,7	7,9	6,2	9,0	5,3	21,7	20,8	18,6	17,4	16,1	12,9
Podlaskie	71,8	71,1	72,1		8,5	7,7	6,9	7,2	7,5	7,0	22,4	20,8	21,8	16,6	15,9	15,7
Pomorskie	96,6	97,2	97,4		5,5	4,9	4,5	3,0	2,0	1,4	9,7	8,3	6,2	8,5	6,4	4,2
Śląskie	103,4	104,0	102,3		5,2	4,3	3,6	1,8	2,9	2,3	7,5	9,5	9,1	6,3	7,4	5,7
Świętokrzyskie	71,3	72,2	71,6		8,8	8,3	8,0	5,5	7,9	6,2	16,4	19,1	19,2	12,9	14,0	13,4
Warmińsko-mazurskie	70,4	68,7	68,5		11,7	10,4	9,1	8,7	9,6	6,8	20,7	22,4	21,0	17,2	18,9	14,0
Wielkopolskie	109,1	107,8	108,5		3,7	3,2	2,8	5,6	6,0	5,2	15,5	16,9	15,0	12,2	12,8	11,2
Zachodnio-pomorskie	83,2	83,0	83,1		8,7	7,4	6,8	2,4	1,8	2,7	9,1	8,7	9,9	7,4	5,4	7,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, lata 2017, 2018, 2019.

Tabela 58. Absolwenci szkół wyższych w latach 2002–2018

Rok	Mężczyźni	Kobiety
2002	82 058	139 241
2003	88 139	149 702
2004	89 380	158 182
2005	91 598	167 717
2006	92 188	168 664
2007	94 910	168 517
2008	94 397	169 264
2009	99 843	179 143
2010	108 768	196 745
2011	116 328	204 496
2012	120 106	206 493
2013	113 940	200 225
2014	110 211	191 615
2015	106 033	182 938
2016	101 504	173 177
2017	112 114	185 088
2018	94 390	156 680

Źródło: <https://bdl/stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp: 22.12.2020).

Ponadto czynnikiem, który stwarza ryzyko ubóstwa jest utrzymywanie się gospodarstw domowych przez dłuższy okres czasu ze świadczeń społecznych, m.in. takich jak renta i zasiłki dla bezrobotnych. Wysokość tych świadczeń jest znacznie niższa niż wynagrodzenie za pracę. Stąd też bezrobocie lub brak chęci do podjęcia pracy sprawiają, że beneficjenci pomocy społecznej są od niej uzależnieni i nie są w stanie lub nie chcą samodzielnie poprawić swojej sytuacji materialnej. To powoduje, że poziom wśród gospodarstw domowych utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł jest najwyższy ze wszystkich zbadanych grup.

Rozdział 5

Działalność instytucji i międzynarodowych organizacji oraz organów rządowych i pozarządowych w walce z ubóstwem

5.1. Instytucje i organizacje międzynarodowe oraz ich instrumenty

Wśród instytucji i organizacji międzynarodowych mających na celu ograniczanie rozmiarów ubóstwa i jego głównych przejawów, jakimi są głód i niedożywienie oraz generowanie programów bezpieczeństwa żywnościowego i realizowanie wizji praw pracowniczych opartej na sprawiedliwości społecznej, należy wyróżnić: Organizację Narodów Zjednoczonych i jej programy oraz fundusze, Światowy Program Żywnościowy, Organizację ds. Wyżywienia i Rolnictwa, Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa, Międzynarodową Organizację Pracy, Bank Światowy i Światową Organizację Zdrowia.

Największą międzynarodową organizacją jest **Organizacja Narodów Zjednoczonych**. Organizacja powstała w 1945 roku. Obecnie do ONZ należą 193 kraje. Głównym celem działalności ONZ jest zapewnienie bezpieczeństwa międzynarodowego i pokoju na świecie, rozwój współpracy międzynarodowej, rozwiązywanie problemów gospodarczych, społecznych, kulturowych i humanitarnych oraz wspieranie przestrzegania praw człowieka. Wyspecjalizowane agencje ONZ, fundusze, programy i powiązane organizacje zajmują się problemami związanymi z ubóstwem, kryzysami humanitarnymi, głodem, bezrobociem oraz wykluczaniem społecznym. Są to:

- **Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP – *United Nations Development Programme*)**. UNDP³²⁴ sformułował trzy główne długookresowe cele rozwojowe: wyeliminowanie ubóstwa we wszystkich jego formach i wymiarach, przyspieszanie przekształceń strukturalnych w gospodarce, a także budowanie odporności na wstrząsy i kryzysy humanitarne oraz gospodarcze na świecie. Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju wspiera państwa w tworzeniu, realizacji oraz nadzorowaniu narodowych strategii rozwojowych. UNDP upowszechnia demokratyczny sposób rządzenia na świecie. W tym celu promowana jest idea pokoju, sprawiedliwości oraz integracji w społeczeństwie. Działania UNDP podejmowane są również w obszarze wspierania krajów w trwałym, zrównoważonym rozwoju gospodarczym, z którego korzysta całe społeczeństwo. Wspierane są rozwiązania przyjazne dla środowiska, oparte na czystej i niedrogiej energii. UNDP podejmuje działania mające na celu zapobieganie konfliktom. Dostarcza ubogim krajom natychmiastową i długoterminową pomoc w przypadku wystąpienia kryzysów, konfliktów lub klęsk żywiołowych.
- **Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF – *United Nations Children's Fund*)**. UNICEF³²⁵ działa w 190 krajach i terytoriach zależnych, aby ratować życie dzieci, bronić ich praw i pomagać im w realizacji ich potencjału od wczesnego dzieciństwa do okresu dojrzewania. UNICEF współpracuje z partnerami na całym świecie, aby promować politykę rozszerzania dostępności do usług chroniących wszystkie dzieci. UNICEF dąży do tego, aby każde dziecko dorastało w bezpiecznym i zintegrowanym środowisku. Stara się dotrzeć z pomocą do najsłabszych dzieci na całym świecie, pomagając zmniejszyć śmiertelność. UNICEF prowadzi program szczepień, leczenia chorób i ochrony zdrowia oraz zapobiega zakażeniom HIV. Zapewnia pomoc żywnościową w celu zapobiegania problemowi niedożywienia dzieci. Zespół UNICEF ds. Wody, Urządzeń Sanitarnych i Higieny (WASH) pracuje w ponad 100 krajach na całym świecie, w celu poprawy dostępności w zakresie wody pitnej i urządzeń sanitarnych, a także podstawowych praktyk higienicznych. UNICEF podejmuje działania na całym świecie, aby wspierać wysokiej jakości naukę dla każdego dziecka. Dostarcza długoterminową i ratującą życie pomoc dla dzieci i rodzin w trakcie i po wystąpieniu nagłych sytuacji kryzysowych. Zapewnia dostęp do ratujących życie zapasów, tam gdzie są one najbardziej potrzebne w związku ze skrajnym ubóstwem.
- **Światowy Program Żywnościowy³²⁶ (WFP – *World Food Programme*)**. Program zapewnia pomoc 91 mln osób rocznie w około 83 krajach. Światowy Program Żywnościowy jest organizacją humanitarną ratującą życie, dostarczającą pomoc żywnościową w nagłych wypadkach i współpracującą ze społecznościami

³²⁴ www.undp.org

³²⁵ www.unicef.org

³²⁶ www.wfp.org

w celu poprawy odżywiania i budowania odporności na kryzysy żywnościowe. Organizacja realizuje cel społeczności międzynarodowej, która zobowiązała się do zlikwidowania głodu na świecie, osiągnięcia bezpieczeństwa żywnościowego i poprawy odżywiania do 2030 roku. Pomoc żywnościowa oraz związana z produkcją żywności, jest fundamentem walki o przełamanie cyklu głodu i ubóstwa. Wysiłki WFP koncentrują się na pomocy w nagłych wypadkach, pomocy rozwojowej i operacjach specjalnych. Dwie trzecie pracy odbywa się w krajach dotkniętych konfliktem, w których ludzie są trzy razy bardziej narażeni na niedożywienie niż osoby żyjące w krajach bez konfliktu. WFP zapewnia pomoc żywnościową ofiarom: wojny, suszy, powodzi, trzęsień ziemi, huraganów, strat upraw i klęsk żywiołowych. Gdy kryzys ustąpi, WFP pomaga społecznościom odbudować zniszczone życie i pozyskać środki do życia. Projekty rozwojowe WFP w zakresie niedożywienia od najwcześniejszych etapów życia dziecka, koncentrują się na pomocy żywnościowej dla kobiet w ciąży i dzieci. Każdego roku WFP zapewnia posiłki szkolne 18,3 milionom dzieci w 65 krajach, często w najtrudniej dostępnych miejscach.

- **Organizacja ds. Wyżywienia i Rolnictwa³²⁷ (FAO – *Food and Agriculture Organization*)** jest agendą Organizacji Narodów Zjednoczonych, która prowadzi międzynarodowe działania na rzecz pokonania głodu i braku bezpieczeństwa żywnościowego. Celem jest osiągnięcie bezpieczeństwa żywnościowego dla wszystkich i zapewnienie, że ludzie mają regularny dostęp do żywności wysokiej jakości, aby prowadzić aktywne i zdrowe życie. FAO działa w ponad 130 krajach na całym świecie. W swoich działaniach dąży do tego, aby rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo były bardziej produktywne i zrównoważone. Działania FAO umożliwiają tworzenie wydajnych systemów rolniczych i żywnościowych. Wzrost w sektorze rolniczym jest jednym z najskuteczniejszych sposobów zmniejszania ubóstwa i osiągnięcia bezpieczeństwa żywnościowego. FAO podejmuje działania w celu zagwarantowania zwiększonej wydajności rolnictwa, co przyniesie korzyść całemu społeczeństwu. Efektywnie wykorzystana baza zasobów naturalnych może świadczyć usługi, które zwiększają zrównoważony rozwój. FAO stara się pomagać w ograniczaniu ubóstwa na obszarach wiejskich. Drobni właściciele otrzymują pomoc w zwiększaniu produktywności gospodarstw. FAO jednocześnie dąży do zwiększenia możliwości zatrudnienia poza rolnictwem. Dzięki ochronie socjalnej ludzie mogą poradzić sobie z zagrożeniami w swoich środowiskach. Misją FAO jest pomoc państwom w zarządzaniu, zapobieganiu, a także łagodzeniu zagrożeń i kryzysów żywnościowych, oraz wspieranie ich w przygotowywaniu i reagowaniu na katastrofy naturalne.

³²⁷ www.fao.org

- **Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa**³²⁸ (**IFAD – International Fund for Agricultural Development**) jest międzynarodową instytucją finansową i wyspecjalizowaną agendą Narodów Zjednoczonych, zajmującą się eliminacją ubóstwa, głodu i niedożywienia na obszarach wiejskich krajów rozwijających się. IFAD oferuje pomoc i współpracuje z ubogimi społecznościami wiejskimi, pomaga podnieść wydajność rolnictwa i dochody w tym sektorze oraz poprawić jakość życia. IFAD współpracuje z producentami, sektorem prywatnym oraz rządami w zakresie sektora rolnego. Poprzez partnerstwo inwestuje w rozwój obszarów wiejskich w taki sposób, aby wszyscy na tym korzystali. IFAD współpracuje również z wieloma instytucjami badawczymi w celu promowania innowacji w rolnictwie, a następnie poprzez programy i projekty pomaga wykorzystać innowacje w praktyce.
- **Międzynarodowa Organizacja Pracy**³²⁹ (**ILO – International Labor Organization**). ILO powstała w 1919 roku, aby realizować wizję praw pracowniczych opartą na sprawiedliwości społecznej. W 1946 roku została pierwszą wyspecjalizowaną agencją ONZ. Główne cele ILO to promowanie praw pracy i godnych możliwości zatrudnienia, poprawa ochrony socjalnej i zapobieganie wykorzystywaniu dzieci do pracy. ILO współpracuje z rządami, pracodawcami i pracownikami reprezentującymi 187 państw członkowskich, w celu ustanowienia standardów pracy i opracowania polityki i programów promujących godną pracę dla wszystkich ludzi. ILO pomaga rozwijać warunki pracy i gospodarcze, które dają wszystkim pracownikom, pracodawcom i krajom udział w trwałym pokoju, dobrobycie i postępie. Cztery cele strategiczne programu godnej pracy to: ustalenie i promowanie standardów i podstawowych zasad prawa pracy, stworzenie większej szansy dla ludzi na godne zatrudnienie i dochody, zwiększenie zasięgu i skuteczności ochrony socjalnej dla wszystkich pracowników, wzmocnienie roli dialogu społecznego na rynku pracy.
- **Bank Światowy**³³⁰ jest międzynarodową instytucją finansową założoną w 1944 roku, działającą w celu ograniczania ubóstwa, poprawy standardów życia na całym świecie. Bank Światowy jest źródłem pomocy finansowej dla krajów rozwijających się. Udziela nisko oprocentowane lub nieoprocentowane pożyczki i kredyty oraz dotacje dla krajów rozwijających się. Zapewnia lub ułatwia finansowanie pomocy poprzez partnerstwa funduszy powierniczych z darczyńcami. Bank Światowy zapewnia pomoc partnerom w zarządzaniu inicjatywami dotyczącymi pomocy w wielu sektorach, w regionach rozwijających się. Pomoc finansowa wspiera szeroki zakres inwestycji w takich dziedzinach, jak: edukacja, służba zdrowia, administracja publiczna, infrastruktura, rozwój sektora finanso-

³²⁸ www.ifad.org

³²⁹ www.ilo.org

³³⁰ www.worldbank.org

wego i prywatnego, rolnictwo oraz zarządzanie środowiskiem i zasobami naturalnymi. Bank Światowy oferuje wsparcie dla krajów rozwijających się poprzez doradztwo polityczne, badania i analizy oraz pomoc techniczną. Sponsoruje, organizuje lub uczestniczy w wielu konferencjach dotyczących zagadnień rozwoju, często we współpracy z partnerami. Bank Światowy w swojej misji zdefiniował dwa cele: zmniejszenie udziału osób żyjących w skrajnym ubóstwie za mniej niż 1,90 USD dziennie do 3% w 2030 roku, oraz promowanie wspólnego dobrobytu przez zwiększanie dochodów najbiedniejszych 40% ludzi w każdym kraju.

- **Światowa Organizacja Zdrowia³³¹ (WHO – World Health Organization)**. Jest to wyspecjalizowana agencja Narodów Zjednoczonych założona w 1948 roku, zajmująca się międzynarodowym zdrowiem publicznym. WHO jest organem kierującym i koordynującym zdrowie w ramach systemu Narodów Zjednoczonych. Celem WHO jest osiągnięcie przez wszystkie narody możliwie najwyższego poziomu zdrowia. Zdrowie, zgodnie z definicją konstytucji WHO, jest stanem pełnego, fizycznego, psychicznego i społecznego dobrostanu, a nie tylko brakiem choroby. WHO wykrywa i reaguje na nagłe kryzysowe sytuacje zdrowotne, identyfikując i łagodząc zagrożenia np. w przypadkach katastrof naturalnych. Zapobiega sytuacjom awaryjnym i wspiera opracowanie narzędzi niezbędnych podczas epidemii, np. programy szczepień ochronnych. WHO podejmuje działania w celu poprawy dostępności do usług zdrowotnych oraz szkoli pracowników służby zdrowia w ubogich krajach, które potrzebują wsparcia. WHO zajmuje się również profilaktyką chorób, promocją zdrowego trybu życia oraz zdrowia psychicznego. WHO zajmuje się eliminacją i zwalczaniem śmiertelnych chorób zakaźnych oraz wspiera badania w zakresie odporności na środki przeciwdrobnoustrojowe.

5.2. Organizacje non-profit walczące z głodem na świecie

W wielu krajach na świecie działalność koncentrującą się na zwalczaniu głodu i zapobieganiu marnotrawieniu żywności prowadzą organizacje społeczne na zasadzie non-profit. Należą do nich m.in.: FareShare, The Global FoodBanking Network i Die Tafeln.

5.2.1. FareShare

FareShare³³² to organizacja społeczna, która działa na terenie Wielkiej Brytanii i Irlandii. Organizacja ta bazuje na założeniach, jakie sterują Bankami Żywności. Początkowo organizacja rozwijała się niezależnie od Banków Żywności, lecz biorąc pod

³³¹ www.who.int

³³² <https://fareshare.org.uk>

uwagę przybliżony algorytm działania (przechowywanie nadmiaru żywności, a następnie zaopatrywanie najbiedniejszych i potrzebujących osób), organizacja dołączyła do Europejskiej Federacji Banków Żywności, jak również stała się członkiem międzynarodowej organizacji non-profit, Global FoodBanking Network.

Organizacja FareShare pracuje nad tym, aby żywność nadająca się do spożycia nie została wyrzucona, lecz dostarczona do specjalnych organizacji w celach charytatywnych, aby móc sporządzać z niej posiłki dla najbardziej potrzebujących osób. Żywność, jaka jest dostarczana do FareShare, nie ma przekroczonego terminu przydatności do spożycia, a oprócz tego jest świeża. Organizacja w 2015 roku dostarczyła niemal 10 759 ton artykułów spożywczych, dzięki czemu można było przygotować 21,9 mln posiłków. Należy również zauważyć, że organizacja nie tylko zajmuje się rozprowadzaniem posiłków, ale również daje gwarancję, że kłopoty z marnotrawstwem żywności można przemienić w pomoc na poczet włączenia społecznego. Środki spożywcze, które są dostarczane do świetlic dla dzieci niepełnosprawnych, schronisk, gdzie przebywają osoby bezdomne, kawiarni społecznych, takich jak m.in. bary mleczne oraz centrum pomocy osobom zza granicy, którzy nie mają własnego domu – to miejsca, w których można znaleźć pomoc nie tylko w postaci obiadu i kolacji. Organizacja FareShare obecnie prowadzi 19 Regionalnych Centrów znajdujących się w Wielkiej Brytanii oraz 1 obiekt w Irlandii Północnej.

5.2.2. The Global FoodBanking Network

The Global FoodBanking Network (GFN) to międzynarodowa organizacja non-profit, która żywi głodujących na świecie poprzez zjednoczenie i rozwój banków żywności w ponad 30 krajach. GFN koncentruje się na zwalczaniu głodu i zapobieganiu marnotrawieniu żywności poprzez dostarczenie wiedzy specjalistycznej, kierowanie zasobami, dzielenie się wiedzą i rozwijanie połączeń, które zwiększają wydajność, zapewniają bezpieczeństwo żywności i docierają do większej liczby osób borykających się z głodem. W 2018 roku 943 banki żywności należące do GFN uratowało ponad 500 milionów kilogramów żywności i produktów spożywczych oraz przekierowało je, by nakarmić 9,6 miliona ludzi poprzez sieć ponad 55 000 usług społecznych i organizacji społecznych (rycina 2).

GFN jednoczy i wspiera organizacje wspierające potrzebujących poprzez ograniczenie marnotrawienia żywności i kultywowanie trwałych relacji, które ratują życie. Współpracuje z tymi organizacjami, aby zwiększyć wysiłki na rzecz przezwyciężenia głodu, uruchamiając nowe banki żywności i podnosząc ich wydajność dzięki zwiększonej wydajności, bezpieczeństwu i skalowalności. Sam Bank Żywności może zmniejszyć głód w niewielki sposób, lecz Bank Żywności podłączony do GFN może wywrzeć ogromny wpływ, ponieważ buduje się szybciej i działa wydajniej. GFN oferuje wiedzę specjalistyczną, zasoby i połączenia, które dają Bankom Żywności to, czego potrzebują, aby stać się liderami w swojej społeczności, oraz zapewnić przyszłość bez głodu.

Rycina 2. Sieć organizacji Global FoodBanking Network

Źródło: GFN (2016) FV 2016 Annual Report, Chicago.

Organizacja współpracuje z lokalnymi liderami w celu uruchomienia operacji bankowości żywnościowej w społecznościach i krajach, w których wcześniej nie istnieli. Od 2006 roku organizacja wspierała tworzenie Bankowości Żywnościowej w 15 krajach, umożliwiając ludziom potrzebującym dostęp do żywności i umożliwiając tym społecznościom wsparcie tych, którzy cierpią z powodu głodu i braku żywienia. Zachęcają ludność do wprowadzania systemu bankowości żywnościowej, który przynosi korzyści członkom ich społeczności. Ustanowienie systemu bankowości żywnościowej obejmuje kilka etapów, które są zalecane i przedstawione przez GFN:

- Faza oceny;
- Faza planowania;
- Faza kapitalizacji;
- Faza implementacji;
- Faza dostosowania.

Systemy Bankowości Żywnościowej wychwytyują nadwyżkę żywności i dostarczają ją najbardziej potrzebującym, angażując w ten proces wszystkie sektory społeczeństwa (rządy, biznes i społeczeństwo). Banki Żywności nabywają darowizny żywności, z których większość zostałaby zmarnowana, od gospodarstw rolnych, producentów, dystrybutorów, sklepów detalicznych, konsumentów i innych źródeł, udostępniając je potrzebującym za pośrednictwem ustalonej sieci agencji społecznych. Te agencje obejmują szkolne stołówki, bary mleczne, hospicjum dla chorych na AIDS i gruźlicę, kliniki, programy pozaszkolne i inne programy non-profit, które dostarczają głodnym jedzenie.

Instytut Banków Żywności *Leadership Institute* (FBLI) oferuje wiodącą globalną platformę dla liderów Banków Żywności, umożliwiającą wymianę wiedzy i najlepszych praktyk, śledzenie najnowszych trendów w zmniejszaniu głodu oraz dostęp do sprawdzonych technik szkolenia i wzrostu. Udział w FBLI jest dostępny dla liderów Banków Żywności na całym świecie i jednoczy tych zwolenników w sposób, który wpływa na ich pracę w nadchodzących latach. Od momentu powstania w 2006 roku FBLI zwołało już ponad 350 liderów Banków Żywności z ponad 60 krajów. Wcześniejsi uczestnicy rozpoczęli tworzenie Banków Żywności, które nadal dobrze się rozwijają, lub rozpoczynają programy dotyczące nowych problemów, takich jak odżywianie, głód na wsi i ratowanie żywności. Rodzaje zakresów pomocy mogą obejmować takie tematy, jak zwiększenie pozyskiwanej żywności, obsługiwanie agencji wzrostu, otwieranie nowych lokalizacji dystrybucji, budowanie zdolności łańcucha chłodniczego, zapewnienie bezpieczeństwa żywności i wzmocnienie zarządzania organizacyjnego.

Global FoodBanking Network przyspiesza wpływ sieciowych Banków Żywności, oferując programy budowania zdolności w celu zwiększenia wydajności, znacznego zwiększenia dystrybucji spożywczych produktów żywnościowych. Jest to możliwe dzięki rozległej wiedzy zespołu o sprawdzonych strategiach i zrównoważonych podejściach do wspólnych wyzwań związanych z Bankowością Żywnościową w wielu krajach. Można również zdobyć dotacje na wsparcie Banków Żywności w tych wysiłkach na rzecz budowania zdolności. Ten program nadal się rozwija i wykazuje duże efekty w walce z głodem. W roku 2017 program dotacji na budowanie zdolności GFN zapewnił bezpieczną i pożywną żywność dla ponad 865 000 dodatkowych osób. Choć jest to niesamowity wyczyn, organizacja nie będzie zaprzestawać działalności, dopóki świat nie będzie wolny od głodu.

GFN zapewnia zaufaną sieć organizacji eliminujących głód. Członkowie sieci posiadają certyfikat *The Global FoodBanking Network*, a osoby powiązane robią postępy w kierunku uzyskania tego certyfikatu, co podnosi ich na wyższy poziom wiedzy specjalistycznej i wydajności. Certyfikacja GFN zapewnia, że organizacja bankowości spożywczej przestrzega ustanowionych protokołów prawnych, finansowych i operacyjnych, aby działać z optymalną wydajnością i efektywnością dla maksymalnego poziomu oddziaływania.

5.2.3. Die Tafeln

W Niemczech nie funkcjonują organizacje w formie Banków Żywności. Bardzo porównywalną do nich misję odgrywają od wielu lat stowarzyszenia, które funkcjonują pod nazwą *Die Tafeln*³³³. Organizacje te stały się partnerem z Europejską Federacją Banków Żywności, aby dzielić się wzajemnie swoimi doświadczeniami oraz innymi potencjałami z siecią Banków Żywności, która funkcjonuje na terenie całej Europy.

³³³ <https://www.tafel.de.themen/>

W Niemczech spora część jedzenia jest codziennie niszczona, pomimo tego, że jest ona zdatna do spożycia. Równocześnie wiele ludzi ma problem z dostępem do żywności. Organizacja *Die Tafeln* stara się łączyć te dwa światy, gdzie żywność jest wyrzucana i gdzie występuje jej niedobór. Aktualnie w Niemczech powstało ponad 900 organizacji pod szyldem *Die Tafeln*, które działają na rynku non-profit. W Niemczech dzięki tej organizacji 1,5 mln osób dostaje wsparcie w postaci żywności, z czego prawie 1/3 korzystających to młodzież i dzieci.

Organizacja ma na celu wsparcie wszystkich osób, które tego potrzebują i znajdują się w trudnej sytuacji finansowej oraz życiowej, jak np. osoby, które dostają niskie emerytury lub osoby niemające pracy i korzystające z zasiłków. Pomoc zostaje skierowana tam, gdzie jest najbardziej potrzebna. *Die Tafeln* klasyfikuje osoby, które potrzebują pomocy na podstawie skierowań wydawanych w ośrodkach społecznych, lecz w gruncie rzeczy wsparcie może dotyczyć każdego, kto tylko potrzebuje pomocy. Organizacja w większości swoich działań żywność przekazuje zapakowaną w paczkach. Niektóre punkty *Die Tafeln* proponują także ciepłe posiłki oraz świadczą inną pomoc społeczną, jak np. przygotowywanie posiłków. Punkty *Die Tafeln* dostosowują się do potrzeb ludzi, którzy lokalnie potrzebują pomocy.

Organizacja *Die Tafeln* pozyskuje środki finansowe od darczyńców przez darowizny na rzecz stowarzyszenia. Dla organizacji pracuje około 60 000 wolontariuszy, którzy poświęcają swój wolny czas i wiedzę, aby pomóc najbardziej potrzebującym. *Die Tafeln* w Niemczech uznawany jest jako jedno z największych ruchów społecznych.

5.3. Banki Żywności jako organizacje pozarządowe

Omówione w punkcie 5.2. organizacje non-profit ściśle współpracują z Bankami Żywności, które funkcjonują w wielu krajach świata. Pierwszy Bank Żywności powstał pod koniec lat 60. XX wieku. Został on założony przez emerytowanego amerykańskiego biznesmena Johna van Hengla. Po zakończeniu kariery zawodowej zaczął udzielać się jako wolontariusz w organizacji niosącej pomoc osobom najuboższym. Podczas pracy zauważył, że wiele sklepów wyrzuca produkty żywnościowe, których termin przydatności dobiega końca. John zaczął zbierać wyrzucaną żywność i rozpoczął przekazywanie jej do jadłodajni. Jego działalność przybrała taki rozgłos, że przekroczone zostały możliwości ośrodków odżywiania, dlatego postanowił otworzyć centralny punkt składowania żywności. Biznesmen znalazł swoich naśladowców najpierw w miastach USA, gdzie zaczęły powstawać Banki Żywności, a pierwszy taki Bank Żywności powstał pod nazwą „Bank Żywności Św. Maryi”. Obecnie na terenie USA funkcjonuje ponad 200 takich organizacji. Na początku lat 80. XX wieku powstał pierwszy oddział w Europie, a dokładnie we Francji, założony przez Cecylie Bigo i Bernarda Dandrela, którzy doprowadzili do powstania sieci Francuskich Banków Żywności. Na chwilę obecną we Francji funkcjonuje 79 takich organizacji. Idea Banków Żywności

szybko uzyskała rozgłos i poparcie w innych krajach europejskich i utworzono Europejską Federację Banków Żywności³³⁴, do której należą Banki Żywności w całej Europie.

Pierwszy Bank Żywności w Polsce powstał w Warszawie w 1993 roku, pod inicjatywą Jacka Kuronia, który był założycielem fundacji „Pomoc Społeczna SOS”. W kolejnych latach 1993–1995 powstają kolejne Banki Żywności w Jaworznie, Łodzi i Pile oraz Krakowie, Koninie i Lesznie. W 1997 roku utworzono Federację Polskich Banków Żywności zrzeszającą powstałe dotąd banki³³⁵.

Banki Żywności to organizacje społeczne specjalizujące się w ograniczaniu marnowanej żywności. Prowadzą one działania mające na celu odbiór żywności, której termin przydatności dobiega końca lub żywności, którą można magazynować przez dłuższy czas. Żywność ta pochodzi zazwyczaj od samych wytwórców jak i sprzedawców, następnie jest przekazywana do osób najbardziej potrzebujących za pomocą organizacji, które współpracują z Bankami Żywności.

5.3.1. Europejska Federacja Banków Żywności

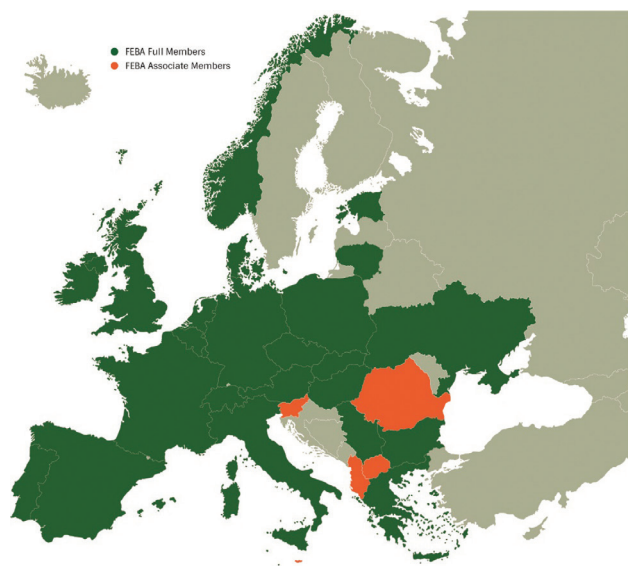
Europejska Federacja Banków Żywności (*La Fédération Européenne des Banques Alimentaires*, FEBA) składa się z 24 pełnoprawnych członków, którzy są organizacjami krajowym lub indywidualnymi bankami żywności. Do Federacji należą Banki Żywności pochodzące z 23 krajów z całej Europy, te kraje to: Austria, Belgia, Dania, Estonia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Litwa, Luksemburg, Norwegia, Niemcy, Polska, Portugalia, Republika Czeska, Serbia, Słowacja, Szwajcaria, Ukraina, Węgry, Wielka Brytania oraz Włochy³³⁶ (rycina 3).

Europejska Federacja Banków Żywności obecnie wspiera członków stowarzyszonych w pięciu innych krajach: Albanii, Macedonii, Malty, Rumunii i Słowenii. Federacja podpisała umowę partnerską i wieloletnią współpracę z *The Global FoodBanking Network* (GFN). Wszyscy pełnoprawni członkowie działają według tych samych wartości zawartych w Karcie FEBA: dawania, dzielenia się oraz walki z marnotrawieniem żywności i solidarności europejskiej. Wzywając do solidarności w całej Europie: banki żywności sprzyjają spójności społecznej między wszystkimi grupami społeczeństwa na szczeblu lokalnym i krajowym, a także solidarności między sobą niezależnie od krajów, w których działają. Europejska Federacja Banków Żywności (FEBA) jest organizacją non-profit z siedzibą w Brukseli (w Belgii). Organizacja ta pomaga w tworzeniu i rozwoju Banków Żywności, zapewniając usługi doradcze, monitorowanie, szkolenia i dostęp do członków swojej sieci.

³³⁴ <http://www.eurofoodbank.eu/>

³³⁵ <https://bankizywnosci.pl/obankach-zywnosci/historia/>

³³⁶ <https://www.eurofoodbank.org>

Rycina 3. Państwa należące do Europejskiej Federacji Banków Żywności

Źródło: <https://bankizywnosci.pl/o-bankach-zywnosci/historia/map-membership-072019/>

FEBA podnosi świadomość na poziomie Unii Europejskiej w zakresie:

- Ubóstwa i niedożywienia oraz ich konsekwencji dla zdrowia;
- Marnotrawienia żywności i jego katastrofalnych skutków dla środowiska;
- Roli bankowości żywnościowej jako bardzo skutecznego rozwiązania ograniczającego głód i marnotrawienie żywności w Europie.

Europejska Federacja Banków Żywności zrzesza 421 Banków Żywności oraz oddziałów, które są zaangażowane w walkę z marnotrawieniem żywności i wyżywienie najbardziej potrzebujących. Członkowie przygotowują codziennie 4,3 miliona posiłków dla najbardziej potrzebujących poprzez 45 700 organizacji charytatywnych, dzięki profesjonalizmowi 31 700 współpracowników, z czego aż 85% to wolontariusze.

Organizacja nabywa żywność przez cały rok pochodzącą z różnych źródeł, zaczynając od hodowców, przetwórców, sklepów, firm cateringowych. Gdyby nie zbiórki żywności to prawdopodobnie większość zebranej żywności zostałaby wyrzucona. Środki spożywcze pozyskiwane są również z różnych programów pomocy³³⁷.

³³⁷ <https://www.eurofoodbank.org/>

5.3.2. Federacja Polskich Banków Żywności

Rycina 4. Logo Banków Żywności

Źródło: <https://bankizywnosci.pl/>

Federacja Polskich Banków Żywności jest grupą społeczną tworzącą w założeniu dobrowolności poprzez różne samodzielne Banki Żywności. Spójne są dla nich wartości i czynności wspomagane i reprezentowane przez zarząd wybierany w wyborach. Banki Żywności działają na trzech podstawowych zasadach:

1. Zasada non-profit, działalność, która nie przynosi dochodów.
2. Zasada kierowania żywności do potrzebujących poprzez organizacje charytatywne zajmujące się bezpośrednio odżywianiem.
3. Zasada apolityczności oraz różnorodności światopoglądowej.

Aktualnie w Polsce funkcjonują 32 Banki Żywności zrzeszane do Federacji Polskich Banków Żywności. Wszystkie te banki są organizacjami pozarządowymi, które mają status stowarzyszenia lub fundacji³³⁸.

Banki Żywności swój cel realizują przez odpowiednie działania, takie jak: szukanie nadwyżek żywności, pozyskiwanie środków spożywczych, a w szczególności takiej żywności, której okres przydatności do spożycia dobiega końca, tak zwanych artykułów niedopuszczonych do sprzedaży, których opakowania okazały się wadliwe, archiwizowanie produktów i gospodarna dystrybucja z korzyścią dla organizacji, a z zaniechaniem osób fizycznych, rozpowszechnienie poprawnej postawy wobec wykorzystywania i marnotrawstwa środków spożywczych.

Banki Żywności w Polsce w roku 2017 pomogły 1 447 844 osobom, które były w potrzebie, przeznaczając na cele społeczne łącznie 65 500 ton żywności. Co znaczy, że wsparcie żywnościowe pochodzące z Banków Żywności to 3 275 ton żywności. Banki Żywności wspomagały 3 342 organizacje i placówki społeczne: domy spokojnej sta-

³³⁸ <https://bankizywnosci.pl/>

rości, jadłodajnie, ośrodki wychowawcze, placówki dla bezdomnych, ośrodki pomocy samotnych matek, hospicja, sierocińce oraz inne instytucje, które zajmują się pomocą społeczną. Pomoc w postaci środków spożywczych Banki Żywności zapewniły bezrobotnym, rodzinom wielodzietnym, osobom uzależnionym, niepełnosprawnym oraz innym osobom, które znalazły się w ciężkiej sytuacji życiowej. Niezależnie od wieku Banki Żywności udzielają pomocy każdemu. Zakupione i rozprowadzane przez Banki Żywności produkty to m.in.: napoje, makarony, warzywa, owoce, słodycze, chleb, ser. Łączna wartość produktów przekazanych dla potrzebujących to ponad 284 mln zł³³⁹.

5.4. Inicjatywy społeczne na rzecz niemarnowania żywności na świecie i w Polsce

Warto dodać, że problem marnotrawstwa spowodował rozwój wielu inicjatyw społecznych mających charakter formalny i nieformalny. Wśród nich można wyróżnić m.in.: Foodsharing, sklepy społeczne, Gleaning Network, The UglyFruit And Veg Campaign, Fundacje Polskie Centrum Pomocy Międzynarodowej, FEED Them Up.

Foodsharing jest to inicjatywa, która działa przeciwko marnotrawieniu żywności. „Oszczędzamy” niechcianą i nadprodukowaną żywność w prywatnych gospodarstwach domowych oraz małych i dużych firmach. Organizacja postrzega siebie jako ruch polityki edukacyjnej i jest zaangażowana w zrównoważone cele środowiskowe i konsumpcyjne. Organizacja specjalizuje się w działaniach mających na celu dzielenie się jedzeniem i jej działania są przede wszystkim realizowane za pośrednictwem platformy internetowej. Inicjatywa społeczna została zapoczątkowana w Niemczech w 2012 roku. Ruch społeczny szybko zyskał na popularności i obecnie jest ponad 200 000 działających punktów pod szyldem Foodsharing w Niemczech, Austrii, Szwajcarii, Holandii, Polsce oraz innych krajach Unii Europejskiej. Członkowie społeczności pracują na zasadzie dobrowolności. Inicjatywa dzielenia się żywnością jest i pozostaje bezpłatna, niekomercyjna, niezależna i wolna od reklam. Foodsharing to dzielenie się żywnością w punktach specjalnie do tego utworzonych, gdzie są półki oraz lodówki na żywność. Każdy może przynieść żywność bezpieczną, świeżą i zdatną do spożycia, aby żywność mogła być zabrana i spożyta przez inne osoby³⁴⁰.

Sklepy społeczne takie jak „Nie marnuj jedzenia”, np. sklep The Real Junk Food Project. Real Junk Food Brighton Projekt jest częścią sieci Projektu Junk Food, stworzonej przez Adama Smitha. Do sklepu codziennie wpływa około 10 ton żywności z takich miejsc jak kawiarnie, hipermarkety, restauracje, Banki Żywności. Klienci w sklepie za zakupy płacą taką kwotę, którą uważają za stosowną, można również zapłacić przez

³³⁹ <https://bankizywnosci.pl/>

³⁴⁰ <https://foodsharing.de>

wymianę lub pomoc w sklepie. Aktualnie na całym świecie funkcjonuje 120 takich sklepików z żywnością³⁴¹.

Gleaning Network jest inicjatywą społeczną, której podjęła się organizacja społeczna FeedBack w Wielkiej Brytanii. Inicjatywa ma w swoim zakresie podjąć działania przez rolników oraz organizacje charytatywne, aby zbierać pozostałości na polach takie jak owoce i warzywa. Owoce i warzywa, które pozostają na polach i w sadach rolników często nie mają odpowiednich cech sensorycznych, takich jak: wielkość, kształt, kolor przez co nie zostają dopuszczone do sprzedaży. Wolontariusze inicjatywy zbierają pozostawioną żywność i przekazują ją na rzecz organizacji charytatywnych, natomiast właściciel, czyli rolnik jedynie udostępnia pole, gdzie można zebrać owoce bądź warzywa³⁴².

The Ugly Fruit And Veg Campaign to kolejna realizowana kampania społeczna, która przekonuje do spożywania brzydkich owoców i warzyw, realizowana między innymi w USA oraz we Francji. Kampania ukazuje kłopot ze zjawiskiem marnotrawstwa żywności tych środków żywności, które nie spełniają wymogów sprzedażowych lub przyzwyczajień konsumentów. Kampania ma na celu również zachęcenie kupowania owoców i warzyw o nietypowych kształtach, różnych kolorach oraz wielkościach wprost od producentów, czyli od rolników. Żywność ta jest tak samo odżywcza i dobra jak ta, która spełnia wymogi handlowe.

Konstatując, należy podkreślić, że marnotrawstwo żywności na świecie, w tym w krajach Unii Europejskiej jest skutkiem w 53% zachowań konsumentów. Dlatego istotne znaczenie mają powstałe organizacje społeczne, prowadzące szeroko zakrojone kampanie społeczne, których celem jest uświadomienie społeczeństwu poszczególnych krajów podejmowanie działań na rzecz ograniczania marnotrawstwa żywności i racjonalnego jej wykorzystania. Koniecznym zatem jest organizowanie szkoleń i podejmowanie przez te organizacje takich tematów, jak:

- zmiana przyzwyczajień i nawyków żywnościowych;
- propagowanie łatwych sposobów ograniczających ilość marnotrawstwa żywności wytwarzanej w gospodarstwach domowych;
- dokonywanie przemyślnych i mądrych zakupów artykułów spożywczych.

³⁴¹ <http://www.realjunkfoodbrighton.co.uk/about/>

³⁴² <https://feedbackglobal.org/about-us/>

5.5. Rola państwa i organizacji pozarządowych w zwalczaniu ubóstwa w Polsce

5.5.1. Istota i rodzaje programów świadczeń społecznych

Państwo ma różnorodne możliwości działań w ramach polityki społecznej³⁴³, ukierunkowanej na likwidowanie ubóstwa. Poszanowanie godności oraz ludzka wrażliwość wskazują na konieczność niesienia pomocy ze strony państwa dla osób ubogich oraz wykluczonych społecznie. Polityka społeczna jest realizowana w ramach strategii, programów oraz projektów. Walka z ubóstwem w ramach aktywnej polityki społecznej jest istotnym elementem zabezpieczenia społecznego.

Do sytemu aktywnej polityki społecznej zaliczyć można świadczenia socjalne, pomoc społeczną, ubezpieczenia społeczne oraz rehabilitację osób niepełnosprawnych. W realizacji zadań polityki społecznej bardzo ważną rolę odgrywają świadczenia społeczne, do których zależy stan bezpieczeństwa socjalnego. Bezpieczeństwo socjalne uważane jest za jedną z podstawowych potrzeb oraz praw człowieka. Świadczenia społeczne oznaczają środki finansowe, dobra rzeczowe oraz usługi, które służą zaspokojeniu potrzeb ludzi, nie będąc jednocześnie bezpośrednim wynagrodzeniem za pracę. Ze świadczeń społecznych obywatele mają prawo skorzystać w okolicznościach i na warunkach określonych w przepisach. Finansowane są one ze środków publicznych, których źródłem są podatki oraz składki ubezpieczeniowe. Zarządzaniem oraz nadzorem nad systemem świadczeń społecznych zajmują się instytucje państwowe oraz samorządowe. Świadczenia społeczne obejmujące emerytury, renty oraz zasiłki określone są kategorią świadczeń socjalnych. Świadczenia społeczne mogą występować w formie pieniężnej oraz niepieniężnej. Świadczenia pieniężne, to oprócz świadczeń socjalnych, także stypendia, ulgi kredytowe, dodatki mieszkaniowe oraz świadczenia wychowawcze i rodzinne. Świadczenia niepieniężne to np. wyżywienie, odzież, wyprawki szkolne, sprzęt rehabilitacyjny oraz usługi społeczne w postaci publicznej służby zdrowia, edukacji, szkoleń oraz pośrednictwa pracy.

Instytucje polityki społecznej, które finansują świadczenia społeczne, to: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej; Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego; Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych; Zakład Ubezpieczeń Społecznych; Fundusz Pracy; Ministerstwo Zdrowia; Ministerstwo Edukacji Narodowej.

W Polsce świadczenia społeczne odgrywają bardzo ważną rolę i są jednym z najważniejszych instrumentów polityki społecznej, który umożliwia ograniczenie rozmiarów ubóstwa w kraju. Podstawowymi funkcjami świadczeń społecznych są:

- zabezpieczająca – chroni przed ryzykami socjalnymi;
- egalitaryzująca – wyrównuje szanse życiowe;
- edukacyjna – kształtuje zachowania i postawy pożądane przez społeczeństwo;
- integracyjna – umacnia więzi społeczne.

³⁴³ S. Fel, T. Adamczyk, *Oblicza współczesnej biedy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 181–190.

Najważniejszymi świadczeniami społecznymi funkcjonującymi obecnie w Polsce są:

- **Program „Rodzina 500+”**, który został³⁴⁴ wprowadzony 1 kwietnia 2016 roku. Program ten jest systemowym wsparciem finansowym dla polskich rodzin. Powstał on w celu poprawy sytuacji materialnej rodzin oraz stworzenia odpowiednich warunków ułatwiających rodzinom podejmowanie decyzji o posiadaniu dziecka. Program pomaga rodzicom pokryć wydatki związane z wychowaniem dzieci. Oprócz swojej funkcji społecznej pełni także funkcję demograficzną. Jego efektem ma być poprawa sytuacji demograficznej przez wzrost liczby urodzeń dzieci w Polsce oraz dodatni przyrost naturalny. Świadczenie wychowawcze w ramach programu to 500 zł miesięcznie na każde drugie i kolejne dziecko, niezależnie od dochodu. Wsparcie na pierwsze dziecko od czerwca 2019 roku przysługuje rodzinom o niskich dochodach. Kryterium niezbędnym do otrzymania „500+” na pierwsze dziecko jest mniej niż 800 zł dochodu netto na osobę w rodzinie. W przypadku rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym kryterium dochodowe jest wyższe i wynosi 1 200 zł. Od lipca 2019 roku zostało zniesione kryterium dochodowe na pierwsze dziecko i wszystkie rodziny otrzymują 500 zł na pierwsze dziecko. Świadczenie „500+” jest nieopodatkowane i przysługuje w pełnej wysokości. Świadczenie wychowawcze mogą otrzymać rodzice oraz opiekunowie dzieci przed ukończeniem 18. roku życia. W czerwcu 2018 roku z programu³⁴⁵ korzystało 2,45 mln rodzin. Objętych świadczeniem wychowawczym było 3,74 mln dzieci, stanowiące 54,1% wśród wszystkich dzieci w wieku poniżej 18 lat.
- **Program „Dobry Start”** został wprowadzony³⁴⁶ w 2018 roku. Jest to inwestycja w edukację dzieci w Polsce. Celem programu jest wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci, niezależnie od statusu materialnego rodziny. Ma pomóc rodzinom w sfinansowaniu kosztów zakupu nowych podręczników, zeszytów, przyborów szkolnych, butów i ubrań dla dzieci rozpoczynających rok szkolny. Program ten jest elementem długofalowej polityki prorodzinnej prowadzonej przez rząd. Świadczenie to 300 zł jednorazowego wsparcia dla wszystkich uczniów rozpoczynających rok szkolny. W ramach tego programu wsparciem objętych zostało 4,6 mln uczniów rozpoczynających rok szkolny 2018/2019. Świadczenie „Dobry Start” przysługuje raz w roku na dziecko uczące się w szkole, do ukończenia przez nie 20. roku życia. Dzieci niepełnosprawne, które uczą się w szkole będą otrzymywać świadczenia do ukończenia przez nie 24. roku życia. Ze wsparcia mogą korzystać wszystkie rodziny, bez względu na dochód.

³⁴⁴ Źródło: Dokument: *Rodzina najlepszą inwestycją*, www.gov.pl/web/rodzina

³⁴⁵ Źródło: *Raport „Rodzina 500+”* (stan na 30 czerwca 2018 roku), www.gov.pl/web/rodzina

³⁴⁶ Źródło: Dokument: *Informator o świadczeniach dobry start*, www.gov.pl/web/rodzina

- **Program „Posiłek w szkole i w domu”** realizowany³⁴⁷ w latach 2019–2023. Program składa się z trzech modułów. Pierwszy z nich to zapewnienie dzieciom i młodzieży z ubogich rodzin, uczącym się w szkole, możliwości zjedzenia obiadu przygotowanego w stołówce szkolnej. Drugi to wyżywienie przeznaczone dla potrzebujących pomocy osób dorosłych, w tym osób starszych, niepełnosprawnych oraz o niskich dochodach. Program zapewnia wsparcie finansowe gmin w udzieleniu pomocy w formie posiłku, świadczenia pieniężnego w postaci zasiłku celowego na zakup żywności oraz świadczenia rzeczowego w postaci produktów żywnościowych. W ramach programu zapewnione jest także dowożenie posiłków osobom niewychodzącym z domu, które nie są w stanie przygotować sobie codziennego gorącego posiłku ze względu na podeszły wiek lub niepełnosprawność. Moduł trzeci to organizacja stołówek oraz miejsc spożywania posiłków w szkołach. Dzięki finansowemu wsparciu działające stołówki zostaną doposażone oraz zostanie podniesiony ich standard. Sfinansowane zostanie także otwarcie oraz wyposażenie nowych stołówek. Aby skorzystać z pomocy konieczne jest spełnienie warunków wskazanych w ustawie o pomocy społecznej oraz spełnienie kryterium dochodowego, które wynosi 150% kryterium, uprawniającego do świadczeń z pomocy społecznej. Koszt całego programu realizowanego w latach 2019–2023 wyniesie 2,75 mld zł. Z pomocy w ramach programu skorzysta 1,25 mln osób w całym kraju. Celem programu jest wyeliminowanie problemu głodu i niedożywienia, który jest objawem skrajnego ubóstwa w Polsce.
- **Program „Maluch+”** wspiera rozwój³⁴⁸ instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3. Beneficjenci programu otrzymują dofinansowanie na tworzenie i funkcjonowanie miejsc opieki nad małymi dziećmi w wieku do lat 3, w postaci żłobków i klubów dziecięcych. Celem programu jest zwiększanie dostępności miejsc opieki w żłobkach i klubach dziecięcych dla dzieci, w tym dzieci niepełnosprawnych oraz wymagających szczególnej opieki. Kolejnym celem programu jest zwiększanie zatrudnienia kobiet, dzięki zapewnieniu dostępu do opieki nad dziećmi. Program ma na celu aktywizację zawodową rodziców, a w szczególności tych, którzy nie mogli podjąć pracy ze względu na konieczność bezpośredniej opieki nad dziećmi do lat 3, oraz braku dostępu do instytucji opieki. Kolejną korzyścią wynikającą z realizacji programu jest stworzenie nowych miejsc pracy w miejscach opieki nad dziećmi. W otwartych żłobkach oraz klubach dziecięcych zatrudnieni zostaną opiekunowie dzieci.

³⁴⁷ Źródło: Dokument: *Program Posiłek w szkole i w domu na lata 2019–2023*, www.gov.pl/web/rodzina

³⁴⁸ Źródło: Dokument: *Program Maluch+ 2019*, www.gov.pl/web/rodzina

- **Program „Mama 4+”** jest to rodzicielskie świadczenie³⁴⁹ uzupełniające, wprowadzone przez rząd w 2019 roku. W ramach programu wsparciem zostaną objęte osoby, które wychowały co najmniej 4 dzieci i z tego powodu nie mogły podjąć pracy zarobkowej lub z niej zrezygnowały. Program powstał w odpowiedzi na ubóstwo kobiet, które na skutek obowiązków związanych z wychowaniem licznej rodziny nie pracowały, a obecnie są pozbawione środków na utrzymanie. Świadczenie jest przeznaczone dla osób, które osiągnęły wiek emerytalny. Ze świadczenia mogą korzystać także ojcowie pod warunkiem, że wychowali co najmniej 4 dzieci, a ich matka zmarła lub je porzuciła. W przypadku, gdy osoba uprawniona do udziału w programie pobiera już świadczenia niższe od emerytury, świadczenie rodzicielskie będzie uzupełniać pobierane świadczenie do kwoty najniższej emerytury, wynoszącej 1 100 zł brutto. W przypadku osoby niemającej prawa do żadnego świadczenia emerytalnego, wysokość rodzicielskiego świadczenia uzupełniającego wyniesie 1 100 zł brutto. Według szacunków w 2019 roku ze wsparcia w ramach programu korzysta 65 tys. osób, które nie mają prawa do emerytury lub renty oraz 20,8 tys. osób, które pobierają świadczenia poniżej poziomu najniższej emerytury.
- **„Emerytura+”** to jednorazowe świadczenie pieniężne³⁵⁰ dla emerytów i rencistów. Świadczenie otrzyma każda osoba uprawniona do pobierania emerytury oraz renty w 2019 roku. Jednorazowe świadczenie emerytalne wynosi 1 100 zł brutto. Po odliczeniu podatku dochodowego od osób fizycznych oraz składki na ubezpieczenie zdrowotne kwota netto dodatkowego świadczenia wyniesie 888,25 zł. W maju 2019 roku 9,72 miliona osób pobierających emeryturę i rentę otrzyma świadczenie „Emerytura+”. Wypłata świadczenia związana jest z korzystną sytuacją gospodarczą oraz ma na celu poprawę standardu życia materialnego emerytów i rencistów w 2019 roku.
- **Karta Dużej Rodziny** to system zniżek i dodatkowych uprawnień dla rodzin z co najmniej trójką dzieci. Karta jest uwzględniana w instytucjach publicznych oraz w firmach prywatnych. Właściciele Karty Dużej Rodziny mogą korzystać ze zniżek na produkty i usługi podmiotów z branży spożywczej, paliwowej, bankowej oraz rekreacyjnej. Karta umożliwia ograniczenie wydatków z budżetu rodzin wielodzietnych oraz ułatwia dostęp do niektórych produktów i usług.
- **Program „Opieka 75+”**, który jest realizowany od stycznia 2018 roku. Celem jest zwiększenie dostępności specjalistycznych usług opiekuńczych przeznaczonych dla osób w wieku 75 lat i więcej. Program stwarza możliwość rozszerzenia oferty usług opiekuńczych dostosowanych do potrzeb osób starszych. Gminy, które zapewniają usługi opiekuńcze uzyskują finansowe wsparcie do 50% przewidywanych kosztów realizacji.

³⁴⁹ Źródło: Dokument: *Informator o programie „Mama+”*, www.gov.pl/web/rodzina

³⁵⁰ www.gov.pl/web/rodzina

Polityka społeczna, aby była efektywna powinna być realizowana w ramach długookresowej strategii. Powinna być także zintegrowana z polityką gospodarczą. Z korzyści wynikających z rozwoju gospodarczego powinno korzystać całe społeczeństwo.

Polityka społeczno-gospodarcza powinna być realizowana zgodnie z modelem społecznej gospodarki rynkowej, przyjętym jako podstawa ustroju gospodarczego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z przyjętym w Polsce systemem gospodarczym, polityka społeczno-gospodarcza powinna realizować cele służące całemu społeczeństwu oraz zapewnić zabezpieczenie socjalne, przy równoczesnym funkcjonowaniu gospodarczego systemu wolnorynkowego. Fundamentami społecznej gospodarki rynkowej są: wolność gospodarcza, własność prywatna, dialog społeczny, solidarność społeczna oraz współpraca partnerów społecznych.

Interesującym modelem polityki społecznej jest koncepcja państwa dobrobytu, w interpretacji zaproponowanej przez brytyjskiego ekonomistę Nicholasa Barra. Według jego koncepcji państwo dobrobytu ma dwa główne cele: akumulacyjny oraz redystrybucyjny.

Cel redystrybucyjny ma za zadanie przeciwdziałać ubóstwu oraz wykluczeniu społecznemu przez redystrybucję dochodów oraz towarów. Cel akumulacyjny związany jest z wprowadzaniem ubezpieczeń społecznych oraz mechanizmów, które służą redystrybucji. Nicholas Barra określa je jako funkcję skarbonki. Wydatki w ramach państwa dobrobytu obejmują trzy główne obszary: transfery pieniężne, edukacja oraz promocja i ochrona zdrowia. Celem przekazywania transferów pieniężnych jest zapewnienie minimalnego godnego poziomu życia każdemu obywatelowi.

5.5.2. Bezrobocie i metody jego ograniczania

Jednym z głównych przyczyn ubóstwa w Polsce jest bezrobocie. Konsekwencją braku pracy zarobkowej jest brak dochodów niezbędnych do zapewnienia godnego poziomu życia. Bezrobocie w Polsce stanowi istotny problem społeczny, który musi być uwzględniony w realizowaniu polityki społeczno-gospodarczej. Zwalczanie bezrobocia jest warunkiem niezbędnym do eliminowania ubóstwa w społeczeństwie.

Aktywna polityka państwa na rynku pracy jest bardzo ważnym elementem polityki społeczno-gospodarczej, ukierunkowanej na likwidację ubóstwa. Celem aktywnej polityki rynku pracy jest aktywizowanie osób bezrobotnych oraz ogarnianie niedopasowań strukturalnych występujących w gospodarce. Dzięki aktywnej polityce rynku pracy, państwo może zwiększyć wielkość zatrudnienia oraz zredukować bezrobocie. Aktywna polityka rynku pracy finansowana jest ze środków Funduszu Pracy. Do narzędzi aktywnej polityki rynku pracy należą:

- **Pośrednictwo i poradnictwo pracy oferowane przez urzędy pracy.** Pośrednictwo pracy jest to pomoc oraz ułatwienie dla osób bezrobotnych w znalezieniu pracy. Ułatwia ono także pracodawcom znalezienie pracowników o pożądanym kwalifikacjach. Oferty pracy od pracodawców przyjmowane są przez urzędy pracy, a następnie zamieszczane w siedzibie urzędu pracy oraz internetowej

bazie ofert pracy. Pośrednictwo pracy polega na oferowaniu przez urzędy pracy pomocy osobom bezrobotnym w znalezieniu i wyborze odpowiednich ofert pracy. Pracodawcy otrzymują pomoc ze strony urzędu pracy w zakresie odpowiedniego przygotowania i upowszechnienia ofert pracy oraz w wyborze kandydatów, którzy spełniają wymagania.

- **Szkolenia oraz przekwalifikowania**, których celem jest zdobycie, uzupełnienie lub doskonalenie kwalifikacji zawodowych potrzebnych do znalezienia pracy. Szkolenia oraz przekwalifikowania umożliwiają osobom bezrobotnym znalezienie oraz utrzymanie zatrudnienia. Niektóre szkolenia dotyczą zagadnień związanych z rozpoczęciem i prowadzeniem własnej działalności gospodarczej. Osoby bezrobotne zdobywają także umiejętność skutecznego poszukiwania pracy. Szkolenia oraz przekwalifikowania są prowadzone przez urzędy pracy oraz instytucje szkoleniowe, a koszty pokrywa Fundusz Pracy. Urząd pracy może również pomóc osobie bezrobotnej, finansując koszty egzaminów oraz studiów podyplomowych, które są potrzebne do zdobycia zaświadczeń, dyplomów, świadectw oraz licencji i uprawnień zawodowych, które umożliwiają znalezienie zatrudnienia.
- **Prace interwencyjne**, które polegają na częściowym dofinansowaniu wynagrodzenia dla zatrudnionej osoby przez urząd pracy. Pracodawca zatrudniający osobę skierowaną przez urząd pracy w ramach prac interwencyjnych otrzymuje zwrot części wynagrodzenia dla pracownika oraz składki na ubezpieczenie społeczne. Do prac interwencyjnych skierowana może zostać osoba bezrobotna zarejestrowana w urzędzie pracy. Dostosowywany jest do niej profil pomocy oraz indywidualny plan działania. Pracodawca po zakończeniu okresu dofinansowania zobowiązany jest zatrudnić pracownika przez określony czas, zgodnie z zawartą umową.
- **Roboty publiczne**, w ramach których osoba bezrobotna zostaje skierowana do pracy przez okres do 12 miesięcy. Do podjęcia pracy w ramach robót publicznych zostaje skierowana osoba bezrobotna zgodnie z indywidualnym planem działania oraz profilem pomocy. Roboty publiczne są organizowane przez gminy, powiaty oraz organizacje pozarządowe. Programy robót publicznych finansowane są w części lub całości ze środków budżetu państwa, samorządu terytorialnego, funduszy celowych lub organizacji pozarządowych. Pracodawca, który zatrudnia pracownika w ramach robót publicznych, otrzymuje częściowy zwrot kosztów wynagrodzenia oraz ubezpieczeń społecznych.
- **Staże** są narzędziem aktywizacji zawodowej, które umożliwiają zdobycie kompetencji zawodowych. Osoba odbywająca staż na określonym stanowisku uzyskuje nowe umiejętności oraz zdobywa doświadczenie zawodowe. Osoba wykonująca staż nie nawiązuje stosunku pracy z pracodawcą. Umowa z pracodawcą jest zawierana przez starostę. Pracodawca jest zobowiązany do wyznaczenia opiekuna stażu. Osoba odbywająca staż otrzymuje stypendium.

- **Pożyczki na podjęcie własnej działalności gospodarczej** przeznaczone dla osób młodych wchodzących na rynek pracy oraz osób bezrobotnych. Osoba starająca się o pożyczkę musi złożyć odpowiedni wniosek oraz spełniać wymogi. Pożyczkę na podjęcie działalności gospodarczej mogą otrzymać osoby bezrobotne zarejestrowane w urzędzie pracy, studenci ostatniego roku studiów pierwszego lub drugiego stopnia oraz absolwenci szkoły średniej i uczelni wyższej. Środki przyznawane są na podstawie oceny wniosku złożonego przez osobę starającą się o udzielenie pożyczki.
- **Subsydiowanie zatrudnienia**, polegające na udzielaniu przez państwo przedsiębiorstwom środków finansowych, które nie podlegają zwrotowi. W zamian za otrzymane środki firmy są zobowiązane do tworzenia nowych miejsc pracy lub rezygnacji ze zwolnień pracowników.
- **Refundacja części wynagrodzenia** w postaci bonu zatrudnieniowego dla bezrobotnego do 30. roku życia lub dofinansowanie wynagrodzenia za zatrudnienie bezrobotnego w wieku powyżej 50 lat. Pracodawca w zamian za zatrudnienie osoby bezrobotnej, wskazanej przez urząd pracy, otrzymuje zwrot części kosztów wynagrodzenia i składek na ubezpieczenia społeczne. Celem tego narzędzia jest ułatwienie wejścia na rynek pracy młodym osobom, które nie mają kwalifikacji i doświadczenia zawodowego oraz osobom w wieku przedemerytalnym.

Ponadto rząd Polski wprowadził programy socjalne, które są skierowane głównie do grupy 50+. Wśród wdrożonych w życie programów mających na celu zwiększenie aktywności zawodowej należy wyróżnić:

- Program „Solidarność Pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób powyżej 50. roku życia”;
- Program „45/50 plus”;
- Program „Aktywna kobieta 50 plus”;
- Program „50 plus” – aktywizowania zawodowego osób 50+.

Zasadniczym celem wprowadzonych programów, tj. „45/50” i programu „Solidarność pokoleń 50 plus” jest odbudowanie zdolności oraz kwalifikacji zatrudnionych osób w wieku niemobilnym. Na ten cel rząd w 2008 roku przeznaczył 90 mln zł (program „45/50 plus”). Działania mające na celu aktywność i stworzenie możliwości podjęcia pracy oraz utrzymanie stanowiska skierowane były głównie do osób bezrobotnych w wieku powyżej 45. roku życia, ze szczególnym uwzględnieniem osób 50+, które znajdują się w wyjątkowej sytuacji na rynku pracy. Priorytetem programu było udostępnienie wszystkim korzystającym z programu wykorzystania posiadanego potencjału zawodowego lub poszerzenie kwalifikacji w celu poszukiwania pracy oraz wspieranie przy zakładaniu własnej firmy.

Wraz z założeniami programu stwierdzono, że główne oferowane usługi rynku pracy wspierane będą poprzez elementy określone w ustawie o promocji zatrudnienia. W trakcie realizacji założeń określonych w programie odnoszących się do aktywizacji

zawodowej zostały wprowadzone następujące działania, m.in.: szkolenia zawodowe, doradztwo zawodowe, spotkania powiązane z programami przygotowania osób wchodzących na rynek pracy, szkolenia połączone z przyznawaniem dochodów na założenie działalności gospodarczej lub założeniem spółdzielni socjalnej, udzielanie pożyczek na pokrycie kosztów uczestnictwa w szkoleniach, w celu umożliwienia podjęcia zatrudnienia lub pracy dorywczej wymagającej doświadczenia zawodowego, dofinansowanie z Funduszu Pracy kosztów transportów na szkolenia z zakresu poradnictwa zawodowego. Opisane powyżej działania znalazły odzwierciedlenie również w założeniach innego programu, tj. „Solidarność 50+”, natomiast w obu tych programach celem była poprawa zatrudnienia na rynku pracy osób 50 plus w Polsce.

Kolejnym programem jest program „Aktywna Kobieta 50 plus”. Założeniem niewielkiego programu wdrożonego w 2007 roku przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej było zwiększenie wskaźnika zatrudnienia kobiet 50 plus i uaktywnienie udziału w różnego rodzaju procesach, które zwiększają szansę na otrzymanie oferty pracy i jej utrzymaniu jak również założenie podmiotu gospodarczego. Projekt został skierowany głównie do kobiet 50 plus bezrobotnych, mających problemy ze znalezieniem pracy.

Na podstawie ustawy z 20 kwietnia 2004³⁵¹ o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy zarysowano działania aktywizacji zawodowej kobiet powyżej 50. roku życia i przedstawiono założenia programu, które uznawały m.in.: szeroki wybór wśród szkoleń oferowanych na rynku pracy, rozwijanie i uzupełnianie kwalifikacji zawodowych posiadanych przez osoby niezatrudnione, przygotowanie zawodowe, przeznaczenie środków finansowych na założenie działalności gospodarczej, dofinansowanie z Funduszu Pracy kosztów transportu, staży, zakwaterowania oraz badań lekarskich³⁵². Program uwzględnia też wsparcie profesjonalną pomocą dla osób bezrobotnych, udzielaną przez specjalistów oraz doradców – jeśli jest taka potrzeba. Ważne jest także zlecenie badań dotyczących efektywności zatrudnienia przez zrealizowane działania po 3 miesiącach od zakończenia programu.

Następnym programem jest program 50 plus, czyli projekt aktywizowania zawodowego osób 50 plus. Założeniem tego programu było zwiększenie możliwości pracy zarobkowej osób w tym przedziale wiekowym, zachowując systemy bezpieczeństwa socjalnego, które znajdują się w ciężkiej sytuacji. W programie następujące założenia:

- rozpowszechnienie wśród pracodawców polityki zatrudnienia dotyczącej podejścia do pracowników ubiegających się o pracę powyżej 50. roku życia;
- aktywna polityka kraju wobec osób dysponujących lub mogących pozyskać uprawnienia do świadczeń przedemerytalnych lub wcześniejszej emerytury;
- podejmowanie działań mających na celu zaktywizowanie osób starszych.

³⁵¹ Ustawa z 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2004, nr 99, poz. 1001).

³⁵² <https://psz.praca.gov.pl/documents/10828/182459/Program%20Aktywna+a%20Kobieta.pdf>

Program został skierowany głównie do osób w przedziale wiekowym 50–64 lata, pozostającym bez zatrudnienia, a także do osób, które mogą w przyszłości stracić uprawnienia do świadczeń, np. renty z tytułu niezdolności do pracy, rent inwalidzkich i zasiłków rehabilitacyjnych.

Aktywizacja zawodowa osób powyżej 50. roku życia jest bardzo ważnym działaniem podejmowanym przez rząd Polski w kontekście społeczno-ekonomicznym. Oprócz poprawy standardu życia pracowników w wieku 50 plus, jest to istotna kwestia dla kondycji polskiej gospodarki, sytuacji na rynku pracy, a także finansów publicznych.

5.5.3. Działalność organizacji pozarządowych w walce z ubóstwem

W Polsce pomoc potrzebującym udzielana jest również przez organizacje pozarządowe. Największymi oraz najbardziej znanymi organizacjami, których głównym celem działalności jest przeciwdziałanie ubóstwu, są:

- **Stowarzyszenie Wiosna** to organizacja³⁵³ charytatywna, która powstała w 2001 roku. Jest organizatorem projektu Szlachetna Paczka, który jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych projektów społecznych w Polsce. Finał Szlachetnej Paczki odbywa się co roku w grudniu przed Świętami Bożego Narodzenia. Jest to projekt oparty na pracy z darczyńcami i wolontariuszami. Wolontariusze wybierają ubogie rodziny, których potrzeby i trudności są sprawdzane. Rodzina musi znajdować się w trudnej sytuacji materialnej z powodu przyczyn od siebie niezależnych. Uboga rodzina nie może sama zgłosić się po pomoc w ramach projektu. Rodzinę może zgłosić instytucja, np. jednostka pomocowa lub osoba z otoczenia, np. sąsiad. Następnie tworzona jest baza danych ubogich rodzin. Baza danych zawiera opis rodziny, jej historie, problemy oraz potrzeby. Osoby chętne do wzięcia udziału w akcji mogą wybrać rodzinę oraz przygotować dla niej prezent zgodny z jej potrzebami i życzeniami. Darczyńcy zawożą przygotowane dla wybranej rodziny prezenty do zorganizowanych przez wolontariuszy, na terenie całej Polski, magazynów Szlachetnej Paczki. Zadaniem wolontariuszy jest dostarczenie prezentów do ubogich rodzin.
- **Caritas Polska** jest katolicką organizacją³⁵⁴ charytatywną. Nadzór nad organizacją sprawuje Konferencja Episkopatu Polski. Działalność organizacji w Polsce została reaktywowana w 1990 roku, po długotrwałej przerwie w działalności od 1950 roku. W ramach Caritas Polska działają 44 diecezjalne i archidiecezjalne oddziały Caritas. Caritas Polska pełni szeroki zakres działalności charytatywnej. W ramach działalności formacyjno-informacyjnej organizacja prowadzi szkolenia, konferencje oraz zbiera informacje o rozmiarach i strukturze ubóstwa

³⁵³ www.szlachetnapaczka.pl

³⁵⁴ <https://caritas.pl>

w Polsce. Caritas Polska prowadzi także działalność operacyjną polegającą na: organizowaniu ogólnopolskich zbiórek funduszy na cele charytatywne oraz transportów humanitarnych, udzielaniu doraźnej oraz długofalowej pomocy materialnej, psychologicznej, prawnej i finansowej osobom bezdomnym, chorym, bezrobotnym, dzieciom z ubogich rodzin, osobom starszym oraz imigrantom i uchodźcom. Caritas Polska prowadzi także profesjonalne placówki opiekuńcze i wychowawcze: ośrodki rehabilitacyjne, Domy Pomocy Społecznej, Domy Samotnej Matki, Stacje Opieki Caritas, Zakłady Pielęgnacyjno-Opiekuńcze, Warsztaty Terapii Zajęciowej, kuchnie ubogich oraz świetlice dla dzieci i osób w podeszłym wieku.

- **Federacja Polskich Banków Żywności** powstała³⁵⁵ w 1997 roku, o której wspomniano wcześniej, zrzesza obecnie 31 autonomicznych banków żywności w różnych regionach Polski. Banki Żywności wyszukują źródła żywności produkowanej w nadmiarze. Ratują żywność przed zmarnowaniem oraz przekazują ją osobom potrzebującym. Pozyskują produkty żywnościowe przekazywane przez sieci handlowe, które nie są sprzedawane ze względu na wadliwe opakowania lub krótką datę ważności, a jednocześnie w pełni nadają się do spożycia. Banki Żywności przyjmują darowizny, magazynują żywność oraz przekazują ją organizacjom charytatywnym, które bezpośrednio zajmują się dożywianiem osób ubogich. Żywność przekazywana jest również do jadłodajni, noclegowni i domów dla bezdomnych, świetlic środowiskowych, ośrodków wychowawczych, hospicjów, domów dziecka, ośrodków wsparcia dla kobiet samotnie wychowujących dzieci oraz innych instytucji zajmujących się pomocą osobom potrzebującym. Z pomocy Banków Żywności korzystają osoby bezdomne, bezrobotne, niepełnosprawne, wychodzące z nałogów oraz rodziny wielodzietne. Banki Żywności promują także działania i postawy przeciwdziałające marnowaniu lub utylizacji żywności nadającej się do spożycia.
- **Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta** jest katolicką organizacją³⁵⁶ charytatywną działającą od 1981 roku. Celem organizacji jest pomoc osobom bezdomnym i ubogim. Towarzystwo zakłada i prowadzi schroniska, noclegownie, domy stałego pobytu i inne placówki pomocowe dla osób bezdomnych. Obecnie w 132 placówkach pobytowych mieszka 3 500 osób. Oferuje pomoc prawną i psychologiczną oraz reintegrację społeczną i zawodową. Organizacja prowadzi także kuchnie, łaźnie, świetlice oraz organizuje wigilie i śniadania wielkanocne. Osobom potrzebującym przekazywane są ubrania, żywność, leki oraz środki czystości. Towarzystwo szkoli pracowników i wolontariuszy oraz współpracuje z samorządem terytorialnym i administracją państwową w zakresie pomocy osobom ubogim.

³⁵⁵ <https://bankizywnosci.pl/>

³⁵⁶ www.bratalbert.org

- **Polski Czerwony Krzyż** jest polską organizacją³⁵⁷ humanitarną działającą w kraju i za granicą. Należy do Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycza. Organizacja prowadzi szeroki zakres działań, mających na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, ubóstwu oraz niedożywieniu. Prowadzi szkolenia w zakresie aktywizacji zawodowej, pomaga osobom niepełnosprawnym, uzależnionym oraz niesie pomoc ofiarom klęsk żywiołowych i katastrof. Organizacja zapewnia pomoc żywnościową, socjalną oraz materialną osobom ubogim. Zapewnia opiekę samotnym osobom starszym, niepełnosprawnym oraz chorym. Prowadzi on działalność edukacyjną wśród dzieci i młodzieży oraz szkolenia dla wolontariuszy³⁵⁸.

³⁵⁷ www.pck.pl

³⁵⁸ Ponadto oprócz wymienionych organizacji charytatywnych działa wiele innych, np. Fundacja Dzieciom „Zdążyć z pomocą”, Fundacja „Mimo wszystko”, Towarzystwo „Nasz Dom”.

Zakończenie

Reasumując, należy stwierdzić, iż celem opracowania zamieszczonym przez autorów było zdefiniowanie niektórych pojęć i terminów związanych z problemami nierówności społecznych oraz dochodowych. Autorzy w części teoretycznej omówili istotę i zróżnicowanie oraz źródła nierówności społecznych i dochodowych. Wskazując na ich skutki oraz dziedziny najbardziej przez nie zagrożone. Wśród tych dziedzin należy wyróżnić przede wszystkim: edukację, ochronę zdrowia, możliwości zatrudnienia oraz udział w procesach społeczno-kulturowych gwarantowanych przez system praw i wolności. Zdaniem autorów, prowadzi to do generowania wielu skutków, a mianowicie rozwarstwienia i EKSKLUZJI społecznej, dyskryminacji oraz kryzysów społeczno-moralnych, wykluczenia społecznego, oraz dziedziczenia ich przez kolejne pokolenia. Co więcej, oprócz wyżej wymienionych skutków istotne zagrożenia zarówno dla jednostki, jak i dla społeczeństwa rodzi ubóstwo i głód, które mają wymiar znacznie szerszy, nie tylko regionalny, ale także globalny.

Ubóstwo jest ściśle związane z nierównościami społecznymi i stanowi ich skutek. Między nimi występuje wzajemna interakcja, powodując proces „zakłętego kręgu” oraz zjawiska negatywne w wielu obszarach rozwoju społeczno-gospodarczego. Zidentyfikowanie źródeł ubóstwa jest szczególnie ważne, ponieważ dostarcza informacji niezbędnych do opracowania skutecznych metod zapobiegania ubóstwu oraz likwidacji biedy. Ich likwidacja lub ograniczenie ze względu na zagrożenie dla zdrowia i życia ludzi oraz dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego jest współcześnie kluczowym wyzwaniem dla rządów oraz społeczności międzynarodowej. Przyczyn ubóstwa jest bardzo wiele, a procesy powstawania ubóstwa są bardzo złożone. Wśród głównych przyczyn ubóstwa można wyróżnić: ekonomiczne, społeczne, psychologiczne, polityczne i geograficzne. Ich działanie skupia się na niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Jednocześnie wpływa na kształtowanie się niesprawiedliwego i bardzo zróżnicowanego podziału dochodów. Nierówności dochodowe stanowiące główny przejaw nierówności społecznych są w poszczególnych krajach i regionach

ogromne. I tak nierówności między krajami liczone według miesięcznego dochodu na jednego mieszkańca określone parytetem siły nabywczej zawarte są w przedziale od: 150 do 3 000 euro. Najmniejszy dochód na jednego mieszkańca sięgający rzędu 150–250 euro mają kraje Afryki Subsaharyjskiej. W najbogatszych krajach takich jak na przykład kraje Europy Zachodniej, Stany Zjednoczone, Kanada, Japonia dochód na jednego mieszkańca wynosi między 2 500 a 5 000 euro miesięcznie. A więc jest on 10 do 20-krotnie większy niż w krajach najbiedniejszych, kraje Afryki Subsaharyjskiej są najbiedniejszymi oraz najmniej rozwiniętymi społecznie – gospodarczo krajami świata. W najbiedniejszych krajach – Sudanie Południowych i Nigrze ponad 90 procent mieszkańców żyje w ubóstwie.

Przeprowadzona analiza rozmiarów skrajnego ubóstwa na świecie dla lat 1990–2018 wskazuje, że poziom PKB *per capita* w krajach wysoko rozwiniętych jest około 150–300-krotnie wyższy od poziomu PKB *per capita* w krajach słabo rozwiniętych (np. w Etiopii 300 USD, w Nigrze – 463 USD, a w Szwajcarii 83 136 USD, Stanach Zjednoczonych 62 625 USD według danych za 2018 rok). A więc we współczesnym świecie obserwujemy duże różnice w poziomie PKB *per capita*. Powodem nierównomiernego rozwoju krajów świata jest głównie dynamika wzrostu gospodarczego w okresie ostatnich 200 lat. Szacuje się, że na przykład jeszcze dwieście lat temu poziom rozwoju Indii nie odbiegał wiele od poziomu rozwoju krajów Europy Zachodniej, podczas gdy obecnie występuje dziesięciokrotna różnica PKB *per capita* między tymi dwoma obszarami. Wzrost PKB *per capita* Europy wyniósł w ciągu ostatnich 200 lat średnio ok. 1,5% rocznie, zaś wzrost PKB *per capita* Indii niecałe 0,5%. Tak pozornie niewielka różnica kumulująca się przez 200 lat doprowadziła do potężnych różnic obserwowanych dzisiaj.

Dynamika zmian współczesnej gospodarki światowej nie usunęła głębokich dysproporcji, które nadal dzielą Państwa i społeczeństwa, a niejednokrotnie ulegają one zaostrzeniu. Tak na przykład w 1980 roku najbogatsze 10% ludności świata zarabiała 79 razy więcej niż najbiedniejsze 10% populacji. Rozpiętość w dochodach ciągle się powiększa. W drugiej połowie lat 90., 385 najbogatszych ludzi świata miało tyle pieniędzy, co 2,3 mld osób, czyli 45% populacji świata. W 2000 roku w 10 najbogatszych państwach świata PKB na jednego mieszkańca przekracza 25 tys. USD, a w 10 najbiedniejszych wynosił mniej niż 200 USD na głowę. Natomiast w 2010 roku ta różnica wynosiła 69 tys. USD – 455 USD, a w 2018 roku 84 tys. USD – 440 USD.

Podkreślić należy, że ok. 3 mld mieszkańców kuli ziemskiej żyje za niespełna dwa dolary dziennie, z tego 1,2 mld znajduje się w skrajnej nędzy, egzystuje za poniżej jednego dolara dziennie. Dążenia do wyeliminowania skrajnego ubóstwa w przyszłości są bardzo dalekie od uzyskania pozytywnego rezultatu w związku z wieloma trudnościami. W 2013 roku Bank Światowy dążył do zredukowania skrajnego ubóstwa poniżej 3% do 2030 roku. Ten cel według prognoz jest trudny do osiągnięcia. Bardzo trudno jest pomóc skrajnie ubogim osobom żyjącym w krajach odległych i niestabilnych politycznie. Pomoc w krajach ogarniętych wojnami i takich, gdzie występuje terroryzm, jest niebezpieczna i trudna. Ponadto redukcja skrajnego ubóstwa w niektórych regio-

nach może być tymczasowa. Kryzysy gospodarcze, klęski suszy, zmiany klimatyczne oraz epidemie stanowią zagrożenie dla osiągniętej poprawy sytuacji i mogą na nowo spowodować wzrost ubóstwa skrajnego.

Na początku XXI wieku nierówności społeczne pomiędzy narodami na poszczególnych kontynentach oraz wewnątrz państw przybrały rażące i nigdy wcześniej na taką skalę nieodnotowane rozmiary. Najbardziej dotkliwym przejawem ubóstwa skrajnego są głód oraz niedożywienie. Negatywnym zjawiskiem jest to, że po długim czasie zmniejszania się udziału i liczby ludzi niedożywionych, w ostatnich latach te wskaźniki ponownie wzrosły. I tak w latach 2005–2014 liczba oraz udział osób niedożywionych stopniowo się zmniejszały, tj. 945 mln w 2005 roku do 783,7 mln w 2014 roku. Udział osób niedożywionych zmalał z 14,5% do 10,7%. Natomiast w latach 2015–2018 wystąpiła tendencja wzrostowa zjawiska głodu. Liczba osób niedożywionych wzrosła do 841,3 mln, a ich udział wyniósł 12,3%. Azja jest kontynentem z największą liczbą osób niedożywionych, wynoszącym 515,1 mln i Afryka z liczbą osób niedożywionych – 256,5 mln, a ich udział w ogólnej liczbie populacji niedożywionej wynosił Azja – 11,4% i Afryka – 20,4%.

Analizując problem głodu w Afryce, można wyróżnić dwa obszary, w których problem występuje z różniącym się natężeniem. W Afryce Północnej 5% mieszkańców jest niedożywionych, natomiast w Afryce Subsaharyjskiej problem głodu dotyczy 23,4% mieszkańców.

Wśród najistotniejszych problemów ekonomicznych współczesnego świata należy wskazać, oprócz dysproporcji w rozwoju społeczno-gospodarczym, problem głodu i niedożywienia, straty i marnotrawstwo żywności. Absurdalną, a wręcz nienormalną jest sytuacja, gdy wiele milionów ludzi na świecie cierpi z powodu braku żywności, a jednocześnie mają miejsce zjawiska, których skutkiem są straty i marnotrawstwo żywności. Straty i marnotrawstwo żywności występują na wszystkich etapach łańcucha rolno-żywnościowego.

Analiza strat żywności w przeliczeniu na jednego mieszkańca wykazała, że w poszczególnych regionach są one zróżnicowane. Na etapach łańcucha rolno-spożywczego od produkcji do dystrybucji straty kształtowały się od 115 kg na mieszkańca rocznie w Azji Południowej i Południowo-Wschodniej do 198 kg w Ameryce Łacińskiej. Największe straty na etapie konsumpcji wystąpiły w Ameryce Północnej i Oceanii – 115 kg na mieszkańca rocznie. Natomiast w krajach Unii Europejskiej marnotrawstwo żywności w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiło 179 kg. Rozmiary tego zjawiska są także zróżnicowane. Otóż największe rozmiary marnotrawstwa żywności wystąpiły w Holandii – 556 kg, a najmniejsze w Grecji 45 kg. Polska w tym niechlubnym rankingu znalazła się na piątym miejscu z wynikiem 236 kg, za takimi krajami, jak: Holandia, Belgia, Cypr i Estonia.

Jest to spowodowane w tych krajach nadprodukcją żywności oraz brakiem poszanowania żywności, a także złymi nawykami żywnościowymi mieszkańców. Ograniczenie zjawiska niegospodarności i marnotrawstwa żywności na świecie jest niewątpliwie palącym problemem, bowiem w wyniku tego może nastąpić wzrost bezpieczeństwa

żywnościowego, zmniejszenie zakresu ubóstwa i jego przejawów, tj. głodu i niedożywienia oraz zmniejszenie umieralności, w tym zwłaszcza dzieci.

Analizą rozmiarów i struktury ubóstwa objęto także Polskę, z której wynika, że jego rozmiary mają tendencję spadkową. W 2018 roku zmniejszył się zasięg wszystkich trzech analizowanych typów ubóstwa, na co niewątpliwie miała wpływ poprawiająca się sytuacja gospodarcza kraju. Jednak należy podkreślić, że w Polsce rozmiary ubóstwa są znacznie zróżnicowane przestrzennie. Regionami z najniższymi wskaźnikami ubóstwa są województwa: łódzkie, mazowieckie i śląskie. Największe rozmiary ubóstwa przyjmuje w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, podkarpackim oraz małopolskim. Różnice między województwami z najwyższymi i najniższymi wskaźnikami ubóstwa są bardzo wyraźne. Wynikają one ze zróżnicowanego poziomu rozwoju gospodarczego województw. Niższy poziom rozwoju gospodarczego związany jest z wyższym poziomem bezrobocia, które jest jedną z głównych przyczyn ubóstwa i niedostatku. Czynniki, które determinują zróżnicowanie rozmiarów i strukturę ubóstwa w Polsce są także wielkość miejscowości zamieszkania, grupa społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych, poziom wykształcenia, typ gospodarstwa domowego. Poziom życia w Polsce pod względem materialnym stopniowo się poprawia. Jednak mimo to występują znaczne nierówności dochodowe oraz bardzo wyraźne zróżnicowanie poziomu życia społeczeństwa.

Skuteczne ograniczenie lub eliminowanie w społeczeństwie wymaga podejmowania i realizacji wielu działań przez aktywne oraz konkretnie współpracujące ze sobą podmioty i organizacje:

1. Istotną rolę w tym zakresie ma do spełnienia rząd, którego zadaniem jest opracowanie aktywnej polityki społecznej. Jej kierunki i środki winny być określone w ramach strategii, programów oraz projektów, w tym mających na celu zmniejszenie rozmiarów ubóstwa.
2. Organizacje pozarządowe prowadzące działalność charytatywną, udzielając pomocy osobom ubogim i wykluczonym społecznie również przyczyniają się do ograniczania ubóstwa.
3. W skali regionalnej i globalnej instytucje i organizacje międzynarodowe winny prowadzić aktywną politykę zmniejszania ubóstwa i głodu na świecie.
4. Skuteczne zredukowanie rozmiarów ubóstwa i głodu w bliższej i dalszej perspektywie wymaga współpracy społeczności międzynarodowej i jej instytucji w tym zakresie oraz opracowania wspólnych programów i ich konsekwentnej realizacji.

Bibliografia

- 2018 Global Hunger Index, Forced migration and hunger, <http://www.globalhungerindex.org>
- Alesina A., Rodrik D., *Distributive Politics and Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1994, Vol. 109(2).
- Alkire S., Foster J., *Counting and multidimension alpoverty measurement*, OPWI Working Paper No. 07, University of Oxford, Oxford 2008.
- Atkinson A., *Nierówności. Co da się zrobić?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2017.
- Atkinson T., Cantillon B., Marlier E., Nolan B., *Social Indicators: The EU and SocialInclusion*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Bakuń-Nawłoka U., *Działania na rzecz ograniczenia sfery ubóstwa w Polsce*, [w:] *Ubóstwo w Polsce*, red. J. Blicharz, L. Klat-Wertelecka, E. Rutkowska-Tomaszewska, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014.
- Balicki J., *Ubóstwo w Polsce w ostatniej dekadzie XX w.*, „Studia Gdańskie” 2001, Nr 4, s. 19–38.
- Barlevy G., Tsiddon D., *EarningsInequality and the Business Cycle*, „European Economic Review” 2006, Vol. 50.
- Bartak J., *Uwarunkowania redukcji nierówności dochodowych w Polsce*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, Z. 37(1).
- Bauman Z., *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.
- Beck U., *The Brave New World of Work*, Polity Press, Cambridge 2000.
- Becker G. S., *Investment in human capital: A theoretical analysis*, „Journal of Political Economy” 1962, Vol. 70, No. 5, Part 2.
- Beskid L., *Wieloraki charakter ubóstwa*, [w:] *Społeczne aspekty transformacji systemowej w Polsce*, praca zbiorowa, Wydawnictwo KeyText, Warszawa 1999.

- Betti G., Verma V., *A Methodology for the Study of Multi-dimensional Aspects of Poverty and Deprivation*, Proceedings of the IAOS-IASS Joint Conference, Invited Paper Section, Amman-Jordan 2004.
- Biernat-Jarka A., Trębska P., *Ubóstwo w Polsce i Unii Europejskiej a formy jego przezwycięzania w kontekście zrównoważonego rozwoju i doświadczeń UE*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2018, T. 18, Z. 1, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.
- Bilińska K., *Nierówności społeczno-ekonomiczne jako problem o nowym znaczeniu w XXI wieku*, [w:] *Wyzwania i problemy społeczne początku XXI wieku*, red. N. Laurisz, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020.
- Blicharz J., *Kilka uwag na temat ubóstwa wśród kobiet w Polsce*, [w:] *Ubóstwo w Polsce*, red. J. Blicharz, L. Klat-Wertelecka, E. Rutkowska-Tomaszewska, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 39–46.
- Błaszczak B., *Bezrobocie a zjawisko wykluczenia społecznego*, „Biuletyn IGS” 2002/2005, Nr 1–4, Szkoła Główna Handlowa, Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Błaszczak B., *Lokalne bezrobocie i ubóstwo – wyzwanie społeczne i moralne*, „Principia” 2006, Nr. XLV–XLVI.
- Boardman B., *Fuel Poverty: From Cold Homes to Affordable Warmth*, Belhaven Press, London 1991.
- Bolibok P., *Nierówności dochodowe a zadłużenie gospodarstw domowych w krajach OECD w latach 1995–2014*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2017, nr 51.
- Booth Ch., *Condition and Occupations of the People of East London and Hackney*, „Journal of Royal Statistical Society” 1888, 51(2).
- Booth Ch., *Life and Labour of the People in London*, Macmillan Publishers, London 1903.
- Booth Ch., *The Inhabitants of Tower Hamlets (School Board Division), Their Condition and Occupations*, „Journal of Royal Statistical Society” 1887, 5(2).
- Borętyński J., *Analiza tworzenia i podziału dochodów na podstawie modelu wielosektorowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Bourguignon F., *Pareto Superiority of Unequalitarian Equilibria in Stiglitz’ Model on Wealth Distribution with Convex Saving Function*, „Econometrica” 1981, Vol. 49.
- Brzeziński M., *Nierówności w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, http://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/research/MB_KEP_2013.pdf (dostęp: 02.11.2021).
- Carbonaro G., *Major Problems in the Measurement of Poverty, an Overview*, [w:] *Poverty Measurement for Economies in Transition in Eastern European Countries*, Polish Statistical Association, Warsaw 1992.
- Caritas, <http://www.caritas.pl> (dostęp: 28.10.2021).
- Chybalski F., *Ubóstwo relatywne i absolutne w populacji europejskich emerytów*, [w:] *Współczesne problemy systemów emerytalnych: wybrane zagadnienia*, red. F. Chybalski, E. Marcinkiewicz, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2015.

- Colander D., *The Death of Neoclassical Economics*, „Journal of History of Economics Thought” 2000, Vol. 22, No. 2.
- Czabański K., *Rodziny specjalnej troski*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1981.
- Czakon T., *Ubóstwo jako problem etyczny*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacja i Zarządzanie” 2016, Z. 95.
- Czaplicka K., *Globalne ubóstwo. Perspektywa społeczno-ekonomiczna*, „Dialogi o Rozwoju. Ubóstwo” 2007, Nr 1.
- Danecka M., *Nierówności, wykluczenia, patologie. Socjologia zaangażowana wobec kryzysu społecznego*, „Civitas. Studia z filozofii i polityki” 2018, Nr 22.
- Danecki J., *Kwestie społeczne – istota, źródła, zarys diagnozy*, [w:] *Polityka społeczna. Materiały do studiowania*, red. A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Księżopolski, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.
- Deaton A., Muellbauer J., *Economics and consumer behavior*, Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- Deaton A., *Wielka ucieczka. Zdrowie, bogactwo i źródła nierówności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2016.
- Deniszczuk L., Kurowski P., Styrz M., *Modyfikacja koszyków towarów i usług minimum socjalnego i minimum egzystencji*, „Polityka Społeczna” 2006, Nr 11–12.
- Deniszczuk L., *Miary ubóstwa i problemy ich aplikacji*, „Problemy Polityki Społecznej” 2000, Nr 2.
- Deniszczuk L., Sajkiewicz B., *Kategoria minimum socjalnego*, [w:] *Polska bieda. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996.
- Domański H., *Metodologia badań nad stratyfikacją społeczną*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.
- Domański H., *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
- Domański S. R., *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1993.
- Drewnowski J., *Poverty: Its Meaning and Measurement*, „Development and Change” 1997, Vol. 8.
- Dziechciarz J., Przybysz K., Siedlecki J., *Statistical Analysis of Youth Unemployment in Poland*, [w:] *Soziale und Ökonomische Probleme in der Großstadt. Armut und Arbeitslosigkeit*, red. Elsner E., Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2002.
- Dziura M., *Ubogi w kulturze symulaków*, [w:] *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań*, red. M. Pokrzywa, S. Wilk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
- Encyklopedia Socjologii*, T. II, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf (dostęp: 29.10.2021).

- Figaszewska I., *Ubóstwo energetyczne – co to jest?*, „Biuletyn Urzędu Regulacji Energetyki” 2009, Nr 5.
- Fil S., Adamczyk T., *Oblicza współczesnej biedy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.
- Fitoussi J. P., Rosanvallon P., *Czas nowych nierówności*, tłum. S. Amsterdamski, Fundacja Stefana Batorego, Warszawa 2000.
- Foster J. E., *What is Poverty and who are the Poor? Redefinition for the United States in the 1990s, Absolute Versus Relative Poverty*, „American Economic Review” 1998, Vol. 88.
- Frąckiewicz L., *Wykluczenie społeczne w skali mikro i makroregionalnej*, [w:] *Wykluczenie społeczne*, red. L. Frąckiewicz, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005.
- Galbraith J. K., *Istota masowego ubóstwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Galor O., *Incomedistribution and the process of development*, „European Economic Review” 2000, Vol. 44.
- Genstwa N., *Środowiskowa krzywa Kuzneta: przegląd teoretyczno-metodyczny*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 2020, Nr 49.
- Global Wealth Raport 2017, www.credit-suisse.com.
- Goethart T., Halberstadt V., Kapteyn A., Van Praag B. M. S., *The Poverty Line, Concept and Measurement*, „The Journal of Human Resources” 1977, Vol. 12.
- Golinowska S., *Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda*, [w:] *Polska bieda II. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1997.
- Golinowska S., Broda-Wysocki P., *Kategoria ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, red. S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005.
- Golinowska S., *Linie ubóstwa w praktyce społecznej krajów transformacji*, „Polityka Społeczna” 1995, Nr 8.
- Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Zys i S-ka, Poznań 1988.
- Górniak K., *Praca w sytuacji ubóstwa – o pewnej nieoczywistości*, „Władza Sądzenia” 2017, Nr 11, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny UŁ.
- Grotowska-Leder J., *Fenomen wielkomiejskiej biedy: od epizodu do underclass*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002.
- Grzelak A., *Zróżnicowania dochodowe i przyczyny ich zmian w krajach objętych statystyką OECD*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2016, T. 16(XXXI), Z. 2.
- Hassler J., Mora J. R., Zeira J., *Inequality and Mobility*, „Journal of Economic Growth” 2007, Vol. 12(3).
- Healy J. D., *Housing, FuelPoverty, and Health: A Pan-European Analysis*, Ashgate, Hampshire 2004.

- HELPE 2017, *Food losses and waste in the context of sustainable food systems. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security*, Rome.
- Higgins M., Williamson J. G., *Explaining Inequality the World Round: CohortSize, Kuznets Curves, and Openness*, „Southeast Asian Studies” 2002, Vol. 40, No. 3.
- Hrebenda A., Wódz J., *Życie codzienne bezrobotnych w regionie Górnego Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.
- <http://www.fao.org> (dostęp: 28.10.2021).
- http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=en&dataset=ilc_di12 (dostęp: 17.02.2021).
- <http://globalhungerindex.org> (dostęp: 18.10.2021).
- <http://www.news.un.org/en/focus/yemen> (dostęp: 18.10.2021).
- <http://www.realjunkfoodbrighton.co.uk/about> (dostęp: 18.10.2021).
- <http://www.worldbank.org/en/country/syria> (dostęp: 18.10.2021).
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleszna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2019-roku,14,7.html> (dostęp: 06.01.2021).
- <https://bankizywnosci.pl/obankach-zywnosci/historia/> (dostęp: 28.09.2021).
- <https://caritas.pl> (dostęp: 18.09.2021).
- <https://ec.eurioa.eu/eurostat/tgmtabele.do?tab=tabele&zplugin=1,8&zlanguage=en&zplclocle=sdg08.10> (dostęp: 10.09.2020).
- <https://ec.europa.eu> (dostęp: 04.11.2021).
- https://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/ (dostęp: 29.10.2021).
- <https://ec.europa.eu/eurostat> (dostęp: 04.11.2021).
- https://ec.europa.eu/info/index_pl (dostęp: 22.10.2021).
- <https://fareshare.org.uk> (dostęp: 28.10.2021).
- <https://feedbackglobal.org/about-us/> (dostęp: 04.11.2021).
- <https://ifispan.pl> (dostęp: 09.11.2021).
- <https://psz.praca.gov.pl/documents/10828/182459/Program%20Aktywna+a%20Kobieta.pdf> (dostęp: 18.02.2021).
- <https://ssl-www.sgh.waw.pl> (dostęp: 12.11.2021).
- <https://stat.gov.pl> (dostęp: 07.11.2021).
- <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3077,pojecie.html> (dostęp: 17.02.2021).
- <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3078,pojecie.html> (dostęp: 20.02.2021).
- https://www.age-platform.eu/sites/default/files/IntergenerationalSolidarity_TheWayForward_2010-EN.pdf (dostęp: 20.10.2021).
- <https://www.cbos.pl> (dostęp: 11.11.2021).
- <https://www.coe.int/en/web/portal/home> (dostęp: 29.10.2021).

- <https://www.eapn.org.pl/o-ubostwie/jak-mierzy-sie-ubostwo-w-unii-europejskiej/> (dostęp: 04.11.2021).
- <https://www.eurofoodbank.org> (dostęp: 28.09.2021).
- <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties> (dostęp: 29.10.2021).
- <https://www.imf.org> (dostęp: 10.11.2021).
- <https://www.ipiss.com.pl> (dostęp: 06.11.2021).
- <https://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/rotator/polacy-marnuja-jedynie-za14-mld-euro> (dostęp: 04.11.2021).
- <https://www.tafel.de.themen/> (dostęp: 28.10.2021).
- <https://www.un.org> (dostęp: 04.11.2021).
- <https://www.undp.org> (dostęp: 04.11.2021).
- <https://www.unicef.pl/O-nas/Aktualnosci/Glod-problem-calego-swiata> (dostęp: 28.10.2021).
- <https://www.who.int> (dostęp: 22.10.2021).
- <https://www.worldbank.org> (dostęp: 05.11.2021).
- Informator o programie „Mama+”,* www.gov.pl/web/rodzina
- Informator o świadczeniach dobry strat,* www.gov.pl/web/rodzina
- Kalinowski S., Łuczka-Bakuła W., *Wybrane monetarne wskaźniki społecznego wykluczenia w nowych krajach UE*, „Polityka Społeczna” 2005, Nr 7.
- Kamerschen D. R., McKenzie R. B., Nardinelli C., *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 1991.
- Kasprzyk B., *Nierówności ekonomiczne: ich postrzeganie i skala akceptacji społecznej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, Nr 180/2.
- Kasprzyk B., *Subiektywne skale ekwiwalentności*, „Polityka Społeczna” 2000, Nr 27 (8).
- Kaźmierczak T., *Deprywacja społeczna a pomoc społeczna*, [w:] *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, red. T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1996.
- Klimczak W., Kubiński G., Sikora-Wiśniewska E., *Wykluczenie społeczne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Exante, Wrocław 2017.
- Kohl J., *Ubóstwo w świetle badań*, „Polityka Społeczna” 1993, Nr 9.
- Kokociński M., *Metodologiczne aspekty badania nierówności społecznych*, [w:] *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, red. K. Podemski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2009.
- Kołodko G., *Wędrujący Świat*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Muza SA, Warszawa 2000.
- Koral J., *Bezrobocie jako problem moralny*, „Roczniki Naukowe Caritas” 2002, Nr 6.

- Kordos J., Ochocki A., *Problemy pomiaru ubóstwa w krajach EWG i w Polsce*, „Wiomości Statystyczne” 1993, Nr 1.
- Kot S. M., *Towards The Economics of The Ultra-Poor*, [w:] *Researches on Labour Markets and Level of Life in Poland, Slovakia and Ukraine. Methods and Results*, red. S. M. Kot, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1997.
- Kowalak T., *Polityka społeczna. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok 2002.
- Krzyminiewska G., *Nierówności a rozwój społeczny świata*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Nr 139.
- Kubicz A., *Zjawisko nierówności społecznych*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego” 2014, Nr 2.
- Kumor I., *Ubóstwo – ujęcie teoretyczne*, „Edukacja Humanistyczna” 2011, Nr 1 (24).
- Kumor P., *Zależność nierówności płac od poziomu rozwoju gospodarczego*, „Gospodarka Narodowa” 2010, Nr 7–8.
- Kurowska A., *Skąd się bierze bieda?*, „Zeszyty Forum Obywatelskiego Rozwoju” 2008, Nr 5.
- Kurowski P., *Minimum egzystencji oraz minimum socjalne w 2017r.: dane średnioroczne*, „Polityka Społeczna” 2018, Nr 5–6.
- Kuznets S., *Economic growth and income inequality*, „American Economic Review” 1955, Vol. 45.
- Kwasek M., *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. Analiza strat i marnotrawstwa żywności na świecie i Polsce*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2016.
- Landreth H., Colander D., *Historia myśli ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1998.
- Laskowska I., *Zdrowie i nierówności w zdrowiu – determinanty i implikacje ekonomiczno-społeczne*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2012.
- Lekka-Kowalik A., *Filozofia jako fundament badań naukowych nad ubóstwem i strategii jego zwalczania*, „Ethos” 2011, Nr 4 (96).
- Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Instytut Polonistyki Stosowanej UW, Warszawa 2001.
- Lenoir R., *Les Exclus. Un Français Sur Dix*, Editions de Seuil, Paris 1974.
- Lewis O., *Nagie życie*, T. 1, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Lipiński B., Hanson C., Jomax J., Kitinoja L., Waite R., Searchinger T., (2016), *Reducing Food and Loss and Waste*, Working Paper, World Resources Institute, Washington, s. 7–8.
- Lisicka I., *Pomiar ubóstwa gospodarstw domowych w Polsce – ujęcie klasyczne*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2013, Nr 102, Zeszyty Naukowe SGGW.

- Litwiński M., *Nierówności dochodowe w ujęciu teorii ekonomii*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 2017, Vol. 29, No. 4.
- Lundberg M., Squire L., *The Simultaneous Evolution of Growth and Inequality*, „The Economic Journal” 2003, Vol. 113.
- Luzzi G. F., Flückiger Y., Weber S., *A Cluster Analysis of Multidimensional Poverty in Switzerland*, [w:] *Quantitative Approaches to Multidimensional Poverty Measurement*, red. N. Kakwani, J. Silber, United Nations Development Programme 2008.
- Łoboz P., *Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku – perspektywa społeczna i gospodarcza*, [w:] *Wyzwania i problemy społeczne początku XXI wieku*, red. N. Laurisz, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020.
- Łopato J., *Ubóstwo w Polsce – skala, dynamika, struktura*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*, red. R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss, Elipsa, Warszawa 2010.
- Łuczyszyn A., Chołodecka A., *Nierówności i rozwarstwienie społeczne jako dylematy społeczeństwa zdolnego do przetrwania*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, Nr 443.
- Łukasiewicz P., Koszela G., Orłowski A., *Wpływ wyboru skali ekwiwalentności na wyniki w zakresie pomiaru ubóstwa i koncentracji dochodów*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2006, Nr 60.
- Malinowski G.M., *Nierówności i wzrost gospodarczy, sojusznicy czy wrogowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Maquet-Engsted I., Stanton D., *Income Indicators for the EU's Social Inclusion Strategy*, [w:] *Measuring Poverty, Income Inequality, and Social Exclusion. Lessons from Europe*, Paryż 2009, s. 16, wersja elektroniczna: http://umdcipe.org/conferences/oecdumd/conf_papers/Papers/Income_Indicators_in_the_EU-30_April_2009.pdf (dostęp: 07.11.2021).
- Mariański J., *Wstęp*, [w:] *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.
- Marks K., *Capital*, Oxford World Classics, Oxford 1867 (1995).
- Marshall A., *Principles of Economics*, Macmillan London 1890 (1920).
- Mayntz R., Holm K., Hübner P., *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Michalczyk T., *Nierówności społeczne a kryzys społeczno-moralny*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2004, Nr 4.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa 2003.
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/institucje-pomocy-spoecznej> (dostęp: 26.10.2021).
- Młokosiewicz M., *Przyczyny i formy ubóstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1997, Nr 201.

- Morawski L., Domitrz A., *Subjective approach to assessing poverty in Poland – implications for social policy*, „Statistics in Transition New Series”, Vol. 18, Iss. 3.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej – J. Hausnera, 2013.
- Nogowski J., *Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności*, „Civitas et Lex” 2015, Nr 1(5), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Nowak B. M., *Bezrobocie i ubóstwo jako źródła wieloprogowych kryzysów rodzinnych*, „Społeczeństwo i Edukacja” 2010, Nr 1, Międzynarodowe Studia Humanistyczne.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Olejniczak W., *Zasięg ubóstwa w Polsce na tle Europy w kontekście strategii „Europa 2020” i Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [w:] *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, red. H. Kubiak, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2012.
- Panek T., *Multidimensional approach to poverty measurement: fuzzy measures of the incidence and the depth of poverty*, „Statistics in Transition” 2010, Vol. 11 (2).
- Panek T., *Ubóstwo i nierówności*, [w:] *Statystyka społeczna*, red. T. Panek, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
- Panek T., *Ubóstwo i nierówności*, [w:] *Statystyka Społeczna. Wybrane zagadnienia*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2004.
- Panek T., *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, T. 57, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2008.
- Panek T., *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapirski, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczanie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2011.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówność: teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.
- Panek T., Zwierzchowski J., *Porównawcza analiza sfery ubóstwa w krajach UE w ujęciu regionalnym*, Zeszyty naukowe, Nr 35, Instytut Statystyki i Demografii SGH, Warszawa 2013.
- Piketty T., *Kapitał w XXI wieku*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.
- Pilch T., *Problemy ubóstwa i wykluczenia z perspektywy najmłodszych*, „Nauki Społeczne” 2013, Nr 3, Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy.
- Pliszka T., *Nierówności społeczne a zagrożenia z nich wynikające*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, Nr 6.

- Podgórski J., *Subiektywne linie ubóstwa*, [w:] *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996.
- Podgórski J., *Wyznaczanie subiektywnych linii ubóstwa*, „Wiadomości Statystyczne” 1994, Nr 12.
- Polityka rozwoju kraju, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/polityka-rozwoju-kraj> (dostęp: 24.10.2021).
- Pollok A., *Metody analizy ekonomicznej zjawiska ubóstwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2002, Z. 4 (64), Wydział Prawa i Administracji UAM.
- Praca badawcza: *Pomiar ubóstwa na poziomie powiatów (LAU 1) – etap II*, Centrum Badań i Edukacji Statystycznej GUS, Jachranka 2015.
- Presidency Conclusions*. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm (dostęp: 29.10.2021).
- Program Maluch+ 2019*, www.gov.pl/web/rodzina
- Program Posilek w szkole i w domu na lata 2019–2023*, www.gov.pl/web/rodzina
- Przeciwdziałanie międzypokoleniowemu przekazywaniu ubóstwa*, https://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/export/sites/default/downloads/Topic_of_the_month/PL_Breaking_the_intergenerational_transmission_of_poverty.pdf (dostęp: 19.10.2021).
- Raczkowska M., *Nierówności dochodowe w Polsce w relacji miasto – wieś*, Zeszyty Naukowe SGGW, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2015, Nr 112.
- Rada Unii Europejskiej, *Marnotrawstwo żywności i straty żywności – konkluzje Rady*, 10730/16, Bruksela 2016.
- Radziewicz-Winnicki A., Roter A., *Ryzyko transformacyjne nowego ładu społeczno-edukacyjnego*, Katowice 2004.
- Radziukiewicz M., *Propozycja budowy miernika biedy skumulowanej w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2006, Nr 11–12.
- Radziukiewicz M., *Zasięg ubóstwa w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- Raport „Rodzina 500+”* (stan na 30 czerwca 2018 roku), www.gov.pl/web/rodzina
- Raport Federacji Polskich Banków Żywności, *Nie marnuję jedzenia*, 2018.
- Raport: *Nagradzać pracę, nie bogactwo*, (Rewardwork, not wealth)- www.oxfam.org
- Ravallion M., Chen S., *Measuring Pro-Poor Growth*, „Economics Letters” 2003, Vol. 78, No. 1.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1994.
- Retowski S., Dębska-Cenian A., *Modele radzenia sobie z sytuacją własnej bezdomności – konsekwencje psychologiczne*, [w:] *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście*, red. M. Dębski, S. Retowski, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2008.
- Ricardo D., *On the Principles of Political Economy and Taxation*, [w:] *The Works and Correspondence of David Ricardo*, red. P. Sraffa, John Murray, London 1817.

- Rodrik D., *Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses*, „Journal of Economic Growth” 1999, Vol. 4.
- Rodzina najlepszą inwestycją, www.gov.pl/web/rodzina
- Rowntree B. S., *The Human Needs of Labour*, Nelson and Sons, London 1937.
- Rusnak Z., *Pomiar ubóstwa i wykluczenia społecznego – problemy metodologiczne*, „Metody Ilościowe w Ekonomii i Zarządzaniu” 2011, Nr 20, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu.
- Rusnak Z., *Wybrane metody pomiaru cech jakościowych w analizach ubóstwa*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Nr 133.
- Schultz T. W., *Investment in Human Capital*, „American Economic Review” 1961, Vol. 51.
- Sen A. K., *Nierówności. Dalsze rozważania*, Znak, Kraków 2000.
- Sen A. K., *On Economic Inequality*, Clarendon Press, Oxford 1997.
- Sen A. K., *Poverty: An Ordinal Approach to Measurement*, „Econometrica” 1976, Vol. 44.
- Shorrocks A. F., Foster J. E., *Transfer Sensitive Inequality Measures*, „Review of Economic Studies” 1987, Vol. 54.
- Shorrocks A. F., *Revisiting the Sen Poverty Index*, „Econometrica” 1995, Vol. 65.
- Shorrocks A. F., *The Measurement of Mobility*, „Econometrica” 1978, Vol. 46, No. 5.
- Silver, H., *Reconceptualizing social disadvantage: Three paradigms of social exclusion*, [w:] *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*, red. G. Rogers, Ch. Gore, J. B. Figueiredo, International Institute for Labour Studies, International Labour Organization, Genewa 1995.
- Siuda A., *Współczesne nierówności dochodowe w Polsce – świadomość i pomiar*, „Refleksje” 2017, Nr 15, Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM.
- Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 23.10.2021).
- Smith A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London 1776.
- Sowa A., *Społeczne uwarunkowania stanu zdrowia w Polsce*, [w:] *Zdrowie publiczne i zarządzanie*, red. J. Kołodziejczyk, Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia, Kraków 2012.
- Staszal A., *Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku – determinanty i skutki*, [w:] *Wyzwania i problemy społeczne początku XXI wieku*, red. N. Laurisz, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020.
- Statement of commitment of the Administrative Committee on Coordination for action to eradicate poverty*, Economic and Social Council, United Nations, New York 1998.
- Statut Polskiego Czerwonego Krzyża. Załącznik do Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 20 września 2011 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 217, poz. 1284).
- Stępień M., *Ubóstwo — problemy definicyjne*, Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne, T. 35: Realizacja praw i wolności w obliczu współczesnych problemów gospodarczych i społecznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2021.
- Stiglitz J. E., *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.

- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju> (dostęp: 25.10.2021).
- Sulmicka M., *Ubóstwo we współczesnym świecie*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2001.
- Sulmicka M., *Zarys metodologii badań ubóstwa*, „Polityka Gospodarcza” 2001–2002, Nr 5–6.
- Szamrej-Baran I., Baran P., *Subiektywne i obiektywne mierniki ubóstwa energetycznego*, [w:] *Gospodarka przestrzenna. Aktualne aspekty polityki społeczno-gospodarczej i przestrzennej*, red. J. Potocki, J. Ładysz, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2014.
- Szarfenberg R., *Pojęcie wykluczenia społecznego*, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/pojecie_ws.pdf (dostęp: 27.10.2021).
- Szarfenberg R., *Wykluczenie społeczne*, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/uiws/ubostwopanek.pdf> (dostęp: 27.10.2021).
- Szarfenberg R., Żołędowski C., Theiss M., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*, Elipsa, Warszawa 2010.
- Szczepaniak M., *Nierówności dochodowe w gospodarce światowej w okresie pokryzysowym – wybrane aspekty ekonomiczne i społeczne*, „Studia Ekonomiczne” 2018, Nr 352, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Szopa B., *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2012.
- Sztompka P., *Socjologia*, Znak, Kraków 2002.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2012.
- Szukielajć-Bieńkuńska A., *Pomiar ubóstwa i wykluczenia społecznego w urzędowej statystyce polskiej*, [w:] *Pomiar ubóstwa. Zmiany koncepcji i ich znaczenie*, red. I. Topińska, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008.
- Szukielajć-Bieńkuńska A., *Sfera ubóstwa w Polsce w 1998 r. Notatka informacyjna*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1999.
- Szulc A., *Skale ekwiwalentności w pomiarze dobrobytu gospodarstw domowych*, „Polityka Społeczna” 1995, Nr 22 (8).
- Ślusarczyk B., Ślusarczyk St., *Podstawy mikro- i makroekonomii*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2011.
- The Global Multidimensional Poverty Index Report: The Most Detailed Picture to Date of the World's Poorest People*, <http://www.ophi.org.uk>
- Thon D., *On Measuring Poverty*, „Review of Income and Wealth” 1979, Vol. 25.
- Topińska I., *Zmiany koncepcji ubóstwa a praktyka pomiaru*, „Polityka Społeczna” 2010, Nr 9.
- Touraine A., *Po kryzysie*, tłum. M. Frybes, Oficyna Naukowa, Warszawa 2013.

- Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, <http://www.bratalbert.org> (dostęp: 28.10.2021).
- Ustawa z 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z 2004 r. Nr 99, poz. 1001).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 16 listopada 1964 r. o Polskim Czerwonym Krzyżu (Dz. U. z 1964 r. Nr 41, poz. 276).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.).
- Van Praag B. M. S., Hagenaars A. J. i Van Verden H., *Poverty in Europe*, „Review of Income and Wealth” 1982, Vol. 28(3).
- Walczak-Duraj D., *Socjologia dla ekonomistów*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Walras L., *Elements of Pure Economics*, Arcadia Publishing (SC) Homewood, Irwin 1874 (1954).
- Wańkiewicz W., *Wykluczenie społeczne – aspekt przestrzenny i rola planowania przestrzennego*, „Problemy Rozwoju Miast” 2011, T. 8, Nr 3–4.
- Węziak-Białowolska D., *Regional Human Poverty Index Poverty in the regions of the European*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2014.
- Williams B., *The Idea of Equality*, [w:] *Philosophy, Politics and Society*, red. P. Laslett, W. G. Runciman, Basil Blackwell, Oxford 1962.
- Wiśniewski M., *Zmiany rozkładu dochodów 1987–1992*, [w:] *Studia nad reformowaną gospodarką*, red. M. Okólski, U. Sztanderska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1996.
- Włodarczyk J., *Nierówności dochodowe w Polsce według rozkładów Pareto i Boltzmann-Gibbsa*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Nr 130, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Wołoszyn A., Głowicka-Wołoszyn R., *Nierówności dochodowe gospodarstw domowych w Polsce w ujęciu regionalnym*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, Nr 537.
- Woźniak M. G., *Nierówności społeczne a rozwój gospodarczy*, [w:] *Nierówności społeczne w Polsce*, red. B. Kłos, J. Szymczak, Biuro Analiz Sejmowych, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.
- Woźniak M., *Gospodarka Polski 1990–2011. T. 1: Transformacja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2012.
- Woźniak W., *Nierówności społeczne i ich dziedziczenie jako problem strukturalny i polityczny*, [w:] *Nierówności społeczne w Polsce*, red. B. Kłos, J. Szymańczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.

- Woźniak W., *Nierówności społeczne w polskim dyskursie politycznym*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.
- Wójcik-Żołądek M., *Nierówności społeczne w Polsce*, Infos Biuro Analiz Sejmowych, 2013, nr 20.
- Wójcik-Żołądek M., *Nierówności społeczne w Polsce*, Biuro Analiz Sejmowych, Infos 2013, Nr 20(157).
- Wskaźniki ubóstwa w świetle badań budżetów gospodarstw domowych*, Studia i Analizy Statystyczne, Departament Warunków Życia GUS, Warszawa 1997.
- www.bratAlbert.org (dostęp: 18.09.2021).
- www.fao.org (dostęp: 18.09.2021).
- www.gov.pl/web/rodzina (dostęp: 28.09.2021).
- www.ifad.org (dostęp: 28.09.2021).
- www.ilo.org (dostęp: 28.09.2021).
- www.pck.pl (dostęp: 28.09.2021).
- www.prawda2.info/dobrobyt.html (dostęp: 28.09.2021).
- www.szlachetnapaczka.pl (dostęp: 08.08.2021).
- www.undp.org (dostęp: 04.11.2021).
- www.unicef.org (dostęp: 04.11.2021).
- www.wfp.org (dostęp: 04.11.2021).
- www.who.int (dostęp: 04.11.2021).
- www.worldbank.org (dostęp: 01.10.2021).
- Wysokiński M., Trębska P., Gromada A., *Problem ubóstwa energetycznego w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2018, Nr 20, Z. 3.
- Zabielska J. M., *Ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej*, Lublin 2007.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne* [w:] *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, red. E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne*, [w:] *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, red. E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Zielińska M., Kowzan P., *Definiowanie biedy. Rozważania nad biedą we współczesnej Polsce oraz jej rozumieniem przez trójmiejskich nauczycieli*, [w:] *Oblicza biedy we współczesnej Polsce*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011.